



T.C.

ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANA BİLİM DALI

**FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİNİN KÜRESEL KRİZLERE KARŞI
DAYANIKLILIK ANALİZİ**

Doktora Tezi

Kemal COŞKUN

Danışman

Prof. Dr. Süleyman UYAR

ALANYA

2025

T.C.
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİNİN KÜRESEL KRİZLERE KARŞI
DAYANIKLILIK ANALİZİ

Doktora Tezi

Kemal COŞKUN
Ana Bilim Dalı: İşletme
Programın Adı: İşletme

Danışman
Prof. Dr. Süleyman UYAR

ALANYA
(2025)

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

.....
Kemal COŞKUN

TEŞEKKÜR

Tez danışmanlığının belirlenmesinden itibaren, tez konusunun oluşturulması, geliştirilmesi ve tamamlanması sürecinin her aşamasında yol gösteren, yoğun akademik ve idari sorumluluklarına rağmen değerli zamanını ayırarak bilgi ve tecrübeleriyle rehberlik eden, desteğini ve ilgisini her zaman hissettiren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Süleyman UYAR'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez izleme komitesinde yer alarak değerli katkı ve yönlendirmeleriyle çalışmaya önemli destek sağlayan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Veli AKEL'e ve Doç. Dr. Osman Nuri ŞAHİN'e; tez savunma jürisinde kıymetli görüş ve yapıcı eleştirileriyle çalışmanın olgunlaşmasına katkı sunan Prof. Dr. Mehmet Fatih GÜNER'e ve Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ARIK'a çok teşekkür ederim.

Ek olarak, aynı çalışma ortamını paylaşmaktan onur duyduğum hocam ve arkadaşım Dr. Öğr. Gör. Tamer TAŞÇI'ya; yüksek lisans yıllarımdan bu yana tanıma fırsatı bulduğum, aynı kurumda birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğum ve tez sürecime sağladığı değerli katkılarla her zaman yanımda olan hocam ve arkadaşım Arş. Gör. Semih YILDIRIM'a destekleri ve anlayışları için çok teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde en büyük paya sahip, bana her zaman destek olan ve her türlü imkânı sağlayan sevgili anne ve babama sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca, doktora süreci boyunca gösterdiği anlayış, sağladığı destek ve motivasyonu ile enerjimi ve moralimi her zaman yüksek tutan canım eşime ve önümüzdeki günlerde dünyaya gelecek olan canım kızıma özel olarak teşekkür ederim.

Kemal COŞKUN

Alanya, 2025

ÖZET

FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİNİN KÜRESEL KRİZLERE KARŞI DAYANIKLILIK ANALİZİ

Kemal COŞKUN

İşletme Anabilim Dalı

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

Kasım, 2025 (153 Sayfa)

Finansal piyasalarda yer alan her bir yatırımcının fikir, inanç ve beklentisi aynı değildir. Bir yatırımcı için uygun görülen bir finansal enstrüman, başka bir yatırımcının değerleriyle çelişebilir. Bu nedenle, faiz hassasiyeti taşıyan yatırımcılara finansal hizmet sunmak ve âtıl fonları finansal sisteme kazandırmak amacıyla faizsiz finans sistemi geliştirilmiştir. Temelini kâr ve zarar paylaşımı esasına dayandıran faizsiz finans sistemi, finansal işlemlerinin hiçbir aşamasında faiz unsuruna yer vermemektedir. İslami Finansal Hizmetler Kurulu’nun (IFSB) 2025 yılında yayımladığı istikrar raporuna göre, küresel İslami finans hizmetleri sektörü 2005 yılında yaklaşık 700 milyar dolar düzeyindeyken, 2025 yılı itibarıyla 3,88 trilyon dolara ulaşmış ve mevcut eğilimin devam etmesi hâlinde 2026 yılında yaklaşık 5,9 trilyon dolara ulaşması öngörülmektedir.

Faizsiz finans sisteminde en önemli rolü katılım bankaları üstlenmektedir. Varlık temelli ve risk paylaşımına dayalı yapıları sayesinde katılım bankaları, teorik olarak finansal şoklara karşı daha dayanıklı kabul edilmektedir. Ancak literatürde bu iddiayı destekleyen borsa temelli ampirik bulgular sınırlı olup mevcut çalışmalar genellikle muhasebe temelli performans göstergeleri üzerinden yürütülmüştür. Ayrıca, çoğu çalışma tek bir ülke veya kriz dönemine odaklandığından, faizsiz finans sisteminin dayanıklılık performansı farklı coğrafyalar ve kriz türleri açısından kapsamlı biçimde test edilmemiştir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlayarak çoklu ülke ve ardışık kriz dönemlerini birlikte ele alan ilk kapsamlı ampirik araştırmalardan biri olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, faizsiz finans sisteminin dayanıklılık iddiasını çoklu ülke ve kriz perspektifinden ampirik olarak incelemektir. Bu kapsamda Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Malezya, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün borsalarında işlem gören ve verilerine kesintisiz olarak ulaşılabilen ticari bankalar ile katılım bankaları günlük hisse senedi kapanış fiyatları üzerinden analiz edilmiştir. 2008 Krizi, Suriye Krizi,

2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi, Rusya-Ukrayna Krizi, Orta Doğu bağlamında İsrail-Filistin ve İsrail-İran Krizi olmak üzere toplam yedi kriz, kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası olmak üzere üç aşamada değerlendirilmiştir. Ayrıca, ilgili bankaların krizlerin tamamında borsada işlem görüyor olması temel bir sınırlılık olarak kabul edilmiştir. Çalışmada, değişen varyansın varlığını test etmek için ARCH-LM testi, yapısal kırılma tarihlerini belirlemek amacıyla ICSS testi uygulanmıştır. Ardından, tespit edilen kırılma tarihleri kukla değişkenler olarak GARCH (1,1) modeline dâhil edilmiştir. Böylece yalnızca istatistiksel olarak anlamlı kırılma noktaları dikkate alınarak modelleme süreci yürütülmüştür. Tüm testler ve modelleme süreci “R Studio” yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen bulgular, incelenen ülkelerdeki ticari ve katılım bankalarının volatilité dinamikleri açısından benzer bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Tüm ülkelerde geçmiş şoklar ve önceki döneme ait volatilitenin mevcut oynaklık üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Karşılaştırmalı olarak, ticari bankaların şoklara duyarlılığının katılım bankalarına göre daha yüksek, buna karşın volatilité kalıcılığının daha düşük olduğu görülmüştür. Katılım bankalarında ise şokların etkisi başlangıçta daha sınırlı olmakla birlikte, oynaklığın sistemde daha uzun süre devam etme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, faizsiz finans sisteminin teorik olarak öne sürdüğü dayanıklılık iddiasını belirli koşullar altında desteklemekte ve finansal istikrarın sağlanmasında katılım bankalarının tamamlayıcı bir rol üstlenebileceğine işaret etmektedir.

Elde edilen bulguların, yatırımcılar, portföy yöneticileri, finansal kurumlar ve politika yapıcılar açısından özellikle kriz dönemlerinde risk yönetimi süreçlerinde yararlanılabilecek değerli bir kaynak oluşturmasının yanı sıra, finansal istikrarın korunması ve gelecekteki olası krizlere karşı daha dirençli bir sistemin inşasında politika ve düzenlemelere katkı sağlaması beklenmektedir. Bu yönüyle çalışma, hem literatüre kuramsal katkı sağlamakta hem de politika yapıcılar için uygulamaya dönük çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Faizsiz Finans Sistemi, İslami Finans, Ticari Banka, Katılım Bankası, Volatilité.

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE RESILIENCE OF THE INTEREST-FREE FINANCE SYSTEM AGAINST GLOBAL CRISES

Kemal COŞKUN

Department of Business Administration

Graduate School of Alanya Alaaddin Keykubat University,

November, 2025 (153 Pages)

The opinions, beliefs, and expectations of investors in financial markets are not homogeneous. A financial instrument deemed appropriate for one investor may conflict with the values of another. Therefore, the interest-free finance system was developed to provide financial services for investors with sensitivity to interest and to channel idle funds into the financial system. Based on the principle of profit and loss sharing, the interest-free finance system excludes the element of interest at all stages of its financial operations. According to the 2025 Stability Report published by the Islamic Financial Services Board (IFSB), the global Islamic financial services industry, which was approximately 700 billion USD in 2005, reached 3.88 trillion USD as of 2025, and is projected to reach around 5.9 trillion USD by 2026 if the current trend continues.

In the interest-free finance system, participation banks play the most significant role. Owing to their asset-based and risk-sharing structures, participation banks are theoretically considered more resilient to financial shocks. However, empirical evidence from stock market-based studies supporting this claim remains limited, as existing research has predominantly relied on accounting-based performance indicators. Moreover, since most studies focus on a single country or crisis period, the resilience performance of the interest-free finance system has not been comprehensively tested across different geographies and crisis types. This study aims to fill this gap by providing one of the first comprehensive empirical analyses that simultaneously examines multiple countries and successive crisis periods.

The aim of this study is to empirically examine the resilience claim of the interest-free finance system from a multi-country and multi-crisis perspective. In this context, commercial and participation banks listed on the stock exchanges of Türkiye, Saudi Arabia, Bahrain, Malaysia, Kuwait, Qatar, the United Arab Emirates, and Jordan-whose data are continuously available-were analyzed based on their daily stock closing prices.

A total of seven crises, namely the 2008 Crisis, the Syrian Crisis, 2014 Oil Crisis, Pandemic Crisis, Russia-Ukraine Crisis, and, within the Middle Eastern context, the Israel-Palestine and Israel-Iran Crises, were evaluated in three phases: pre-crisis, crisis, and post-crisis periods. Furthermore, the requirement that all analyzed banks were publicly traded throughout the entire crisis periods was accepted as a primary limitation. In the study, the ARCH-LM test was employed to examine the presence of heteroskedasticity, and the ICSS test was applied to identify structural break dates. Subsequently, the identified break dates were incorporated into the GARCH (1,1) model as dummy variables, and the modeling process was carried out by considering only statistically significant break points. All tests and modeling procedures were conducted using the “R Studio” software.

The findings reveal that commercial and participation banks in the examined countries share similar volatility dynamics. It was determined that, across all countries, past shocks and previous-period volatility have a strong influence on current market volatility. In comparative terms, commercial banks exhibit higher sensitivity to shocks but lower volatility persistence compared to participation banks. In contrast, participation banks tend to experience milder initial impacts from shocks, yet their volatility persists for a longer period within the system. These results support the theoretical resilience claim of the interest-free finance system under certain conditions and suggest that participation banks may play a complementary role in maintaining financial stability.

The findings are expected to serve as a valuable resource for investors, portfolio managers, financial institutions, and policymakers, particularly in risk management processes during periods of financial turmoil. Moreover, the results are anticipated to contribute to policy and regulatory frameworks aimed at preserving financial stability and building a more resilient system against potential future crises. In this regard, the study provides both a theoretical contribution to the literature and practical implications for policymakers.

Keywords: Interest-Free Finance System, Islamic Finance, Commercial Bank, Participation Bank, Volatility.

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK SAYFASI

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	i
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ	1
1. FAİZ VE FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİ	5
1.1. Faiz ve Tarihsel Süreç.....	5
1.1.1. Faiz kavramı	5
1.1.2. Faizin ortaya çıkış süreci	6
1.1.2.1. Tarih öncesi çağlarda faiz	7
1.1.2.2. İlk Çağ'da faiz	7
1.1.2.3. Orta Çağ'da faiz	9
1.1.2.4. Yeni Çağ'da faiz	9
1.1.3. Faizin yasaklanma ve azami oranların getirilme süreci.....	10
1.1.4. Tek tanrılı dinlerde faiz.....	11
1.1.4.1. Musevilik ve faiz	11
1.1.4.2. Hristiyanlık ve faiz.....	12
1.1.4.3. İslamiyet ve faiz.....	12
1.1.5. Modern finans sisteminde faiz	13
1.1.6. Günümüzde faiz	14
1.2. Faizsiz Finans Sistemi	16
1.2.1. Faizsiz finans sistemi kavramı	16
1.2.2. Faizsiz finans sisteminin ortaya çıkışı	17
1.2.3. Faizsiz finans sistemi ve katılım bankacılığı	21
1.2.4. Katılım bankacılığına ihtiyaç duyulma sebepleri	21
1.2.4.1. Dini sebepler	21
1.2.4.2. Sosyal sebepler	21

1.2.4.3. Ekonomik sebepler	22
1.2.5. Katılım bankacılığının temel ilkeleri ve işleyiş yapısı.....	22
1.2.6. Katılım bankacılığı yöntemleri	25
1.2.6.1. Fon toplama yöntemleri	25
1.2.6.2. Fon kullandırma yöntemleri.....	26
1.2.7. Faizsiz sigortacılık (tekâfül)	35
1.2.8. Faizsiz finans muhasebe standartları	37
2. BANKACILIK SİSTEMİ VE KÜRESEL KRİZ DÖNEMLERİ.....	39
2.1. Bankacılık Sistemi	39
2.1.1. Banka kavramı ve bankacılık sisteminin işleyiş mekanizması	39
2.1.2. Bankacılık sisteminin gelişim süreci	40
2.1.3. Bankacılık türleri	42
2.1.3.1. Ticari bankacılık	42
2.1.3.2. Katılım bankacılığı	43
2.1.3.3. Yatırım bankacılığı	45
2.1.3.4. Kalkınma bankacılığı.....	46
2.1.3.5. Merkez bankacılığı	47
2.1.4. Bankacılık ürün ve hizmetleri.....	50
2.1.5. Ticari ve katılım bankacılığına yönelik istatistiksel görünüm.....	51
2.1.5.1. Küresel istatistiksel görünüm.....	51
2.1.5.2. Türkiye’deki istatistiksel görünüm	54
2.1.6. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar.....	55
2.1.6.1. Uluslararası alanda faaliyet gösteren kuruluşlar	56
2.1.6.2. Türkiye’de faaliyet gösteren kuruluşlar	62
2.2. Kriz Kavramı ve Küresel Kriz Dönemleri	67
2.2.1. Kriz kavramı	67
2.2.2. Kriz türleri ve dönemleri.....	68
2.2.2.1. 2008 Krizi	68
2.2.2.2. Suriye Krizi.....	69
2.2.2.3. 2014 Petrol Krizi.....	69
2.2.2.4. Pandemi Krizi	70
2.2.2.5. Rusya-Ukrayna Krizi	70
2.2.2.6. Orta Doğu Krizi	71
2.2.2.7. Diğer küresel ve bölgesel krizler	72
2.2.3. Krizlerin ardından ekonomik ve finansal dinamikler	80

2.2.4. Küresel kriz dönemlerinde Türk bankacılık sektörü.....	84
2.2.5. Küresel kriz dönemlerinde Türk katılım bankacılığı.....	85
2.2.6. Kriz dönemlerinde yatırımcı davranışları.....	86
3. FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİNİN KÜRESEL KRİZLERE KARŞI DAYANIKLILIK ANALİZİ.....	89
3.1. Literatür Taraması.....	89
3.1.1. Borsa odaklı yapılan çalışmalar.....	89
3.1.2. Finansal tablo odaklı yapılan çalışmalar.....	93
3.1.3. Volatilite odaklı yapılan çalışmalar.....	97
3.2. Yöntem.....	101
3.2.1. Araştırmanın sorunsalı.....	101
3.2.2. Araştırmanın amacı ve önemi.....	101
3.2.3. Araştırmanın örnekleme, kapsamı ve sınırlılıkları.....	102
3.2.4. Araştırmanın yöntemi.....	104
3.2.5. Verilerin hazırlığı ve analizi.....	110
3.3. Bulgular.....	110
3.3.1. Tanımlayıcı istatistikler.....	111
3.3.2. Serilerin durağanlık testleri.....	112
3.3.3. ARCH modeline ilişkin bulgular.....	112
3.3.4. ICSS ve Kukla modeline ilişkin bulgular.....	113
3.3.4.1. Türkiye’de ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	114
3.3.4.2. Suudi Arabistan’da ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	115
3.3.4.3. Bahreyn’de ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	116
3.3.4.4. Malezya’da ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	116
3.3.4.5. Kuveyt’te ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	118
3.3.4.6. Katar’da ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	118
3.3.4.7. Birleşik Arap Emirlikleri’nde ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	119
3.3.4.8. Ürdün’de ICSS ve Kukla modeli bulguları.....	120
3.3.5. GARCH modellemesine ilişkin bulgular.....	121
4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	124
KAYNAKLAR.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	152

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1	Faiz olgusunun tarihsel süreç içerisindeki gelişimi	7
Tablo 1.2	Modern finans dünyasında faizsiz finans sisteminin gelişimi	19
Tablo 1.2	Modern finans dünyasında faizsiz finans sisteminin gelişimi – devamı	20
Tablo 1.3	Tasarruf mevduatı ve yatırım hesaplarının benzerlik ve farklılıkları	26
Tablo 1.4	Katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri	26
Tablo 1.5	Sukuk işlem hacminin yıllara göre değişimi (2014-2024).....	32
Tablo 1.6	Küresel takâfûl üretimi ve toplam sigorta pazarındaki payı (2014-2023).....	36
Tablo 1.7	Türkiye takâfûl üretimi ve toplam sigorta pazarındaki payı (2014-2023).....	37
Tablo 2.1	Bankacılık sisteminin tarihsel süreci	41
Tablo 2.2	Bankacılık türleri	42
Tablo 2.3	Önemli merkez bankaları – özet bilgiler.....	49
Tablo 2.4	İslami finansal hizmetlerin sektörel ve bölgesel dağılımı (2024).....	53
Tablo 2.5	Uluslararası düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar – özet bilgiler	61
Tablo 2.5	Uluslararası düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar – özet bilgiler devamı	62
Tablo 2.6	Türkiye’deki düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar – özet bilgiler	66
Tablo 2.7	Küresel krizler – özet bilgiler	73
Tablo 2.7	Küresel krizler – özet bilgiler devamı.....	74
Tablo 2.8	Bölgesel krizler – özet bilgiler	79
Tablo 2.8	Bölgesel krizler – özet bilgiler devamı	80
Tablo 3.1	Borsa odaklı yapılan çalışmalar – özet bilgiler.....	92
Tablo 3.2	Finansal tablo odaklı yapılan çalışmalar – özet bilgiler	96
Tablo 3.3	Volatilité odaklı yapılan çalışmalar – özet bilgiler	100
Tablo 3.4	Bankalara ait ülke, tür, banka, borsa kodu ve analiz kodları	103
Tablo 3.5	Küresel kriz dönemleri ve ilgili tarih aralıkları	103
Tablo 3.6	Değişkenlerin tanımlayıcı istatistik sonuçları.....	111
Tablo 3.7	Serilerin durağanlık testi (birim kök testi) sonuçları	112
Tablo 3.8	ARCH-LM testi sonuçları.....	113
Tablo 3.9	ICSS ve Kukla modeli bulguları – Türkiye	114
Tablo 3.10	ICSS ve Kukla modeli bulguları – Suudi Arabistan	115
Tablo 3.11	ICSS ve Kukla modeli bulguları – Bahreyn	116
Tablo 3.12	ICSS ve Kukla modeli bulguları – Malezya	117
Tablo 3.13	ICSS ve Kukla modeli bulguları – Kuveyt	118

Tablo 3.14 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Katar	119
Tablo 3.15 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Birleşik Arap Emirlikleri.....	120
Tablo 3.16 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Ürdün.....	121
Tablo 3.17 GARCH (1,1) modeli bulguları – anlamlı kırılma tarihleri.....	122



ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1	Küresel ticari bankacılık toplam varlık büyüklükleri (2005-2024).....	51
Şekil 2.2	Küresel finansal hizmetler toplam varlık büyüklükleri (2005-2024).....	52
Şekil 2.3	Türk bankacılık sektöründeki paylar (2024)	54
Şekil 2.4	Türk katılım bankalarının gelişimi ve sektördeki payları (2014-2024)	55
Şekil 2.5	Küresel krizlerin VIX üzerindeki etkisi (2006-2025)	81
Şekil 2.6	Küresel krizlerin VSTOXX endeksi üzerindeki etkisi (2006-2025)	82
Şekil 2.7	Küresel kriz dönemlerinde borsa performansları (2006-2025)	83
Şekil 2.8	Türk bankacılık sektörünün temel performans göstergeleri üzerinden yıllık büyüme değerleri (2006-2025)	84
Şekil 2.9	Türk katılım bankacılığının temel performans göstergeleri üzerinden yıllık büyüme değerleri (2006-2025)	85
Şekil 2.10	Toplam riskin kaynakları.....	87

KISALTMALAR

AAOIFI	Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
ADF	Augmented Dickey-Fuller Test
ARCH-LM	Autoregressive Conditional Heteroskedasticity – Lagrange Multiplier
BCBS	The Basel Committee on Banking Supervision
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BIST	Borsa İstanbul
BIS	Bank for International Settlements
BOE	Bank of England
BOJ	Bank of Japan
CIBAFI	General Council for Islamic Banks and Financial Institutions
DCC-GARCH	Dynamic Conditional Correlation GARCH
ECB	European Central Bank
E-GARCH	Exponential GARCH
EMU	Economic and Monetary Union
FED	Federal Reserve System
FFMS	Faizsiz Finans Muhasebe Standartları
FSB	Financial Stability Board
FSF	Financial Stability Forum
GARCH	Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity
GCC	Gulf Cooperation Council
GJR-GARCH	Glosten-Jagannathan-Runkle GARCH
HMB	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
IAIS	International Association of Insurance Supervisors
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICSS	Iterated Cumulative Sum of Squares Algorithm
IDB	Islamic Development Bank
IEI	Islamic Economics Institute
IIFM	International Islamic Financial Market
IILM	The International Islamic Liquidity Management Corporation
IIRA	Islamic International Rating Agency
IFC	International Finance Corporation
IFSB	Islamic Financial Services Board

IMF	International Monetary Fund
IOSCO	International Organization of Securities Commissions
IRTI	Islamic Research and Training Institute
IsDBI	The Islamic Development Bank Institute
KFMS	Katılım Finans Muhasebe Standartları
KGK	Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu
LMC	Liquidity Management Centre
MENA	Middle East and North Africa
OIC	Organization of Islamic Cooperation
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PP	Phillip-Perron Test
SPK	Sermaye Piyasası Kurulu
STOXX50	Euro Stoxx 50 Index
TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDS	Türkiye Denetim Standartları
TDK	Türk Dil Kurumu
TFRS	Türkiye Finansal Raporlama Standartları
T-GARCH	Threshold GARCH
TMS	Türkiye Muhasebe Standartları
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TKBB	Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TTK	Türk Ticaret Kanunu
VIX	Volatility Index

GİRİŞ

Faiz, birçok disiplinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ancak genel olarak ödünç verilen bir varlığın geri verilme sürecinde varlığa yapılan şartlı ilaveyi ifade etmektedir. Faiz, uzun yıllar boyunca psikoloji, sosyoloji, teoloji ve hukuk gibi birçok alanda incelenmiş ve tartışılmıştır (Güner, 2019, s. 117). Ekonomi perspektifinden bakıldığında faiz, paranın zaman değerinden doğmaktadır. Buna göre farklı zaman periyotlarındaki para aynı değere sahip değildir. Çünkü paranın o günkü kullanımından vazgeçilmesi bir bedel ortaya çıkarmaktadır. Bu bedel ise faiz olarak adlandırılmaktadır (Aydın vd., 2014, s. 65). Faiz, her ne kadar günümüzde sıkça tartışılan bir konu olarak bilinse de aynı durum geçmişte de geçerli olmuştur. Faiz konusu, tarihte üzerinde tamamen uzlaşma sağlanan veya tam olarak fikir birliğine varılan bir konu olarak karşımıza hiçbir zaman çıkmamıştır. Fikir ayrılıklarına son verebilmek için bazı toplumlarda faiz yasaklanmıştır. Bazı toplumlarda da faiz oranlarına azami tutarlar getirilerek yaşanan sorunlara çözüm aranmıştır. Bu düzenlemeler kısa vadeli çözümler sunmuş olsa da uzun vadede kalıcı olamamış ve söz konusu tartışmalar günümüze kadar sürmüştür.

Bir ülkede finans sisteminin etkin bir şekilde işliyor olması o ülke ekonomisinin aynı etkinlikte işleyebilmesi için çok önemlidir. Ayrıca etkin ve şeffaf bir finansal sistem fon fazlası olan bireysel ve kurumsal yatırımcıların finansal piyasalara yönelmesini kolaylaştıracaktır. Ancak her bir yatırımcının fikir, tercih, inanç ve beklentileri aynı değildir. Bir yatırımcı için finansal piyasada yer alan herhangi bir finansal enstrüman uygunken bir diğer yatırımcı için aynı finansal enstrüman değerlerine ters düşmesi sebebiyle uygun olmayacaktır. Örneğin, bir yatırımcı vadeli mevduat ile faiz getirisini tercih etmekteyken, diğer bir yatırımcı içerisinde faiz getirisi barındıran finansal enstrümanları kesinlikle tercih etmemektedir. Tam da bu noktada faiz hassasiyeti olan yatırımcılar ve bu yatırımcıların sahip olduğu tasarrufların finansal sisteme dahil edilebilmesi için faizsiz finans sistemi ortaya çıkmıştır.

Faizsiz finans sistemi, en basit ifade ile faiz alıp vermenin yasak olduğu bir sistemi ifade etmektedir (Khan, 1986, s. 4-5). Ancak sistemi sadece faizden kaçınan bir alan olarak görmemek gerekir. Çünkü yapılan işlemlerin ve operasyonların temelinde kâr/zarar esası bulunmaktadır (Ayub, 2017, s. 80). Bu sistemde parasal işlemler ile mal ve hizmet hareketleri arasında sıkı bir bağ bulunmakta olup, her bir işlem kesin olarak belirli bir mal ya da hizmete karşılık gelmektedir. Elde edilecek gelir ise kâr/zarar

ortaklığı çerçevesinde pay edilmektedir (Akın & Ece, 2010, s. 4; Ulusoy & Altun, 2017, s. 137).

Faize ve faiz oranlarına ilişkin ilk düzenlemeler tarih öncesi çağlara kadar gitmekteyken, faizsiz uygulamalara yönelik ilk örnekler ağırlıklı olarak Orta Çağ döneminde özellikle müslüman çevrelerde görülmüştür. İlgili dönemde kredi işlemlerinin artması ve gelişmesiyle birlikte ticaret ve iş faaliyetleri de gelişim göstermiştir. İspanya, Akdeniz ve Baltık ülkelerinde yaşayan müslüman tüccarların dönemin ticari faaliyetlerinde kilit rol üstlenmeleri, faizsiz finans sisteminin Avrupalı sermaye sahipleri ve iş adamları tarafından öğrenilmesini, benimsenmesini ve gelişmesini sağlamıştır (Hudson, 2000, s. 133; Iqbal, 1997, s. 42).

Faizsiz finans sisteminin ilk modern örnekleri incelendiğinde, her ne kadar 1890'lı yıllarda Hindistan'ın Haydarabad kentinde "Anjuman Mowodul Ikhawwân" adıyla faaliyet gösteren kurum Müslümanlara faizsiz kredi imkânı sunmuş olsa da modern finans literatüründe faizsiz finans sisteminin ilk örneği 1963'te Mısır'da "Mit Ghamr Saving Banks" adıyla kurulan İslam bankası olarak kabul edilmektedir. Bu bankayı 1975'te Suudi Arabistan'da "Islamic Development Bank" adıyla kurulan kalkınma bankası ve "Faisal Islamic Bank" adıyla kurulan İslam bankası takip etmiştir (Shanmugam & Zahari, 2009; Wilson, 1998). İlerleyen yıllarda Malezya, Bangladeş, Türkiye ve İran gibi müslüman nüfusun yoğun olduğu birçok ülke, faizsiz finans sistemini benimsemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra, özellikle Bahreyn ve Malezya'da ilgili alanda yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ek olarak, hukuki ve idari açıdan standardizasyon sağlamak amacıyla 1991'de Bahreyn merkezli "İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions – AAOIFI)" kurulmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde ise 2001'de "İslami Bankalar ve Finansal Kurumları Genel Konseyi (General Council for Islamic Banks and Financial Institutions – CIBAFI)", 2002'de "Uluslararası İslami Finans Piyasası Kurumu (International Islamic Financial Market – IIFM)", 2003'te "İslami Finansal Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board – IFSB)" sistemin gelişmesine katkı sağlamak üzere finans dünyasına katılmıştır (TKBB, 2021, s. 10). Tüm bu gelişmeler sonucunda faizsiz finans sisteminin ekonomik boyutu giderek genişlemiş ve küresel ölçekte dikkat çekmeye başlamıştır. Nitekim, küresel İslami finansal hizmetlerin toplam varlık büyüklüğü 2005 yılında yaklaşık 700 milyar dolar düzeyindeyken, bu rakam 2024 yılı itibarıyla 3,88 trilyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca, 2025 yılı için bu rakamın 4,5 trilyon

dolar, 2026 yılı için ise 5,9 trilyon dolar seviyesine ulaşacağı öngörülmektedir (IFSB, 2025; TKBB, 2022, s. 50).

Faizsiz finans sistemine yönelik talebin artmasıyla birlikte, sistemin küresel finans dünyasındaki payı giderek artmakta ve işlem hacminde dikkate değer yükselişler gözlemlenmektedir. Günümüzde katılım bankaları sistemin lokomotifi konumunda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, geleneksel ticari bankaların katılım bankacılığı birimleri kurmaları, söz konusu talep artışının somut bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, büyüyen pazarın dinamiklerinin ve söz konusu pazara ilişkin algının analiz edilmesi ile elde edilen bulguların ortaya konulması, finans sektörü açısından önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı, faizsiz finans sistemini tercih eden yatırımcılara ve ilgili kuruluşlara ampirik sonuçlar sunarak sistemin işleyişine ve gelişimine katkı sağlamaktır.

Bu çalışmada, Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Malezya, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün’de 2008-2025 yılları arasında borsada kesintisiz işlem gören ticari bankalar ile katılım bankalarına ait günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Veriler öncelikli olarak “Yahoo Finance” platformundan temin edilmiş, platformda bulunmayan veriler ise ilgili ülkenin resmi borsa siteleri veya “Investing.com” gibi alternatif kaynaklardan sağlanmıştır. Tüm veri setleri “Excel” programı ile düzenlenmiş ve analizler “R Studio” yazılımı üzerinden yürütülmüştür. Analiz sürecinde, 2008 Krizi, Suriye Krizi, 2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi, Rusya-Ukrayna Krizi ve Orta Doğu Krizi bağlamında İsrail-Filistin Krizi ve İsrail-İran Krizi gibi önemli küresel kriz dönemleri, kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada yürütülen analiz, üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, analize konu bankaların günlük kapanış fiyatları üzerinden logaritmik getiriler hesaplanmıştır. Getirilerin hesaplanmasının ardından, serilerin temel istatistikî özelliklerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve durağanlıklarını sınamak amacıyla birim kök testleri uygulanmıştır. Daha sonra, değişen varyansın varlığını sınamak amacıyla ARCH-LM testi yapılmıştır. İkinci aşamada, küresel kriz dönemlerinde meydana gelen ani değişimleri, diğer bir ifadeyle yapısal kırılmaları tespit etmek amacıyla ICSS testi uygulanmıştır. Üçüncü aşamada ise, volatilité dinamiklerinin daha gerçekçi bir şekilde modellenebilmesi ve modelin açıklayıcı gücünün artırılabilmesi amacıyla yapısal kırılma tarihleri kukla değişkenler olarak GARCH (1,1) modeline dâhil edilmiş ve geçerlilikleri kontrol edilmiştir. Bu yaklaşımla, yalnızca istatistiksel olarak anlamlı bulunan kırılma

noktaları nihai kırılma tarihleri olarak kabul edilmiş ve modelleme süreci bu tarihler temel alınarak yürütülmüştür.

Çalışma, temel olarak dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle faiz kavramı açıklanmış, ardından tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır. Eski dönemlerde faize ilişkin hüküm, görüş ve tutumlar ile karşılaşılan zorluklar ve çözüm arayışları tartışılmıştır. Bölümün devamında, faizi açıklayan teoriler ve faizin günümüz ekonomisindeki yeri değerlendirilmiştir. Daha sonra, faiz hassasiyeti sonucu geliştirilmiş finansal ürün ve hizmetleri kapsayan faizsiz finans sistemi incelenmiştir. Bu çerçevede, sistemin kavramsal temeli, ortaya çıkış nedenleri ve gelişim süreci aktarılmış, yatırımcılara sunulan finansal enstrümanlar ve uygulamalar hakkında bilgiler verilmiş ve faizsiz finans muhasebe standartlarına değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak banka kavramı ve bankacılık sisteminin işleyişi açıklanmıştır. Devamında, bankacılığın tarihsel gelişimi incelenmiş; bankacılık türleri, ürün ve hizmetleri ile Türkiye ve dünyadaki uygulamalara ilişkin veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca, sektördeki düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara dair bilgiler aktarılmıştır. Bölümün devamında kriz kavramı açıklanmış ve küresel ile bölgesel kriz dönemleri incelenmiştir. Bu çerçevede, kriz sonrası ekonomik ve finansal yapıda meydana gelen değişimler incelenmiş, Türk bankacılık sektörünün genel durumu ortaya konulmuş ve özellikle Türk katılım bankalarının performans göstergeleri değerlendirilmiştir. Bölüm, kriz dönemlerinde yatırımcıların davranış biçimlerine ilişkin tespitlerle sonlandırılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise öncelikle, teorik çerçeve ile mevcut bilgi birikimi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla faizsiz finans sistemine yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ardından, araştırmanın sorunsalı, amacı, önemi, örnekleme, kapsamı, sınırlılıkları, yöntemi ve uygulama adımları açıklanmıştır. Daha sonra, değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere, serilerin durağanlık testlerine, ARCH-LM testi, ICSS testi ve GARCH (1,1) modeli ile elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde elde edilen bulgular sistematik bir şekilde değerlendirilmiş ve araştırmanın genel sonuçları ortaya konulmuştur. Bu çerçevede, faizsiz finans sisteminin küresel kriz dönemlerindeki performansı, bankacılık sektörü içindeki rolü ve yatırımcı davranışları açısından elde edilen bulgular ışığında kapsamlı bir özet sunulmuştur. Ayrıca, çalışmanın bulgularından hareketle sistemin daha etkin bir şekilde gelişmesine katkı sağlayabilecek öneriler sunulmuş, uygulamaya dönük stratejiler ve potansiyel iyileştirme alanları tartışılmıştır.

1. FAİZ VE FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİ

Araştırma konusunun tam olarak anlaşılması, amaç ve yöntemin tutarlılık göstermesi, bölümler arası ilişkinin kurulması ve sonuçların akademik olarak daha fazla anlam ifade etmesi için çalışmanın temelini oluşturan konuların teorik bir çerçeveye ile açıklanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde faiz konusu ve faizsiz finans sistemi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

1.1. Faiz ve Tarihsel Süreç

Çalışmanın birinci bölümünün ilk kısmında, faiz kavramı açıklanmıştır. Kuramsal çerçevenin ardından, faizin geçmişte hangi toplumlarda görüldüğü ve günümüze kadar hangi evrelerden geçtiği incelenmiştir. Ayrıca, semavi dinlerin ortaya çıktığı dönemlerde faize ilişkin hüküm, fikir ve tutumlara, karşılaşılan zorluklara ve çözüm arayışlarına yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde son olarak, faizi açıklayan teoriler ve faizin günümüz ekonomisindeki yeri ele alınmıştır.

1.1.1. Faiz kavramı

Faiz, antik çağlardan beri pek çok açıdan toplumsal dokuyu zedelemesi sebebiyle büyük çoğunluk tarafından ahlaksızlık olarak nitelendirilmiştir. Ancak iktisadi yapının ortaya çıkardığı sermaye ihtiyacının karşılanmasındaki etkin rolü sebebiyle de aynı zamanda hukuka uygun bir enstrüman olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, faize olumlu ve olumsuz bakanların farklı tanımlamalar yapmasına sebebiyet vermiştir (Kahraman, 2021, s. 6).

Mishkin (2019) faizi, ödünç alınan paranın maliyeti olarak tanımlamakta ve borç verenin tasarrufunu başka bir yerde değerlendirememesinin karşılığı olarak görmektedir. Klasik iktisatçılardan Nassau William Senior (1790-1864) ve ünlü iktisatçı John Maynard Keynes (1883-1946) de faizi benzer şekilde, sermaye sahiplerinin tasarruflarını bugünkü tüketimden gelecekteki tüketime kaydırmaları nedeniyle yaptıkları fedakarlığın karşılığı ve ödülü olarak değerlendirmiştir (Şenkul, 2020, s. 9-10; Yurttadur & Yıldız, 2017, s. 33). Türk Dil Kurumuna (TDK) göre faiz, işletmek amacıyla bir yere ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr veya kiralanan paranın kira bedelidir (TDK, 2024). Britannica Ansiklopedisine göre ise faiz, paranın ve kredinin kullanımı için katlanılan bedel veya gelecekte bir meblağ ödemeye yönelik olarak hazırlanan sözleşmede yer alan vaatlerden elde edilen gelirdir (Britannica, 2024).

Faiz kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir (Güner, 2019, s. 117). Arapçada “riba” olarak ifade edilen faiz, “irba” kökünden türemiştir ve fazlalık, nema, artma, çoğalma, fiziken yükseğe çıkma gibi anlamlara gelmektedir (Özsoy, 1995; Yurttadur & Yıldız, 2017, s. 33). Türkçede faiz, “üremek” kelimesinden türeyen “ürem” ifadesiyle de kullanılmaktadır. Ürem kelimesinin en eski yazılı kullanımına ise Sümer tabletlerinde rastlanmaktadır. Ayrıca, bu tabletlerde faiz için “maš” ifadesi de kullanılmıştır. Maš kelimesi, bugüne kadar bulunan tabletlerde 1579 kez geçerek Sümer dilinde en sık kullanılan sözcükler arasına girmiştir. Latince ise faiz kelimesi için “feanus” ifadesi kullanılmaktadır. Yunancada ise faiz kelimesi için “τόκος (tokos)” ifadesi kullanılmaktadır ve faiz ile vade olmak üzere iki anlama gelmektedir. Faizin, günümüzde dünyanın en yaygın dili olarak kabul edilen İngilizcedeki karşılığı ise “interest” ifadesidir. Yarar, çıkar, yardım, iyilik, üstünlük, getiri gibi çeşitli anlamları kapsamaktadır (Kindleberger, 1993; Şenkul, 2020, s. 18-20).

1.1.2. Faizin ortaya çıkış süreci

Faizin temel nedeni, nefsin yönettiği duygulardır. İnsanların sahip olduğu mal veya paradan belirli bir süre ayrı kalması bile eksiklik ve gerginlik hissini ortaya çıkarır. Bu sorunun çözümü için iki yol bulunmaktadır. Birincisi, mal veya parayı fazlasıyla geri almak, ikincisi ise bu mal veya parayı bağışlamaktır. İnsanlığın genel olarak birinci seçeneğe daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Yani insanlar, bağışlama yerine genellikle fazlasıyla geri almayı tercih etmektedir. Fazlası ile geri alırken de baştan kararlaştırılmış bir oranı, belirsiz bir orana göre daha fazla tercih etmektedir. Bu yüzden faiz, insanlar arasındaki ticari işlemlerin başlamasıyla ortaya çıkmış, ciddi tartışmalar yaşamış ve bu zorlu süreci aşarak günümüze kadar ulaşmıştır (Ertürk, 2019, s. 110).

Faizin varlığını, nedenlerini ve faizi doğuran faktörleri incelemeye yönelik teorik çalışmaların çoğu, son iki yüzyıl içindedir. Ancak faiz, finansal açıdan bakıldığında tarihsel bir olgudur. Tarih öncesi dönemlerde, paranın genel bir değiş-tokuş aracı olarak kabul edilmesinden önce dahi, faizli kredi işlemlerinin gerçekleştiğine dair bulgulara rastlanmaktadır (Homer & Sylla, 1996, s. 17). Kısaca, faizin hikayesi aslında binlerce yıl öncesinde başlamıştır. Fakat hangi dönem veya toplumda görülürse görülsün popülerliğini hep korumuştur. Bu sebeple uzun, karmaşık ve tartışmalı bir yolculuğa sahip olduğunu söylemek çok da yanlış bir ifade olmayacaktır. Bu çerçevede, aşağıda sunulan Tablo 1.1’de faizin tarihsel gelişim sürecine ilişkin temel kırılma noktaları ve dönemsel yaklaşımlar kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1.1 Faiz olgusunun tarihsel süreç içerisindeki gelişimi

Dönem	Olay
Tarih Öncesi Çağlar	Faizin kökeni, tarım topluluklarında ihtiyaç duyulan tohum ve hayvan ödünçleriyle başlamıştır. Ödünç verilen varlıkların fazlasıyla geri alınması, faizin ilkel uygulamalarını oluşturmuştur. Bu dönemde daha çok toplumsal yardımlaşma öne çıkmıştır.
İlk Çağ	Sümer, Babil, Asur, Eski Yunan ve Roma uygarlıklarında faizli işlemler yaygınlaşmış ve yasal düzenlemeler getirilmiştir.
Orta Çağ	Din merkezli toplum yapısı nedeniyle faiz kesin olarak yasaklanmış, ancak ekonomik zorunluluklar nedeniyle uygulamada esneklikler görülmüştür.
Yeni Çağ	Reform hareketleriyle birlikte faiz yasağındaki esneklikler artmış ve faiz, ekonomik yaşamın bir unsuru olarak kabul edilmeye başlanmıştır.
Modern Çağ	Modern bankacılığın gelişimi ile birlikte faiz teorileri ortaya çıkmış ve faiz, ekonomik sistemin temel değişkenlerinden biri hâline gelmiştir.
Günümüz	Merkez bankalarının faiz politikaları yoluyla ekonomik istikrar arayışları artmış, faiz hem bir kontrol aracı hem de tartışma konusu olarak önemini korumuştur.

Tablo kapsamında verilen bilgiler, çalışmanın ilerleyen aşamalarında kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

1.1.2.1. Tarih öncesi çağlarda faiz

Faizin kökenleri, tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Ancak tarih öncesi çağlarda hangi toplumun faizli işlemleri başlattığını belirlemek oldukça zordur. Çünkü faiz, insanlık tarihi kadar eski olup dünya üzerinde birçok medeniyette uygulanmıştır. Faizin bilinen en eski örnekleri incelendiğinde Sümer, Mısır, Babil, Asur, Eski Yunan ve Roma gibi medeniyetlerin öne çıktığı görülmektedir (Kahraman, 2021, s. 7). Faiz, her ne kadar Sümerler başta olmak üzere birçok medeniyette görülmüş olsa da, aslında tarımın başlangıcı olarak kabul edilen Neolitik döneme kadar uzanmaktadır. Tohum, canlı hayvan, tarımsal araç ve gereç gibi varlıkları borç veren kişilerin, geri ödeme sırasında ana sermayenin yanında fazlalık talep etmeye başlamasıyla faiz uygulamalarının temelleri atılmıştır (Vincent, 2014, s. 5-6).

1.1.2.2. İlk Çağ'da faiz

İlk Çağ'ın başlangıcı ve bitişi için çeşitli kaynaklarda farklı tarih aralığı verilse de genel olarak M.Ö. 3500 yıllarında yazının icadı ile başladığı ve M.S. 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile sona erdiği kabul edilmektedir. Yazılı kaynaklarda söz konusu dönem aralığı için Sümer, Babil, Asur, Eski Yunan ve Roma gibi medeniyetlerde faizle ilgili işlemlerin ve düzenlemelerin olduğu belirtilmektedir.

Sümerlerde, özellikle ticaretin gelişmesi ile birlikte faizli borç verme faaliyetleri görülmüştür. Bu faaliyetlerin çoğu dini vazifelerin yerine getirildiği tapınaklar tarafından yürütülmüştür. İlgili dönemde mali açıdan güçlü olan ve ekonomi içerisinde etkin bir kimliğe sahip tapınaklar, halkı faiz ile borçlandırarak insanları tapınaklara bağımlı hâle getirmiştir. Borcunu ödeyemeyenlerin ise mal ve arazileri alınmış, kendisi veya aile

üyeleri köleleştirilmiştir (Akrep, 2017, s. 470). Zamanla, borçların ödenmeme veya inkâr edilme riskine karşı yasal bir zemin oluşturulmuştur. Arpa için %33, gümüş için ise %20’lik bir oran belirlenmiştir. Bu faiz oranları, zamanla Güney Mezopotamya’da yer alan diğer medeniyetler tarafından da benimsenerek ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacak devletlere kadar etkisini sürdürmüştür (Hudson 2000, s. 133-139).

Faiz, Babil ekonomisinde de ticaretin temel ticari unsurlarından biri olmuştur. Faizle ilgili ilk kapsamlı ve sistematik düzenleme Babil Kralı Hammurabi’nin (M.Ö. 1728-1686) yürürlüğe koyduğu Hammurabi Kanunlarında yapılmıştır. Bu kanunlarda, para ve buğday cinsinden verilen borçlar için ayrı hükümler getirilmiş ve faiz oranları için bazı sınırlamalar belirlenmiştir (Elbir, 1952, s. 3).

Asur medeniyetinde de faizli ticari faaliyetlerin olduğu, çivi yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarlar, ticaret odası ve ticaret mahkemesi gibi hizmetler veren “karum” adında bir daire kurmuştur. Bu kurumda, tüccarların malları depolanmış, ölçü tartı ayarı yapılmış, tüccarlar arasındaki davalar sonuçlandırılmış ve faiz oranları belirlenmiştir. Bu doğrultuda, yıllık faiz oranı %30 olarak belirlenmiş ancak bu oran yalnızca merkeze bağlı Asurlu tüccarlar için geçerli olmuştur. Asurlu tüccarlar, halktan borç talep edenler için ise farklı faiz oranları uygulamıştır. Vade sonunda anapara ve faiz tahsil edilemezse, faiz anaparaya eklenmiş ve ardından aylık olarak yeniden uygulanmıştır. Diğer bir ifade ile Asur medeniyetinde faizden faiz alındığı görülmüştür (Şahin, 2005, s. 425-427).

Faizli işlemler, Eski Yunan’da da yaygın olarak görülmüştür. İlk Çağ filozoflarından Platon (M.Ö. 427-347) ve Aristo (M.Ö. 384-322) faizi, gelir adaletsizliğine yol açan ve toplum düzenini bozan bir olgu olarak görerek sert bir dille eleştirmiştir. Ancak ilgili dönemde faizin gerekliliğini savunanlar da olmuştur. Politikacı Demosthenes (M.Ö. 384-322), faizin ekonomik düzenin kaçınılmaz bir olgusu olduğunu ifade etmiştir. İlerleyen süreçte, yapılan yasal düzenlemelerle faiz oranlarına sınırlamalar getirilmiştir (Pıçak, 2012, s. 69; Zeytinoğlu, 1992, s. 92). Faizi eleştiren benzer düşüncelere, Roma döneminde de sıkça rastlanmıştır. Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43), Lucius Annaeus Seneca (M.Ö. 4-M.S. 65) ve Marcus Porcius Cato (M.Ö. 234-149) gibi Romalı düşünürler de faizi sert bir dille eleştirmiştir (White, 1960, s. 366). Roma’da Cumhuriyet döneminde yürürlüğe giren yasalarla faiz yasaklanmış, bazı ticari işlemler için ise azami oranlar getirilmiştir. Özellikle, On İki Levha Kanunlarında faiz oranı sermayenin en fazla 1/12’si olarak düzenlenmiştir (Elbir, 1952, s. 4).

1.1.2.3. Orta Çağ'da faiz

Orta Çağ'ın genel olarak 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile başladığı ve 1453'te İstanbul'un Fethi ile sona erdiği kabul edilmektedir.

Orta Çağ, dini görüşlerin baskın olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ilk yedi yüzyılda, faizle ilgili tüm tartışma ve kararlar kilise düşünürlerinin etkisi altında şekillenmiştir. Çünkü kilise, bu dönemde ekonomik ve sosyal yaşamda önemli bir rol oynamıştır. 789 yılında Alman İmparatoru Şarlken, din adamları da dâhil olmak üzere tüm toplumun faizli işlemlerde bulunmasını yasaklamıştır. Katolik Kilisesi ise 1139 ve 1179 yıllarında iki ayrı bildiri yayımlamıştır. Bu bildiriler ile faize karşı net ve kesin bir tutum sergilemiştir (Savaş, 1999, s. 122). Kilise, 13. yüzyıla kadar büyük bir güce sahip olması ile birlikte faize karşı katı açıklamalar yapmış, tefecilikle mücadele etmiş ve faiz almayı kesin bir şekilde yasaklamıştır. Ancak, bu yasakların ardındaki felsefi gerekçelerin yeterince ikna edici bir şekilde ortaya konulamaması, faiz yasağını denetleyecek etkili bir ortamın oluşturulamaması ve ekonomik zorlukların giderek artmasıyla zaman zaman esneklik tanınmıştır (Eskicioğlu, 1999, s. 101). İlerleyen süreçte, İtalyan din adamı Thomas Aquinas (1225-1274), faizle ilgili görüşleriyle bir dönüşüm başlatmıştır. Aquinas, tüketim ile kullanım arasındaki farkı vurgulamış ve yalnızca kullanım amacıyla alınan borçlarda ödenen fazlalığın meşru olduğunu savunmuştur. Kilisenin faize karşı tutumunu bir miktar hafifleten Aquinas, görüşleriyle ilerleyen yıllarda faizi meşru olarak görecektir. Alman Martin Luther'e (1483-1546), Fransız Jean Calvin'e (1509-1564), birçok düşünür ve din adamına öncülük etmiştir. Orta Çağ'da genel olarak faize karşı çıkılmasına rağmen, faizli ticari faaliyetler bir şekilde varlığını sürdürmüştür (Ergin, 1983, s. 137-138).

1.1.2.4. Yeni Çağ'da faiz

Yeni Çağ'ın, modern dünyanın temellerinin atıldığı bir geçiş dönemi olarak ifade edilmesi ile birlikte 1453'te İstanbul'un Fethi ile başladığı ve 1789'da Fransız Devrimi ile sona erdiği kabul edilmektedir.

Orta Çağ'ın sonlarına doğru keşfedilen yeni deniz yolları ve hızla gelişen ticaret, ekonomiye kapitalist bir karakter kazandırmıştır. Bu gelişmeler, faizin dini ve ahlaki inançlardan bağımsızlaşarak, ekonomik sistemin temel unsurlarından biri hâline gelme sürecini başlatmıştır (Unay, 2000, s. 213). 16. yüzyılda, reform hareketinin önde gelen isimlerinden Luther ve Calvin, kilisenin faize dair tutumunda köklü değişimlerin yaşanmasına öncülük etmiştir. Özellikle Luther, kilisenin faize ilişkin katı doktrinlerinin

yumuşatılmasını sağlamıştır (Seyrek & Mızırak, 2009, s. 385). Calvin ise faizin her kullanımının kilisenin tutumuna ters düşmediğini savunmuştur. Özellikle, fakir, düşkün, dul veya yetimlerden faiz alınmaması koşuluyla makul faiz oranlarını kabul eden Calvin, aşırı faiz uygulamalarına karşı getirilen yasal düzenlemelerin kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır (Akalin, 2009, s. 238; Unay, 2000, s. 213). Daha sonra dönemin önemli isimlerinden Huldrych Zwingli (1484-1531), Christoph Besold (1577-1638), Claude Saumaise (1588-1653) ve Charles Dumoulin (1500-1566), kilisenin faiz konusundaki tutumunu eleştirmiş ve faizi paranın kullanımı karşılığında alınan meşru bir karşılık olarak tanımlamışlardır (Deniz, 2006, s. 8). Avrupa’da bu tür fikir ve düşüncelerin giderek artması ile birlikte faiz konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk kez 1545 yılında, İngiltere Kralı VIII. Henry (1509-1547) borç faizini yasallaştırmıştır (Zeytinoğlu, 1992, s. 93-98). Fransa’da ise 12 Ekim 1789’da kabul edilen yasayla birlikte faizli ticari işlemlerle ilgili yasaklayıcı hükümler yürürlükten kaldırılmıştır (Ramsay, 2010, s. 20).

1.1.3. Faizin yasaklanma ve azami oranların getirilme süreci

Faiz, tarih boyunca başta din olmak üzere felsefe, siyaset ve hukuk gibi birçok disiplinde önemini hep korumuştur. Faizi, ekonomik hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak görenler olduğu gibi, ekonomik fonksiyonu ne olursa olsun ortadan kaldırılması gereken bir olgu olarak görenler de olmuştur. Bu farklı yaklaşımlar, bir tarafın konuyu tamamen iktisadi prensipler çerçevesinde ele almasından, diğer tarafın ise dini, ahlaki ve toplumsal açıdan değerlendirmesinden kaynaklanmıştır (Pıçak, 2012, s. 62).

Faiz, bazı dönemlerde yasaklanmış, bazı dönemlerde ise azami oranlar getirilerek sınırlandırılmıştır. Faiz konusuna ilişkin ilk düzenlemeler, Mezopotamya’da görülmektedir. Faiz, Ur-Nammu Kanunları ile Sümerler’de, Hammurabi Kanunları ile Babil’de, Solon Anayasası ile Eski Yunan’da ve On İki Levha Kanunları ile Roma’da açıkça düzenlenmiştir. İlerleyen süreçte faiz konusu, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte ahlaki ve dini bir mesele hâline gelmiş ve yeniden çeşitli düzenlemeler getirilmiştir (Homer & Sylla, 1996, s. 25-30).

Kısaca faiz, geçmişten günümüze hemen hemen tüm toplumlarda görülmüştür. Ancak uygulandığı süre boyunca toplumsal ve dini kurallarla çatışmıştır. Bu nedenle, bazı otoriteler tarafından yasaklanmış, bazı otoriteler tarafından ise azami oranlarla sınırlama getirilmiştir (Seyrek & Mızırak, 2009, s. 386).

1.1.4. Tek tanrılı dinlerde faiz

Tek tanrılı dinlerde faiz konusundaki ayet, hüküm veya ifade için farklı yorumlamalar bulunmaktadır. Aynı ayet, hüküm veya ifadeden, faizin tamamen yasaklandığı sonucuna ulaşanlar olduğu gibi, bu yasağın faiz için değil, yüksek faiz için geçerli olduğunu savunanlar da bulunmaktadır (Güner, 2019, s. 123).

İktisatçı Alfred Marshall (1842-1924), dünya tarihini etkileyen iki temel disiplin olduğunu ve bu disiplinlerden birisinin iktisat, diğerinin ise din olduğunu belirtmiştir. Semavi dinlerin tümü, çeşitli öğretiler aracılığıyla toplumların ekonomik faaliyetlerini düzenlemeye ve yönlendirmeye yönelik rehberlik sağlamaktadır. Ancak aralarında iktisadi konulara en fazla önem veren din ise Musevilik dinidir. Nitekim Yahudi inancına göre dünya hayatında elde edilen maddi başarı, aynı zamanda dini açıdan da bir başarı kabul edilmektedir (Marshall, 1964; Ustaoglu & İncekara, 2020, s. 151).

1.1.4.1. Musevilik ve faiz

Musevilik, faizli borç ilişkilerini yasaklayan bir dindir. Bu yasağa dair ilk katı hükümler, Tevrat'ta yer almaktadır. Hahamlar, Tevrat'ta geçen faiz yasağı ile ilgili hükümleri yorumlarken katı bir tutum sergileyerek, emek harcanmadan elde edilen kazançların yasaklanması savunmuştur. Musevilikte, söz konusu katı hükümlerin varlığına rağmen, faiz yasağının zamanla esnemesi farklı gerekçelerle izah edilmektedir. Bu gerekçelerden biri, Tevrat'ın “Tesniye” bölümünde yer alan ve faiz almayı sadece Yahudilerin kendi aralarında yasaklayıp yabancılardan almayı meşru kılan ifadelerdir. Tevrat'taki bu çelişki, genel olarak tahrif ile açıklanmaktadır. Sonraki nüshalarda, asıl nüshada geçen “kardeş” ifadesi, “Yahudi din kardeşi” olarak yorumlanmış ve diğer toplumlardan faiz alınabileceği sonucuna varmışlardır. Aynı zamanda faiz yasağını tahrif edenler, faiz almayı Yahudilerin üstünlük iddiaları ile ilişkilendirerek meşruiyet zeminini güçlendirmek istemişlerdir (Kahraman, 2021, s. 30-31).

Tevrat'ta, faizin yasaklandığı ancak diğer toplumlarla yapılan ticari işlemlerde meşru sayıldığı yönünde yorumlanan hüküm ve ayetler bulunmaktadır. Özellikle Mezmurlar Bölümü, Mısır'dan Çıkış Bölümü, Tesniye Bölümü, Hezekiel Bölümü ve Levililer Bölümünde yer alan hüküm ve ayetler sıklıkla yorumlanmaktadır. İlgili hüküm ve ayetler incelendiğinde, çelişkili ifadelerin bariz bir şekilde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu çelişkilerin nedeni, zamanla nüshalarda yapılan değişiklikler olarak gösterilmektedir. Bu sebeple, Tevrat'ın özgün hâlinde uzaklaşmasının tahrif olgusu ile ilişkilendirilmesi mümkündür.

1.1.4.2. Hristiyanlık ve faiz

Hristiyanlık dininin doğuşundan itibaren yüzyıllar boyunca faiz kesin bir şekilde yasaklanmış ve faizli işlemler uygun bulunmamıştır. Faiz yasağı herkesi kapsayacak şekilde genişletilmiş, yasağa uymayanlara aforoz edilme ve rütbe indirimi gibi cezalar verilmiştir. Ancak zamanla daha fazla kazanma hırsı ve yeteri kadar inanmama gibi nedenlerden ötürü ticari ilişkilerde kademeli olarak faizli işlemler görülmüştür (Güner, 2019, s. 124). İncil’de iktisadi konularla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla faiz konusunda Tevrat’ta yer alan hüküm ve ayetler devam ettirilmiştir. Diğer yandan, İncil’de bulunan hüküm ve ayetler incelendiğinde tıpkı Tevrat’ta olduğu gibi çelişkili ifadeler görülmektedir. Örneğin, Luka İncili’nde geçen bazı ifadelerden faizin kesin olarak yasaklandığı yorumu yapılabilirken, yine Matta İncili’nde ve Luka İncili’nde geçen bazı ifadelerden faizin meşruiyetini çıkarmak mümkündür (Kahraman, 2021, s. 34).

İncil’de, faizin hem yasaklandığı hem de meşru sayıldığına dair yorumlar bulunan hüküm ve ayetler bulunmaktadır. Özellikle Luka İncili’nde ve Matta İncili’nde yer alan faizli işlemlere ilişkin hüküm ve ayetler yorumlanmaktadır. İlgili ifadeler incelendiğinde, çelişkili ifadelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çelişkilerin, Tevrat’ta olduğu gibi tahrif olgusu ile ilişkilendirilmesi mümkündür.

1.1.4.3. İslamiyet ve faiz

Semavi dinler içerisinde faize karşı olan tutumunu ve faizin her türlüünü reddeden anlayışını hiç değiştirmeyen ve esnetmeyen din, İslam dinidir. Kur’an’ın üzerinde ısrarla durduğu temel iktisadi konuların başında faiz gelmektedir. Kur’an’da faiz için “riba” ifadesi yer almaktadır. Kur’an’da faiz ile ilgili olarak on üç ayet bulunmaktadır. Kur’an, genel olarak faiz yiyenlerin dünyada ve ahirette maruz kalacağı cezalar üzerinde durmaktadır (Kahraman, 2021, s. 42-44). İslam dininde ayetlerin yanında hadislerin de önemi oldukça fazladır. Kur’an nasıl yön gösterici bir rehber ve kılavuz niteliği taşıyorsa, Hz. Muhammed’in yaşamından örnekler olan hadisler de faizin yaşamsal boyutunu açıklamaktadır (Yurttadur & Yıldız, 2017, s. 41).

Kur’an’da faiz ile ilgili olarak bulunan on üç ayetten üçü (Nisa suresi, 4:160-161, Rum suresi, 30:39), faizi kötülemektedir. Diğer on ayet ise (Al-i İmran suresi, 3:130-132, Bakara Suresi, 2:275-281) ise faizi kesin olarak yasaklamaktadır. Bu ayetlerde, faizin haram olduğu, faizden vazgeçmeyenlerin de Allah’a karşı savaş açmış olacağı üzerinde

durulmaktadır. Kur'an'daki faizle ilgili ifadeler, açık, net ve tutarlı bir biçimde ifade edilmiştir. Bu nedenle tahrif olgusundan bahsetmek mümkün değildir.

1.1.5. Modern finans sisteminde faiz

Modern finans sisteminin kökenleri 15. yüzyıla dayansa da, bu sistemin gerçek anlamda başlangıcının 17. yüzyılda modern bankacılığın doğuşu ile ilişkilendirilmesi daha doğrudur. İngiltere ve Hollanda menşeli ilk çok ortaklı şirketlere ait hisse senetlerinin Amsterdam ve Londra borsalarında işlem görmeye başlaması, modern finans sisteminin temellerini oluşturmuştur (Bulut, 2017, s. 48).

Faiz, modern finans sisteminde önemli bir kavram olmayı sürdürmüş, ancak geçmişteki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalara yönelik çözüm arayışları kapsamında özel finansal kurumlar kurulmuştur (Harunoğulları & Çalışır, 2022, s. 1791; Metwally, 1990, s. 4). Faiz, modern finans sistemi ile finansal piyasalarda ve ülkelerin ekonomi politikalarında önemli bir değişken hâline gelmiştir (Demirci, 2002, s. 2). Özellikle Yeni Çağ'ın sonlarına doğru, merkantilist ve liberal akımların etkisiyle şekillenen iktisadi düşünceler çerçevesinde, dönemin önde gelen düşünürleri tarafından yeni faiz tanımlamaları yapılmıştır. Montesquieu'ya (1689-1755) göre faiz, paranın kira bedelidir. William Petty (1623-1687) ise bireyin parasını belirli bir süre kullanmaktan vazgeçmesi için bir bedelin gerekli olduğunu savunmuştur. Nicholas Barbon (1640-1698) faizi, sermayenin geliri olarak tanımlamış ve toprağın geliri olan ranta benzetmiştir. Richard Cantillon'a (1680-1734) göre ise faiz, borç ilişkilerindeki ödenmeme riskinin ödülüdür (Demirgil & Türkay, 2017, s. 137). Durum böyle iken, faizin meşru olduğu anlayışını güçlendirip kaynakların ekonomiye kazandırılması için çeşitli teorik ve ampirik çalışmaların gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar ile birlikte faiz olgusunun varlığını ve faiz oranlarını hangi değişkenlerin belirlediğini açıklamaya yönelik birtakım faiz teorileri ortaya çıkmıştır (Seyrek & Mızırak, 2009, s. 385).

Faiz teorileri, parasal ve parasal olmayan faiz teorileri olmak üzere başlıca iki grupta sınıflandırılmaktadır (Aydın, 2015, s. 207). Klasik Faiz Teorisi ve Zaman Tercihi Teorisi gibi parasal olmayan faiz teorileri, tasarruf, yatırım, üretkenlik gibi reel ekonomik faktörleri incelerken, para miktarını ve paranın dolaşım hızını dikkate almamaktadır. Bu durum da uzun vadeli faiz oranlarını açıklamada parasal olmayan faiz teorilerini güçlü kılmaktadır. Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi, Likidite Tercihi Teorisi, Tobin'in Portföy Kuramı ve IS-LM Modeli gibi parasal faiz teorileri ise para arzı ve likidite faktörlerini

incelerken, reel ekonomik faktörleri dikkate almamaktadır. Bu durum da kısa vadeli faiz oranlarını açıklamada parasal faiz teorilerini güçlü kılmaktadır (Conard, 1959, s. 14-15).

Yeni Çağ'ın sonlarında "Kapitalizmin Babası" olarak da görülen Adam Smith (1723-1790), "Milletlerin Zenginliği" adlı kitabında faizi, sermayenin geliri olarak tanımlamış ve Klasik Faiz Teorisi'nin temellerini atmıştır. Bu teori ile birlikte zaman değeri kavramı literatüre kazandırılmıştır. Tasarrufları tutma ve yatırıma çevirme arasında bir denge olduğu, bu dengenin de faiz oranına bağlı olarak değiştiği ifade edilmiştir (Ustaoğlu & Bayındır, 2020, s. 12-13). Parasal olmayan faiz teorilerinden diğeri ise Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914) tarafından geliştirilen Zaman Tercihi Teorisi'dir. Böhm-Bawerk, bir malın bugünkü değeri ile yarınki değerinin eşit olmadığını bu sebeple de aradaki farkın faiz olduğunu ve bu farkın meşru olduğunu ifade etmiştir (Mahr, 1929, s. 1; Seyrek & Mızırak, 2009, s. 388).

Knut Wicksell (1851-1926), Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi ile birlikte faiz oranlarını "doğal faiz oranı" ve "piyasa faiz oranı" olarak ikiye ayırmıştır. Bir anlamda parasal olmayan faiz teorileri ile parasal faiz teorilerini sentezleyerek bir geçiş dönemi başlatmıştır. Bu teoriye göre faiz, para ve reel faktörler ile birlikte açıklanmalıdır (Conard, 1959, s. 155; Demirci, 2002, s. 6). John Maynard Keynes'e (1883-1946) göre faiz, para sahibinin parayı nakit olarak tutmaktan vazgeçmesinin bedelidir. Keynes, Likidite Tercihi Teorisi ile faizi üretim ve istihdamla ilişkilendirip, faiz oranlarının para arzı ve talebine göre belirlendiğini belirtmiştir (Dillard, 1948, s. 162-163). James Tobin (1918-2002) tarafından savunulan Tobin'in Portföy Kuramı'na göre, yatırımcılar risk-getiri dengesi ile varlıklarını çeşitlendirir. Ayrıca yatırımcılar, yüksek faiz oranlarında daha fazla tahvil tutarken, düşük faiz oranlarında nakit ve diğer finansal varlıklara yönelmektedir. Böylece, faiz oranları yalnızca para arzı ve talebine değil, finansal yatırım araçlarının arzına da bağlıdır (Aksu, Emsen & Başar, 2001, s. 47). John Hicks (1904-1989) ve Alvin Hansen (1887-1975), parasal ve parasal olmayan faiz teorilerini sentezleyerek Neo Keynesyen Teorisi olarak da bilinen IS-LM Modeli'ni geliştirmiştir. Hicks ve Hansen'e göre para talebi, işlem güdüsü sebebiyle başlangıçta faize duyarsızdır ancak faiz oranları yükseldikçe duyarlılık eşiğini aşabilir (Barens, 1997, s. 90; Ergin, 1983, s. 272)

1.1.6. Günümüzde faiz

Faiz konusu, günümüz ekonomisinde de geçmişte olduğu gibi kritik bir öneme sahiptir. Farklı yaklaşımlar ve hassasiyetler çerçevesinde ele alınmaya devam etse de hem akademik dünyada hem de ekonomik sistemde düzenli olarak takip edilmesi gereken

temel unsurlardan bir tanesidir. Çünkü faiz, mevcut ekonomik sistemde önemli bir piyasa belirleyicisi olup ekonomik dengenin sağlanmasında etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde faiz oranlarının belirlenmesi, ülkelerin veya ülke gruplarının merkez bankaları tarafından gerçekleştirilmektedir. Merkez bankaları, düzenli ve belirli tarihli toplantılarla faiz kararlarını açıklayarak piyasalara yön vermekte ve ekonomik beklentilerin şekillenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, faiz yalnızca teorik bir tartışma konusu olmanın ötesinde, yatırım, tasarruf, enflasyon ve ekonomik büyüme gibi makroekonomik göstergeler üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Dünyada, genel olarak ekonomik bağımsızlığını koruyabilmiş ve gelişmiş bir finansal sistem kurabilmiş ülkeler, para politikalarını yönlendiren bir merkez bankasına sahiptir. Her ülkenin ekonomik yapısı ve finansal öncelikleri farklı olduğu için para politikalarının yönü o ülkenin mevcut ekonomik koşullarına göre şekillenmektedir. Ancak, büyük ekonomilere sahip ülkelerde merkez bankalarının aldığı kararlar, uluslararası piyasaları doğrudan etkilerken diğer ülkelerin kararlarını da dolaylı yoldan şekillendirmektedir. Özellikle, Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (FED), Avrupa Merkez Bankası (ECB), İngiltere Merkez Bankası (BOE), Japonya Merkez Bankası (BOJ) gibi büyük ve güçlü ekonomilere sahip ülkelerin merkez bankaları, aldıkları faiz kararlarıyla uluslararası sermaye hareketlerini, döviz kurlarını ve yatırım kararlarını doğrudan etkilemektedir. Bu durum ayrıca, küresel ekonominin giderek daha entegre hâle geldiğini ve büyük merkez bankalarının politika değişikliklerinin yalnızca yerel piyasalarla sınırlı kalmayıp, dünya genelinde ekonomik dengeleri etkilediğini göstermektedir.

Merkez bankaları, faiz oranlarını ekonomik belirsizliklerinin ve finansal dalgalanmaların az olduğu dönemlerde nispeten daha kolay belirlemektedir. Ancak, bölgesel veya küresel kriz dönemlerinde ani sermaye hareketleri sebebiyle söz konusu kararlar daha zorlayıcı ve karmaşık bir hâle gelmektedir. Bu süreçte hem enflasyonu kontrol altına almak hem de ekonomik durgunluğu önlemek arasında hassas bir denge gerekir. Yanlış yürütülen bir politika veya karar, tasarruf sahiplerinin paniklemesine ve piyasalarda yaşanabilecek güven kaybına sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle kriz dönemlerinde merkez bankalarının kararları, yalnızca iç dinamikler çerçevesinde değil, küresel gelişmelere bağlı olarak da şekillenmektedir.

Örneğin, 2008 yılının son çeyreğinde ABD’de başlayan ve kısa bir süre içerisinde diğer gelişmiş ekonomileri de etkisi altına alan küresel finans krizinde merkez

bankalarına ciddi görev ve sorumluluklar düşmüştür. Merkez bankaları, bu süreçte yaşanan ekonomik problemleri çözebilmek adına çeşitli politika arayışlarına girmiştir (Şentürk vd., 2016, s. 146-147). Kriz dönemine kadar temkinli para politikası izleyen FED, ECB, BOE, BOJ ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), krizle birlikte ilk olarak faiz oranlarını hızlı bir şekilde indirerek panik ortamını engellemeye çalışmıştır (Vural, 2013, s. 8). Ancak, söz konusu merkez bankaları geleneksel para politikalarının yetersiz kaldığını tespit etmeleri ile birlikte geleneksel olmayan para politikaları uygulamak durumunda kalmıştır (Karaş, 2017, s. 630).

Son yıllarda yaşanan ve küresel piyasaları derinden etkileyen krizlerden biri olan pandemi ile birlikte de yine merkez bankalarına ciddi görev ve sorumluluklar düşmüştür. FED ve BOE, faiz oranlarını hızlı bir şekilde düşürmüş ve küresel kriz dönemlerinden beri uyguladıkları para politikası önlemlerini genişletmeye yönelmiştir. ECB ise faiz oranlarını sürdürülebilir seviyelere ulaşana kadar aynı seviyelerde tutacağını açıklamıştır. Çünkü zaten negatif faiz uygulayan ECB, faiz oranlarını daha da negatif bölgeye çekilmesinin krize karşı yeterli bir yanıt olmayacağını düşünmüştür (Fischer, 2021, s. 11-16). BOJ'un faiz oranlarındaki karar ve uygulamaları, Japonya'da uzun süredir devam eden düşük enflasyon ve ekonomik durgunluk ile birlikte şekillenmiştir. Zaten sıfıra yakın olan faiz oranları negatif seviyeye çekilmiş ve genişleyici para politikaları uygulanmaya başlamıştır (Kowalewski & Shirai, 2023, s. 30-31). Türkiye'de ise TCMB, benzer şekilde faiz oranlarını düşürmüş ve bir ekonomik istikrar programı açıklamıştır. Finansal piyasaların sağlıklı bir şekilde işlemeye devam edebilmesi için pandeminin mevcut ve olası olumsuz etkilerini sınırlamaya yönelik önlemler almıştır (Ülker, 2022, s. 101).

1.2. Faizsiz Finans Sistemi

Çalışmanın bu bölümünde, faiz hassasiyeti taşıyan tasarruf sahipleri için tasarlanmış finansal ürün ve hizmetleri içeren faizsiz finans sistemi kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. İlk olarak, faizsiz finans sisteminin kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Daha sonra sistemin ortaya çıkış nedenleri ve gelişim süreci açıklanmıştır. İlerleyen kısımlarda, yatırımcılara sunulan finansal enstrümanlar incelenerek sistemin işleyişine dair temel bilgiler verilmiştir. Faizsiz sigortacılık uygulamalarına ilişkin bilgiler verildikten sonra, son olarak faizsiz finans muhasebe standartlarına değinilmiştir.

1.2.1. Faizsiz finans sistemi kavramı

Modern finans sistemi, bilindiği üzere fon talebi, fon arzı, aracı kurumlar, finansal enstrümanlar ve hukuki/idari yapı gibi temel unsurlardan oluşmaktadır (Mishkin &

Easkins, 2012, s. 16). Geleneksel anlayışa göre faiz, bu sistemin merkezinde yer almaktadır. Ancak diğer taraftan sistem içerisinde belirli bir kesim, içerisinde faiz barındıran finansal işlemlerden kaçınmaktadır. Bu kesimi bir araya getiren ortak nokta ise İslam dininin faiz konusundaki hassasiyeti ve hükümleridir. Tam da bu noktada “Faizsiz Finans Sistemi” olarak adlandırılan yeni bir yapı, mevcut finans sistemine girmiştir. Sistem, modern finans sistemi içerisinde yer alan geleneksel yaklaşıma alternatif olarak ortaya çıkmış ve bu duyarlılık doğrultusunda günümüz finans dünyasında önemli bir yer edinmiştir (Ahmad & Chowdury, 2020, s. 272; Yanpar, 2021, s. 38).

Faizsiz finans sistemi, en basit ifade ile İslam dininin kurallarına ve prensiplerine dayalı olarak faaliyet gösteren bir finans sistemidir (Shanmugam & Zahari, 2009, s. 1). Sistemde, her fon hareketi bir mal veya hizmete karşılık gelmekte olup gelir de ortaklık esasına göre paylaşılmaktadır (Akın, 2010). “İslami Finans”, “İslami Bankacılık Sistemi” ve “Faizsiz Bankacılık Sistemi” olarak da adlandırılan faizsiz finans sistemi, finans sisteminin İslami esas ve usullere göre inşa edilip işlemlerini ifade etmektedir. Bu ilkelerin temelinde ise faizin yasak oluşu yer almaktadır. Faizsiz finans sistemi, geleneksel finans sistemine kıyasla kısa bir geçmişe sahip olmasının yanı sıra günümüzde sadece müslüman ülke toplumlarında değil birçok ülkede uygulanan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (Akın & Ece, 2010, s. 4; Karahan & Ersoy, 2016, s. 94).

1.2.2. Faizsiz finans sisteminin ortaya çıkışı

Finansal sistemin tarihsel süreci ve günümüzdeki konumu bir bütün olarak ele alındığında, faizli işlemlere yönelik ilk yasal düzenlemelerin Babil medeniyetinde ortaya çıktığı görülmektedir. M.Ö. 1728-1686 yılları arasında hüküm süren Kral Hammurabi tarafından oluşturulan Hammurabi Kanunları, faizli işlemleri düzenleyen hükümler içermektedir. Bu bağlamda, söz konusu düzenlemeler aynı zamanda faizsiz finansın ilk hukuki çerçevesi olarak da değerlendirilmektedir (Özulucan & Özdemir, 2010, s. 38; Takan, 2002, s. 3). Dolayısıyla, faizsiz finans sistemine ilişkin hukuki düzenlemelerin kökeni M.Ö. 18. ve 17. yüzyıla dayanmaktadır.

M.Ö. 600-465 yılları arasında Fırat Nehri kıyısında yaşayan Egibi ve Murashu aileleri, herhangi bir fazlalık talep etmeksizin verdikleri borçlarla faizsiz finansmanın en eski örneklerinden birini oluşturmuştur (Yeşilyaprak, 2012, s. 28). Bu doğrultuda, faizsiz finans sistemine yönelik bilinen ilk pratik uygulamaların M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.

İslamiyet öncesi Arap toplumlarının ekonomik yapısı büyük ölçüde takasa dayalı olup organize bir finansal sistemden yoksundu. Bu dönemdeki ekonomik ilişkiler, genellikle tarafların birbirine duyduğu güven çerçevesinde şekillenmiştir. Felaket ve kıtlık dönemlerinde borçların ödenememesi durumunda, borç miktarı artmış ve ödeme için yeni bir vade belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, ticari ilişkilerde gayri resmi bir faiz oranı uygulanmıştır (Holden, 2008, s. 346). İlerleyen dönemlerde, Bizans İmparatorluğu tarafından 4. yüzyılda İstanbul'da basılan ilk uluslararası düzenli altın para birimi olan "Bezant", ticari faaliyetlerin geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır. Bu gelişme, Orta Çağ Avrupası ile İslam kültürü arasında ticari bir köprü oluşturmuştur. Bunun sonucunda, bankacılık işlemleri uluslararası ticaretin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde hızla gelişmiştir. Böylece Batı Avrupa ve Ortadoğu'daki bankacılık uygulamaları küresel ölçekte yayılmaya başlamış ve bölgede yeni ticari ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Shanmuham & Zahari, 2009, s. 2).

İslamiyet'in kabul edildiği dönemde Arap Yarımadası'nda Mekke ve Medine, hem dini hem de ticari merkezler olarak öne çıkmıştır. Mekke'nin en güçlü kabilesi olan Kureyşliler ile Hristiyanlar arasında faize dayalı bir finans sistemi vardı ve yıllık faiz oranları %12'ye ulaşmıştı. Faiz, dönemin en yaygın finansman yöntemi olmakla birlikte, mudarebe yöntemi de Mekke'de uygulanan bir ticaret yöntemi olarak öne çıkmıştır. Medine'de ise muzaraa ve musakat yöntemleri, tarımsal finansman açısından önemli uygulamalardı. Bunun yanı sıra, tüketim finansmanında kredili satış yöntemi kullanılmış, ayrıca gelecekte teslim edilecek mallar için ön ödeme esasına dayalı selem uygulaması da yaygınlaşmıştır (Qahf & Khan, 1992, s. 4). Ancak faizsiz finans sisteminin temelini oluşturan kâr-zarar paylaşımına dayalı yöntemler, Akdeniz bölgesinde 12. ve 13. yüzyıllarda tanınmaya başlamış ve zamanla gelişmiştir (Goitein, 1999).

Akdeniz havzasında ticari ortaklıkların yaygınlaşmasıyla birlikte kâr-zarar ortaklığına dayalı yöntemler de etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde faizsiz ticari ilişkiler artış gösterse de özellikle deniz ticaretinin gelişmesiyle faize dayalı ticari ilişkiler daha baskın olmuştur. Osmanlı döneminde para vakıfları ve esnaf sandıkları gibi kurumlar faizsiz finansmanı desteklemiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise faizsiz bir borçlanma yöntemi olan "Esham Sistemi" devlet finansmanı açısından önemli bir model olmuştur. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde sanayileşme ve modern bankacılık sistemlerinin yaygınlaşması, geleneksel faizsiz finans uygulamalarının etkisini azaltmıştır (Alper & Anpar, 2010, s. 36; Bulut, 2017, s. 48).

19. yüzyılın sonlarına doğru, birçok modern finansal kurum faaliyet alanlarını genişletmek amacıyla İslam coğrafyalarına yayılmıştır. Aynı dönemde, özellikle sömürge altında yaşayan Müslüman toplumlar, sosyal ve ekonomik açıdan zorlu dönemler geçirmiştir. İslam coğrafyasında görülen bu yeni finansal kurumların çalışma yöntemleri ve uygulamaları, dönemin İslam hukukçuları tarafından incelenmiş ve İslam dininin kuralları ile bağdaşmadığı yönünde ortak bir görüşe varmıştır. Diğer taraftan, zorluklar içinde yaşayan Müslüman toplumlar, ülkelerinde faaliyet gösteren yabancı kuruluşların uygulamalarına karşı eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirel düşünceler, 20. yüzyıl ile birlikte İslam'ın kurallarına uygun konseptlerin geliştirilmesinin temelini oluşturmuştur (Iqbal & Mirakhor, 2011, s. 13; Yanpar, 2021, s. 19).

19. yüzyılın sonlarından itibaren faizsiz finans sistemi, özellikle İslam ekonomisine yönelik ilginin artmasıyla yeniden gündeme gelmiştir. 20. yüzyılda bu alandaki gelişmeler hız kazanmış ve faizsiz finans anlayışı kurumsal bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren teorik çalışmalar artarken, 1970'li yıllarda ilk modern faizsiz bankalar faaliyete geçmiştir. Bu süreçte, Orta Doğu başta olmak üzere birçok ülkede faizsiz finans kuruluşları kurulmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren ise faizsiz finans sistemi, geleneksel bankacılık sistemi ile rekabet edebilir duruma gelmiş ve uluslararası düzeyde yaygınlaşmıştır (Holden, 2008, s. 346-347; Siddiqi, 2006, s. 4-5). 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl içerisinde faizsiz finans sisteminin gelişimine ilişkin önemli gelişmeler kronolojik olarak Tablo 1.2'de gösterilmiştir.

Tablo 1.2 Modern finans dünyasında faizsiz finans sisteminin gelişimi

Yıl	Olay
1890 1900	Birleşik Krallık menşeli Barclays Bank, Süveyş Kanalı projesi için Kahire'de şube açarak müslüman topraklarında kurulan ilk ticari banka oldu. İslam alimleri eleştirilere başladı.
1900 1930	Eleştiriler diğer Arap bölgelerine ve Hint alt kıtasına yayıldı. Müslüman toplumlar, yapılan işlemlerdeki fazlalığın yasaklanmış faiz olduğu görüşüne katıldı.
1930 1950	İslam ekonomistleri de konuya destek verdi ve dini hassasiyetlere uygun alternatif modeller ortaya koymaya çalıştı.
1950 1960	Teorik modeller sunulmaya başlandı. 1953'te faizsiz bankacılık modelinin ilk tanımı yapıldı. İlk deneysel İslami bankalar, faizsiz tasarruf ve kredi kooperatiflerini geliştirmeye başladı.
1960 1970	Mısır ve Malezya'da faizsiz uygulamalar hayata geçti. 1961'de Mısır'da "Mit Ghamr Tasarruf Bankası" kuruldu. 1962'de Malezya'da "Tabung Haji" adındaki tasarruf fonu ve kurumu kuruldu. 1969'da "İslam İş Birliği Teşkilatı (OIC)" Suudi Arabistan'da kuruldu.
1970	Birçok kitap yayımlandı. İslam coğrafyalarında yeni bankalar ortaya çıktı.
1975	"Dubai İslam Bankası (DIB)" ve "İslam Kalkınma Bankası (IDB)" kuruldu. Eleştiriler daha da belirgin hâle geldi. Mudaraba, İslami fonların yatırımı için temel bir mekanizma olarak gelişti.
1976	Mekke'de İslami ekonomi üzerine ilk uluslararası konferans düzenlendi.
1978	"İslami Ekonomi Enstitüsü (IEI)", Suudi Arabistan'da kuruldu.
1979	İlk faizsiz yatırım şirketi kuruldu. Pakistan, bankacılık uygulamalarını islamileştiren ilk ülke oldu. "İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)" kuruldu.

Kaynak: (Alrifai, 2017, s. 153-155; IFN, 2024, s. 14; Kettel, 2010, s. 9-13; TKKB, 2021, s. 12-13)

Tablo 1.2 Modern finans dünyasında faizsiz finans sisteminin gelişimi – devamı

Yıl	Olay
1980	Pakistan, İran ve Sudan, genel finansal sistemlerini Şeriat yasaları ve ilkelerine uygun hâle getirme niyetlerini açıkladı. Malezya ve Bahreyn, İslami bankacılığı başlattı. Uluslararası Para Fonu (IMF), İslami bankacılık üzerine yapılan çalışmaları yayımladı. Daha sonra batı topraklarında da İslami bankacılık konusundaki araştırmalar artış gösterdi.
1981	OIC'nin 7-8 Mart 1981'de Sudan'daki dördüncü toplantısında, İslami finans kurumları için denetim ve düzenleme üzerine bir sistem oluşturulması çağrısı yapıldı. 1981'de "İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (IRTI)", IDB tarafından kuruldu.
1983	Malezya'nın ilk resmi Şeriat uyumlu bankası "Bank Islam Malaysia" kuruldu.
1983	Sudan, Şeriat yasalarını ilan etmesiyle bankacılık sistemini yeniden düzenledi. Bu dönemde, birçok ülkede ikili bankacılık sistemi gelişerek İslami ve geleneksel sistemler birlikte yürüdü.
1984	İran, İslami Bankacılık Yasası ile ulusal düzeyde faizsiz bankacılığa geçti.
1985	İslami yatırım fonları ve diğer banka dışı finansal kurumlar ortaya çıktı.
1990	"İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI)", IDB tarafından Bahreyn'de kuruldu.
1990 2000	İlk AAOIFI standartları yayımlandı. Akademik ilgi arttı. Büyük uluslararası ticari bankalar, İslami şubeler açmaya başladı. Amerika borsalarında İslami endeksler açıldı. Bazı ülkeler, ilgili yeni yasalara yer verdi. Endonezya'nın ilk resmi İslami bankası, "Bank Muamalat" kuruldu.
2000	2000 yılı itibarıyla devlet tahvillerine ve ticari tahvillere alternatif olarak sukuk ihraçları hızla arttı. Bahreyn, İslami Finansal Güven Yasalarını çıkardı.
2000	Birleşik Krallık ve Singapur hükümetleri, İslami ürünler için vergi tarafsızlığı getirdi.
2001	"İslami Bankalar ve Finansal Kuruluşları Genel Konseyi (CIBAFI)" kuruldu.
2002	"İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB)", "Likidite Yönetim Merkezi (LMC)", "Uluslararası İslami Finansal Piyasa (IIFM)" ve "İslami Derecelendirme Ajansı (IIRA)" gibi uluslararası İslami finansal altyapı kurumları kuruldu.
2004	AB'nin Şeriat uyumlu ticari bankası olan "Islamic Bank of Britain", Birleşik Krallık'ta açıldı.
2004 2008	Petrol ihracatçısı ülkelerde petrol fiyatlarının artışıyla birlikte, İslami finans ürünlerine yatırımcı ilgisi hızla arttı.
2005	Türkiye'de, Özel Finans Kurumları'nın adı "Katılım Bankası" olarak değiştirildi ve bu kurumlar 5411 sayılı Bankacılık Kanunu kapsamına alınarak yasal statüleri güçlendirildi.
2006	Dubai, dünyanın ilk İslami borsası olmak için yeniden yapılandığını duyurdu.
2008	2008 Krizi, finansal piyasaları sarstı. İslami tahvil ihraçları 50 milyar ABD doları olan seviyesinden 17 milyar ABD dolarına geriledi. İlk büyük sukuk temerrüdü korkusu ortaya çıktı.
2009	Singapur ve Malezya, birlikte ilk İslami tahvil programını başlattı. Endonezya, ilk kez sukuk ihraç etti. "Uluslararası Finans Kurumu (IFC), ilk gayrimüslim finansal kurum olarak sukuk ihraç edeceğini duyurdu.
2010	Malezya'da "Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kurumu (IILM)" kuruldu.
2014	Türkiye'de kamu sermayeli ilk katılım bankası olan "Ziraat Katılım Bankası" kuruldu.
2014	İslami finansın küresel varlıkları yaklaşık 2 trilyon dolara ulaştı.
2015	Hong Kong, 1 milyar dolar değerinde sukuk ihraç ederek, İslami finans piyasasına katıldı.
2016	IMF, İslami finansın makroekonomik ve finansal istikrar üzerindeki etkilerini inceleyen kapsamlı bir rapor yayımladı.
2017	Rusya, faizsiz ürünlerin geliştirilmesi ve uygulanması için yasal düzenlemeler getirdi.
2018	Nijerya, İslami finansal hizmetleri teşvik etmek amacıyla IFSB'ye üye oldu.
2019	İslami finansın küresel varlıkları 2,2 trilyon dolara ulaştı.
2021	Küresel İslami bankacılık varlıkları 2,8 trilyon dolara yükseldi ve 2016'dan 2021'e kadar yıllık bileşik büyüme oranı %10,1 olarak kaydedildi.
2022	Suudi Arabistan, İslami finansal hizmetler için ulusal bir strateji açıkladı.
2023	Endonezya, İslami finansal ürünlerin çeşitlendirilmesi için yeni düzenlemeler getirdi.
2024	AAOIFI, İslami finansal kurumlar için yeni düzenlemeler önerdi. 2025'te sukuk ihracının 200 milyar dolara ulaşacağı öngörüldü.

Kaynak: (Alrifai, 2017, s. 153-155; IFN, 2024, s. 14; Kettel, 2010, s. 9-13; TKKB, 2021, s. 12-13)

1.2.3. Faizsiz finans sistemi ve katılım bankacılığı

Geleneksel finans sisteminde olduğu gibi, faizsiz finans sisteminde de fon arz edenlerle fon talep edenler arasındaki transferler büyük ölçüde bankalar aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu bankalar, uluslararası literatürde “Participation Banks”, “Interest-Free Banks”, “Profit-Loss Sharing Banks” veya “Islamic Banks” olarak tanımlanan katılım bankalarıdır (Yanpar, 2021, s. 140). Dolayısıyla, günümüzde faizsiz finans sisteminin ve uygulamalarının tasarruf sahiplerine ulaştırılmasında en kritik rolü katılım bankaları üstlenmektedir. Katılım bankaları, sistemin hanehalkı düzeyinde erişilebilir olmasını ve benimsenebilir hâle gelmesini sağlayarak ekonomik sistem içinde bir köprü görevi görmektedir.

1.2.4. Katılım bankacılığına ihtiyaç duyulma sebepleri

Son yıllarda küreselleşmenin, uluslararası rekabetin ve ticari faaliyetlerin yoğunlaşması ile içerisinde faiz barından finansal işlemlerden kaçınan yatırımcıların beklentilerine uygun finansal enstrümanlar genellikle katılım bankaları tarafından sunulmaktadır. Bu bağlamda, tasarruflarını değerlendirmek isteyen ancak faiz hassasiyeti olan yatırımcılar, çeşitli sebepler ile katılım bankacılığına ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu sebepler ise genel olarak dini, sosyal ve ekonomik olarak üç başlık altında değerlendirilmektedir (Avcı, 2020, s. 3).

1.2.4.1. Dini sebepler

Katılım bankacılığı sisteminin ortaya çıkması ve gelişmesindeki temel husus tüm semavi dinlerde yer alan faiz yasağıdır. Faizin toplum ahlakı üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda faiz konusu çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple tüm semavi dinler, faizi toplumdaki ekonomik ve sosyal dengeyi bozmaması adına hoş görmemiş ve yasaklamıştır (Baykara, 2012, s. 19).

Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet olmak üzere üç semavi din, faizi yasaklamıştır. Ancak, Musevilik ve Hristiyanlık'ta yer alan yasaklayıcı hükümler, çeşitli nedenler ile alimler ve otoriteler tarafından farklı yorumlanmıştır (Setiawan, 2021, s. 31). Bu sebeple, katılım bankacılığı sisteminin ortaya çıkmasının asıl nedeni, İslam'ın faiz konusundaki katı ve tutarlı hükümleridir. Katılım bankacılığı da faize karşı hassas olan kesimin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmıştır (Mücahitoglu, 2015, s. 6).

1.2.4.2. Sosyal sebepler

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarına ulaşabilmesi için ekonomik kaynakların adil bir şekilde dağıtılması

gerekmektedir. Ancak gelir eşitsizliği bu noktada önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, birçok toplumun karşı karşıya olduğu ve çözümler üretmeye çalıştığı temel yapısal problemlerden biridir (Çalışkan, 2010, s. 89).

Gelir dağılımı adaletsizliği, bireyler ve toplumlar arasındaki refah farklarını artırarak çeşitli sosyal sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bu adaletsizliğin azaltılması noktasında katılım bankacılığı önemli bir rol oynamaktadır. Katılım bankacılığını tercih eden tasarruf sahipleri, geleneksel finansal sistemlerde olduğu gibi sermayedarlara tek taraflı bir kaynak aktarımı yapmak yerine, sahip oldukları sermaye oranında kâr-zarara ortak olmaktadır. Bu durum, ekonomik fırsatların daha adil bir şekilde dağıtılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, sosyal devlet anlayışının toplum bilincinde daha fazla yer edinmesi, katılım bankacılığının gelişimini destekleyen önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Mücahitoglu, 2015, s. 7).

1.2.4.3. Ekonomik sebepler

Katılım bankacılığının ortaya çıkışı ve gelişiminin ekonomik temelinde, atıl fonların ekonomik sisteme kazandırılma gayesi yatmaktadır. Bunun yanı sıra, gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılması, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması, sermaye sahiplerine kazanç sağlanması, gerçekleştirilen işlemler sonucunda çeşitli vergi ve kesintilerin artırılması, reel sektöre kaynak aktarımı ve istihdamın artırılması gibi amaçlar da bulunmaktadır (Ece, 2011, s. 4).

Katılım bankacılığının kâr-zarar ortaklığı çerçevesinde uygulanması, ekonomik büyümeye çok yönlü katkılar sağlamaktadır. Bu model, sermayenin belirli bir kesimin elinde yoğunlaşmasını önleyerek finansal kaynakların daha geniş bir tabana yayılmasına ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine olanak tanımaktadır. Risk paylaşımına dayalı yapısı sayesinde, yatırımların sürdürülebilirliğini artırarak ekonomik istikrarı desteklemekte ve finansal sistemin krizlere karşı daha dayanıklı hâle gelmesini sağlamaktadır (Yazdan & Sadr, 2012, s. 5). Bunun yanı sıra, katılım bankacılığının gelişimini destekleyen bir diğer ekonomik faktör, toplanan fonların projelerde kullanılması yoluyla etkinliğin ve verimliliğin artırılmasıdır. Aynı şekilde, bu fonların üretim ve ticarete dayalı finansman yöntemleriyle değerlendirilmesi, cari faiz oranlarının düşmesine de katkı sağlamaktadır (Aras & Öztürk, 2011, s. 172).

1.2.5. Katılım bankacılığının temel ilkeleri ve işleyiş yapısı

İslam toplumunun genel yapısının yanı sıra, ekonomik sisteminin de tam anlamıyla ortaya konulabilmesi için kendine özgü ve bağımsız bir yaklaşım geliştirilmesi

gerekmektedir. Bu bağlamda, ekonomik sistemin geliştirilmesi, mevcut sistemin bir parçası olarak değil, doğrudan kendi ilke ve değerleri çerçevesinde şekillendirilmelidir. Bu doğrultuda, katılım bankacılığı da temel felsefesini aşağıda listelenen belirli İslami ilkeler üzerine inşa etmiş ve faaliyetlerine başlamıştır (Kaya, 2021, s. 38-40).

- **Tevhit İlkesi:** Tevhit, bir olmak, beraber olmak ve dayanışma içinde olmak anlamına gelmektedir. Tevhit ilkesine göre, hayatın tüm alanlarında olduğu gibi ekonomik hayatta da ortaklık teşvik edilmelidir.
- **Adalet İlkesi:** Adalet, dengeyi sağlayan bir terazi gibidir. Adalet ilkesine göre, herkesin bu dengeden faydalanabilmesi için ortaklık teşvik edilmelidir.
- **Mizan İlkesi:** Mizan, denge ve adalet içinde bir arada olmayı ifade etmektedir. Mizan ilkesine göre, söz konusu düzen içinde ortaklık teşvik edilmelidir.
- **Ahlak İlkesi:** Ahlak, yaratılışa uygun ve uyumlu bir yaşam sürmektir. Ahlak ilkesine göre, bireylerin hem içsel bütünlüklerini hem de toplumsal uyumu koruyabilmeleri için dayanışma ile ortaklık anlayışı teşvik edilmelidir.
- **Toplum İlkesi:** Toplum, ortak bir temel değer etrafında şekillenerek varlığını sürdüren bir yapıdır. Toplum ilkesine göre, birlik içinde yaşamak, yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirmek için ortaklık anlayışı teşvik edilmelidir.
- **Emek İlkesi:** Emek sahibi olmak, insan olmanın, insan kalmanın ve insanca yaşamamanın en önemli imkanlarından biridir. Emek ilkesine göre, emeğin değerini koruyarak hayata aktif bir şekilde katılım için ortaklık anlayışı teşvik edilmelidir.
- **Servetin Devlet Olmama İlkesi:** Servetin devlet olmama ilkesine göre, malların yalnızca zenginler arasında el değiştiren bir yapı hâline gelmesini önlemek amacıyla ortaklık anlayışı teşvik edilmelidir.
- **Faiz Yasağı İlkesi:** Faiz, insanların emek harcamadan kazanç elde etmesine, diğer bireylerin sömürülmesine ve toplumsal dengenin bozulmasına yol açan bir unsurdur. Faiz yasağı ilkesine göre, faiz temelli ticari ilişkilerden kaçınılarak, adil ve paylaşımcı bir ekonomik düzeni teşvik eden ortaklık anlayışı benimsenmelidir.
- **Karz-ı Hasen İlkesi:** Karz-ı Hasen, tarafların arasındaki sevgi ve güveni güçlendiren erdemli bir ödünç verme yaklaşımıdır. Bu ilkeye göre, dayanışmayı teşvik etmek amacıyla ortaklık anlayışı benimsenmeli ve desteklenmelidir.
- **Zekât İlkesi:** Zekât, artma, çoğalma, arınma ve bereket anlamına gelmektedir. Zekât ilkesine göre, sosyal dayanışmayı güçlendirmek ve yardımlaşma bilincini artırmak amacıyla ortaklık anlayışı teşvik edilmelidir.

- **İhsan ve İnfak İlkesi:** İhsan ve infak, yardım etmek, iyilikte bulunmak ve başkalarına fayda sağlayacak şekilde yaşamak anlamına gelmektedir. Bu ilkeye göre, iyilik ve dayanışma esas alınarak ortaklık anlayışı teşvik edilmelidir.

Katılım bankacılığı sistemi, ağırlıklı olarak İslam ülkelerinde benimsenmekte ve uygulanmaktadır. Bununla birlikte, faizin ekonomik sistemin önemli bir unsuru olduğu bazı ülkelerde de faaliyet göstermektedir. Bu durumun temel nedeni, faizli finansal işlemlere karşı hassasiyet gösteren tasarruf sahiplerinin fonlarını ekonomiye kazandırma amacıdır (Ceylan & Korkmaz, 2015, s. 206).

Katılım bankacılığı, ticari bankaların kullandığı faiz oranı yerine kendi sisteminin temelini oluşturan kâr payı oranını kullanmaktadır. Ticari bankacılıkta, sermaye türünde herhangi bir değişim söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle, paranın mala, malın paraya veya malın başka bir mala dönüşmesi mümkün değildir. Borçlu taraf, vade sonunda önceden belirlenen koşullar doğrultusunda anaparanın yanı sıra ek bir ödeme yapar. Borç veren taraf ise vade sonunda elde edeceği fazlalık miktarını önceden bilir ve bu miktar, onun kazanılmış hakkı olarak kabul edilir. Buna karşın, katılım bankacılığında kâr payı oranına dayalı finansal işlemler sonucunda elde edilecek getiri, vade sonunda kesinlik kazanır (Güngören, 2011, s. 34). Dolayısıyla, faiz oranı ile kâr payı oranı her ne kadar insanlar tarafından aynı kategoriye alınsa da aslında birbirinden farklı ekonomik kavramlardır (Ustaoğlu, 2014, s. 80). Özetle, ticari bankacılık ile katılım bankacılığı arasındaki en temel fark, faiz oranı ile kâr payı oranının işleyişinden kaynaklanmaktadır (Avcı, 2020, s. 70).

Katılım bankacılığı, yukarda sıralanan İslami ilkeler doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmektedir. Söz konusu ilkelerin yanı sıra etik değerler, adalet prensibi ve risk paylaşımına dayalı finansal mekanizmalar da esas alınmaktadır. Katılım bankalarının işleyiş yapısını belirleyen temel unsurlar ise aşağıda listelenmektedir (Bitar, 2014, s. 8-9).

- **Faiz yasağı:** Faizli işlemler kesin olarak sunulmamaktadır.
- **Risk Yasağı Prensibi:** Getiri ve risk dağılımı, işlemlere yansıtılmaktadır.
- **Varlığa Dayalı İşlemler:** Bankacılık ürünleri reel ekonomi ile bağlantılı olmalı ve maddi bir karşılığa sahip olmalıdır.
- **Adalet ve Şeffaflık:** Taraflar mağdur edilmemeli ve İslami finans literatüründe belirsizlik ve aşırı risk anlamına gelen “garar” olgusundan kaçınılmalıdır.

- **Etik Finansman:** Dini açıdan haram kabul edilen veya uygun bulunmayan ürün ve sektörlere hiçbir şekilde finansman sağlanmamalıdır.

1.2.6. Katılım bankacılığı yöntemleri

Katılım bankacılığı sistemi, temel İslami ilkeler çerçevesinde işleyiş unsurları belirlendikten sonra, faiz hassasiyeti taşıyan tasarruf sahiplerinin finansal taleplerine uygun çözümler sunmak üzere ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, atıl kalan fonlar çeşitli yöntemler ile toplanmakta ve elde edilen kaynaklar da aynı şekilde çeşitli yöntemler ile etkin, şeffaf ve risk paylaşımına dayalı bir yaklaşımla kullanılmaktadır.

Katılım bankacılığı sistemi ile tasarruflarını değerlendirecek tarafların bilmesi gereken bazı detaylar söz konusudur. İlk bilinmesi gereken, tasarruf sahiplerinden kâr-zarara katılma esasına göre fon toplanmakta, anapara garantisi verilmemekte ve önceden belirlenmiş getiri taahhüdünde bulunulmamaktadır. İkinci bilinmesi gereken, fonların finansman desteği sağlamak amacıyla havuzlardan girişimcilere aktarıldığı ve söz konusu girişimin sonucuna ortak olunduğudur. Üçüncüsü ise katılım bankaları, geleneksel bankalar gibi kredi vermek dışında tüm hizmetleri hemen hemen sunmaktadır. Bu özellik, katılım bankacılığının ticari bankacılık ile birçok ortak özelliğe sahip olmasına neden olmaktadır (Özcan & Hazıroğlu, 2000, s. 10).

1.2.6.1. Fon toplama yöntemleri

Katılım bankaları tarafından toplanan fonlar, ticari bankalarda olduğu gibi mevduat sahiplerinin tasarruflarına dayanmaktadır (Scheele, 2002, s. 22). Bu fonlar ise genellikle cari hesaplar ve katılma hesapları olmak üzere iki kategoride sınıflandırılmaktadır (Avcı, 2020, s. 93).

Cari hesaplar, müşteri tasarruflarının kabul edildiği ve ticari bankalardaki vadesiz hesaplar ile büyük ölçüde benzerlik gösteren hesap türleridir. Cari hesaplar, hesap sahiplerine herhangi bir getiri sağlamamaktadır. Tasarruf sahibi istediği zaman parasını çekip yatırabilir. Ayrıca, cari hesaplar aracılığı ile çek keşide edilebilir. Cari hesap sahipleri, katılım bankasının elde ettiği kârdan pay alma hakkına sahip değildir. Çünkü söz konusu fonların çeşitli risklere karşı güvenli bir şekilde tutma sorumluluğu katılım bankalarına aittir (Alam, 2000, s. 4).

Katılma hesapları, müşteri tasarruflarının vadeli olarak kabul edildiği ve vade sonunda elde edilen getirinin kâr-zarar ortaklığı prensibi çerçevesinde paylaşıldığı hesap türleridir. Bu hesaplardaki tasarruflardan elde edilen kâr, sermayenin büyüklüğüne ve cinsine bağlı olarak %80 ila %90 oranında hesap sahiplerine katılma oranları

doğrultusunda dağıtılmaktadır. Kalan %10 ila %20'lik kısım ise kurum payı olarak katılım bankasına tahsis edilmektedir (Ateş, 2024, s. 15; Kalaycı, 2013, s. 12). Katılma hesapları, genel olarak tasarruf mevduatları ve yatırım hesapları olmak üzere iki alt kategoriye ayrılmaktadır (Avcı, 2020, s. 95). Bu iki tür, kâr-zarar ortaklığı prensibi ile benzerlik gösterirken; yatırım süresi, risk seviyesi ve kullanım amacı bakımından farklılaşmaktadır. Söz konusu benzerlik ve farklılıklar, Tablo 1.3'te gösterilmiştir.

Tablo 1.3 Tasarruf mevduatı ve yatırım hesaplarının benzerlik ve farklılıkları

Özellik	Tasarruf Mevduatları	Yatırım Hesapları
Amaç	Getiri	Getiri
Prensip	Kâr-zarar paylaşımı	Kâr-zarar paylaşımı
Risk Düzeyi	Daha düşük risk seviyesi	Daha yüksek risk seviyesi
Getiri Potansiyeli	Dengeli ve istikrarlı	Yüksek getiri potansiyeli
Fon Kullanımı	Genel kâr-zarar havuzu	Belirli proje ve sektörler
Vade Esnekliği	Kısa vadeli	Uzun vadeli
Likidite Durumu	Yüksek	Düşük
Getiri Sonucu	Vade Sonu	Vade Sonu

Kaynak: (Demirtaş, 2024, s. 7323-7325; Scheele, 2002, s. 25-27)

1.2.6.2. Fon kullandırma yöntemleri

Katılım bankaları, fonların tahsisinde nakit kredi sağlamamakta, faizli bir geri ödeme süreci yürütmemekte ve finansmanın nerede ve nasıl kullanılacağını analiz ederek olası getirileri takip etmektedir. Bu yönüyle katılım bankaları, ticari bankalardan ayrılmakta ve farklı bir yaklaşım benimsemektedir (Karapınar, 2003, s. 36).

Katılım bankaları, fon kullandırma süreçlerinde farklı esaslara dayalı çeşitli finansman yöntemleri uygulamaktadır. Bu esaslar, kâr-zarar ortaklığı, fiyat artışı ve gayrinakdi olarak üç temel başlık altında toplanmaktadır (Avcı, 2020, s. 98). Söz konusu esaslara dayalı yöntemler, Tablo 1.4'te listelenmiştir.

Tablo 1.4 Katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri

Kar-Zarar Ortaklığı Esasına Göre	Fiyat Artışı Finansman Esasına Göre	Gayri Nakdi Fon Kullandırma Esasına Göre
Mudaraba Müşareke	Murabaha İcara Selem ve İstisna Karz-ı Hasen Bireysel Finansman Desteği Kurumsal Finansman Desteği Sukuk Puan Sistemi Joala Tevarruk/Tavarruk Komodite	Akreditif Teminat ve Referans Mektubu Kabul Aval Kredileri

Kaynak: (Avcı, 2020, s. 98; Kaya, 2021, s. 93; Yurttadur & Yıldız, 2017, s. 10)

Tablo kapsamında listelenen katılım bankalarının fon kullandırma yöntemleri, aşağıda detayları ile birlikte ele alınmıştır.

- Mudarebe

Mudarebe, temel olarak taraflardan birinin finansman sağladığı, diğerinin ise bu finansmanı önceden belirlenmiş esaslar çerçevesinde kullanmayı taahhüt ettiği bir sözleşme türüdür (Usmani, 1998, s. 47). Girişim için gerekli finansmanın temini “Rabb ul Mal” olarak adlandırılan finansör tarafın sorumluluğunda iken; girişimin planlanması, yürütülmesi ve sonuçlandırılması “Mudarib” olarak adlandırılan girişimci tarafından üstlenilmektedir (Lewis & Algaoud, 2001, s. 48). Karşılıklı güven esasına dayanan mudarebe modeli, sermaye eksikliği nedeniyle girişimlerini hayata geçirme imkânı bulamayan taraflara finansmana erişim olanağı sağlarken, ekonomik açıdan atıl tasarruflara sahip taraflara ise sermayelerini iktisadi hayata dâhil etme fırsatı sunmaktadır (Eğri & Sağlam, 2020, s. 200).

Mudarebe yöntemi, İslamiyet öncesi dönemde Araplar tarafından kullanılan bir finansman modeli olarak ortaya çıkmıştır. Dönemin zengin tüccarları, kervan ticaretini finanse etmiş ve ticaret tamamlandıktan sonra elde edilen kârdan pay almıştır (Gafoor, 2001). İslamiyet ile birlikte bu yöntem ticari faaliyetlerde kullanılmaya devam etmiştir (Warde, 2000, s. 136). Günümüzde mudarebe modeli, daha çok katılım bankalarının finansör, küçük ve büyük işletmelerin ise fon kullanan taraf olduğu bir yapıya evrilmiştir. Girişim sonucunda elde edilen kâr, önceden belirlenmiş oranlara göre taraflar arasında paylaştırılmaktadır. Ancak girişimde oluşabilecek zarar, yalnızca katılım bankasına ait olmaktadır (Hasan, 2010, s. 4).

- Müşareke

Müşareke, mudarebe modeline büyük ölçüde benzemekle birlikte, aralarındaki temel fark sermaye katkısıdır. Müşareke yönteminde, taraflardan biri yalnızca fon sağlarken, diğer taraf hem sermaye hem de emek katkısında bulunmaktadır. Girişimin tamamlanmasının ardından elde edilen kâr, sözleşmede belirlenen koşul ve oranlara göre taraflar arasında paylaştırılmaktadır. Ancak zarar oluşması durumunda, taraflar zararı başlangıçta koydukları sermaye oranında üstlenmektedir (Khorshid, 2004, s. 36).

İslami finansın ilk yıllarında yüksek risk alma konusundaki hassasiyet nedeniyle, öncelikli olarak mudarebe yöntemi uygulanmıştır. Müşareke yöntemi, günümüzde oldukça popüler bir yöntem olsa da yavaş bir gelişim süreci geçirmiştir. Bu yavaş gelişimin temel nedeni, söz konusu finansman modelini yönetebilecek yeterli sayıda

nitelikli insan kaynağının bulunmamasıdır. Ancak, bilginin yayılması ve teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte bu tür finansal faaliyetlerde önemli bir ivme kazanılmıştır (Alrifai, 2017, s. 193). Müşareke yönteminde risk paylaşımının sermaye oranına bağlı olması, girişimin yönetimini önemli bir unsur hâline getirmektedir. Teorik olarak tüm tarafların müşareke girişiminin yönetiminde yer alma ve aktif çalışma hakkı bulunsada, böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. Bununla birlikte, taraflar önceden anlaşarak girişimin kim tarafından yönetileceğini veya yönetim kadrosunda kimlerin yer alacağını ortak bir şekilde belirleyebilir (Kettell, 2011, s. 13; Yanpar, 2021, s. 96).

- Murabaha

Murabaha, İslami finans sisteminde en yaygın kullanılan sözleşme türlerinden biridir. Bu yöntemde, katılım bankası belirli bir varlığı satın alarak üzerine önceden belirlenmiş bir kâr payı eklemekte ve müşteriye satışı gerçekleştirmektedir (Tiby, 2011, s. 47). “Vadeli ödeme finansmanı” olarak da adlandırılan Murabaha yönteminde, zaman değeri kavramı ön plandadır ve bu modelde kâr-zarara katılım söz konusu değildir (Alrifai, 2017, s. 193; Avcı, 2020, s. 106).

Murabaha yönteminde, sermayesi almak istediği fiziki mala yeterli olmayan müşteri, öncelikle malın satın alınması için katılım bankasına başvuruda bulunmaktadır. Müşterinin talebinden vazgeçmesi durumunda ortaya çıkacak risk katılım bankasına ait olduğundan, bu talebin yazılı olarak yapılması gerekmektedir. Katılım bankası, müşterinin talebi doğrultusunda ilgili malı peşin olarak satın almakta ve ardından belirli bir kâr payı ekleyerek müşterinin ödeme gücüne uygun vadeli bir satış gerçekleştirmektedir. Bu süreçte, katılım bankaları belirledikleri kâr payını belirlerken ticari bankaların uyguladığı faiz oranlarını dikkate almaktadır. Katılım bankalarının bu karşılaştırmayı yapmalarını engelleyen herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır (Güngören, 2011, s. 30; Özgür, 2007, s. 63).

- İcara

İcara, köken olarak Arapça bir terim olup genel olarak bir şeyi kiralık olarak vermek anlamına gelmektedir (Kettell, 2011, s. 38). İcara, İslami finans literatüründe iki farklı kullanıma sahiptir. İcaranın ilk kullanım biçimi, bir kişinin hizmetinden yararlanmak için ona ücret ödemektir. İkinci kullanım biçimi ise bir varlığın kullanımı için bir ücret ödemektir. Faizsiz finans sisteminde ikinci kullanımı ile bir finansman metodu olarak yer almaktadır (Yanpar, 2021, s. 99).

İcara, faizsiz finans sisteminde kira sözleşmesine dayanan ve bir tarafın belirli bir süre boyunca bir malın kullanım hakkını diğer tarafa belirli bir bedel karşılığında devrettiği bir finansman yöntemidir. Bu modelde, malın mülkiyeti kiraya veren tarafta kalırken, kullanım hakkı kiracı tarafa devredilmektedir. Kiracı, kullanım hakkı karşılığında önceden belirlenmiş taksitleri kiraya verene ödemektedir. Kiralanan mala ilişkin tüm yükümlülükler ve riskler, kiracının kusuru dışında kalmak kaydıyla, kiraya verene aittir (Fatima, 2006, s. 2-3). Ayrıca, sözleşmeye konu olan malın mülkiyeti sözleşme detaylarına bağlı olarak sözleşme sonunda bir bedel karşılığında kiracıya devredilebilmektedir. Bu seçenek de kiracı tarafın sermaye yapısını korumasında önemli bir avantaj olmaktadır. Çünkü ihtiyaç duyulan malın bedeli uzun vadede ödenecek ve sermayenin hemen azalması engellenecektir (Yurttadur & Yıldız, 2017, s. 41). Bu sebeple katılım bankaları, bu yöntemde genellikle üretim amacıyla talep edilen makine, ekipman, teçhizat, bina gibi mülkleri satın alarak kiralamaktadır (Ceylan & Korkmaz, 2013, s. 207).

- **Selem ve İstisna**

Selem sözleşmeleri, bedeli önceden peşin ödenen belirli bir malın teslimatının gelecekte belirli bir miktarda ve tarihte yapıldığı vadeli sözleşmelerdir. Bu yöntem, ilk olarak çiftçilerin ekim öncesinde ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Gelecekte satacağı tarımsal ürünlerin bedelini peşin alan çiftçi, üretim sürecini tamamlamasıyla birlikte vade tarihinde söz konusu ürünleri finansman sağlayan tarafa teslim etmektedir. Finansman sağlayan taraf da ürünleri piyasadaki güncel fiyatı üzerinden satarak kar elde etmektedir (Obaidullah, 2015, s. 146).

Günümüzde katılım bankaları, selem sözleşmelerini genellikle tarım sektörüne sunmaktadır. Ancak bazı katılım bankaları, ek olarak değerli maden ve mineral üretimi yapan işletmelere de hizmet vermektedir. Selem sözleşmelerine ait vadelerin genellikle kısa tutulması, kısa vadeli nakit akışlarını güçlendirme noktasında taraflara önemli bir fırsat sunmaktadır (Putri vd., 2019, s. 144). Ancak katılım bankaları, doğal afetlerden kaynaklanan problemler sebebiyle çeşitli riskler ile karşı karşıya kalabilmektedir (Muneeza vd., 2011, s. 139).

İstisna sözleşmeleri ise vadeli bir sözleşme olup ihtiyaçlara cevap verme ve uygulama açısından selem sözleşmelerine oldukça benzemektedir. Bu yöntemin tek farkı ise gelecekte teslim edilecek malın bedelinin teslim ile birlikte ödenmesidir (Özgür, 2007, s. 66). İstisna sözleşmelerinde, taraflar henüz üretilmemiş veya inşa edilmemiş bir varlık için fiyat ve teslim tarihi üzerinden anlaşmaktadır. Üretici veya yüklenici olan taraf,

belirlenen fiyat ve süre çerçevesinde alıcı adına belirli bir ürünü üretmeyi ve inşa etmeyi taahhüt etmektedir. Alıcı taraf ise malın veya taşınmazın teslimi sırasında söz konusu bedeli alıcıya vermektedir (Alhoul vd., 2023, s. 579).

İstisna sözleşmelerinde, üretim sürecine ilişkin teknik detaylar katılım bankalarının mühendisleri ve uzmanları tarafından belirlenerek üretici tarafa bildirilmektedir. Bu sözleşmelerde, her iki taraf da ekonomik koşullara bağlı olarak birtakım risklere maruz kalabilmektedir. Ancak katılım bankaları, ek olarak üreticinin gereklilikleri yerine getirememesine bağlı olarak performans riski ile de karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle, sözleşme koşulları ve teknik detaylar titizlikle hazırlanmalı ve yükümlülükler açık bir şekilde belirlenmelidir (Ariffin vd., 2009, s. 158).

- Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, finans literatüründe en kısa ifade ile faizsiz bir şekilde borç verme anlamına gelmektedir. Tasarrufların değerlendirilmesi noktasında dayanışma odaklı bir finansman aracı olarak kabul edilmektedir (Sadr, 2014, s. 7). Genel olarak ihtiyaç sahibi öğrencilere, küçük üreticilere, çiftçilere ve girişimcilere verilmektedir. Özellikle ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde ve kredi kullanma olanağı zayıf olan toplumlarda görülmektedir. Bu durum da yöntemin finansal desteğe ihtiyaç duyan insanların yaşam standartlarının yükseltilmesi amacı ile paralellik göstermektedir (Alam, 2000, s. 7).

Katılım bankaları, karz-ı hasen yöntemi ile yaptıkları finansal destek sürecini genellikle sosyal ve üretim amaçlı olmak üzere iki farklı şekilde yürütmektedir (Yeşilyaprak, 2011, s. 34). Katılım bankaları, ilk olarak karşı tarafın gerçekten finansal bir yardıma ihtiyacı olup olmadığını tespit ederek süreci başlatır. Daha sonra, ana paranın geri ödenmesini garanti altına alabilmek adına bir teminat alınarak geri ödeme zamanı ve yöntemi kararlaştırılır. Ancak burada unutulmaması gereken husus, ana para dışında herhangi bir geri ödenecek tutarın bulunmamasıdır (Uçar, 1994, s. 151). Katılım bankaları, yöntemin kâr sağlayan bir işlem olmaması ve kredinin doğasında bulunan riskler sebebiyle yöntemi kısıtlı bir şekilde uygulamaktadır (Najeeb & Lahsasna, 2013).

- Bireysel Finansman Desteği

Bireysel finansman desteği, faizsiz finans sisteminin temel misyonu olan, finansmana ihtiyaç duyan bireylerin faizsiz finansmana erişimini sağlama ve kolaylaştırma hedefi doğrultusunda, katılım bankalarının belirli bir fon kullandırma yöntemi olmaktan ziyade, sundukları bir hizmet modeli ve kapsamlı bir çözüm paketi olarak değerlendirilebilir.

Katılım bankaları, bireysel finansman desteğini ağırlıklı olarak murabaha ve icara yöntemi ile sağlamaktadır (Dikkaya & Kutval, 2014, s. 45). Söz konusu finansman modeli, ihtiyaç sahibi bireylerin araç, konut, arsa, devre mülk, kira, eğitim, hac ve umre, iş yeri finansmanı gibi alanlarda fon kullanabilme imkânı sunmaktadır (Kaya, 2021, s. 96-98).

- Kurumsal Finansman Desteği

Katılım bankaları, kurumsal finansman desteği ile birlikte finansmana ihtiyaç duyan kuruluşlara faizsiz finansman desteği sunmaktadır. Tıpkı bireysel finansman desteğinde olduğu gibi, söz konusu destek belirli bir yöntem olmaktan çok bir hizmet modeli ve çözüm paketi olarak değerlendirilebilir. Katılım bankaları, kurumsal yapıların faizsiz finansmana erişimini sağlayıp kolaylaştırarak destek alan kuruluşların büyümelerine ve rekabet ortamında güçlü bir yapı hâle gelmelerine katkı sağlayabilir.

- Sukuk

Sukuk, AAOIFI tarafından “*mevcut mal, menfaat veya hizmet hâlinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetindeki payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalar*” olarak tanımlanmaktadır (AAOIFI, 2024, s. 444). Günümüzde “İslami tahvil” veya “İslami bono” olarak ifade edilen sukuk, geleneksel tahvil ve bono gibi borç enstrümanlarından bazı detaylar ile farklılaşmaktadır. Bu sebeple sukuku, İslami temel ilkelere uyumlu yatırım sertifikaları olarak tanımlamak daha uygundur (Ali, 2011, s. 7).

Sukuk, sahip olunan varlıktan yararlanma hakkını temsil eden finansal enstrümanlardır. Bu hak, yalnızca nakit akışı elde etme hakkı ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda mülkiyet hakkını da içermektedir. Bu durum, sukuku geleneksel tahvil ve bonolardan ayırmaktadır. Geleneksel ihracın özünü faiz oluştururken, bu durum sukukta geçerli değildir. Çünkü sukuk ihracının temelinde bir varlık sepetine dayalı mülkiyet hakkını temsil eden sertifikalar yer almaktadır. Bu temel, bir varlığın mülkiyetine veya kullanımına bağlı değişim sürecine dayalı olarak yapılandırılmaktadır (Güngören, 2011, s. 95; Mirakhor & Zaidi, 2007, s. 53). Ayrıca sukuk, mülkiyet hakkı sağlaması ve belirli bir gelir garantisi sunmaması nedeniyle hisse senetlerine de benzetilmektedir. Ancak, hisse senetleri sahibine şirkete ortaklık hakkı tanırken, sukuk yalnızca sertifikaya konu olan varlık üzerinde sahiplik hakkı vermektedir. Ayrıca, sukuk sahipleri şirket yönetimine katılma, oy kullanma veya rüçhan hakkı gibi yetkilere de sahip değildir (Yılmaz, 2014, s. 83).

Sukuk, ilk olarak 1990 yılında Malezya’da ihraç edilmiştir (Piccinelli, 2010, s. 32). Ancak zamanla, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke, geleneksel tahvil ve bono ihraçlarının yanı sıra alternatif bir finansman aracı olan sukuka ilgi duymaya başlamıştır. Avrupa kıtasında Fransa, Lüksemburg ve Birleşik Krallık, Amerika kıtasında Amerika Birleşik Devletleri, Afrika kıtasında Nijerya, Fas, Kenya, Tunus, Fildişi Sahili ve Güney Afrika, Asya’da Hong Kong, Japonya, Pakistan Kazakistan, Brunei ve Bangladeş, Orta Doğu’da Birleşik Arap Emirlikleri, Oman ve Kuveyt gibi ülkeler, sukuk ihracı ve ticareti için finansal, hukuki ve idari düzenlemeler getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte sukuk, pek çok ülkede giderek daha önemli bir İslami finans enstrümanı hâline gelmektedir (Thomson Reuters, 2015, s. 19; Zulkhibri, 2015, s. 237).

Sukukun zamanla finansal piyasalar içerisinde popüler hâle gelmesiyle birlikte hem uluslararası hem de ulusal piyasalarda ihraç sayısında önemli artışlar görülmüştür. Bu çerçevede, aşağıda yer alan Tablo 1.5’te dünyada ve Türkiye’de sukuk işlem hacminin yıllar itibarıyla gösterdiği değişime ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1.5 Sukuk işlem hacminin yıllara göre değişimi (2014-2024)

Yıllar	Sukuk İşlem Hacmi - Küresel (Milyar \$)	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)	Sukuk İşlem Hacmi - Türkiye (Milyar TL)	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)
2014	107,8	-	0,58	-
2015	67,8	-37,11	2,6	348,28
2016	88,3	30,24	3,4	30,77
2017	116,7	32,16	7,2	111,76
2018	123,2	5,57	20,5	184,72
2019	147,7	19,89	40,5	97,56
2020	174,6	18,21	54,1	33,58
2021	188,1	7,73	96,9	79,11
2022	182,7	-2,87	83,9	-13,42
2023	212	16,04	81,2	-3,22
2024	193,4	-8,77	135,6	67,00

Kaynak: (IIFM, 2024; S&P Global, 2025; TKBB, 2024)

Küresel sukuk piyasası, istikrarlı bir büyüme eğilimi göstermektedir. 2014 yılında 107,8 milyar dolar seviyesinde olan toplam sukuk işlem hacmi, 2024 yılı itibarıyla 193,4 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu artış, sukuk piyasasının küresel yatırım ortamında daha fazla kabul gördüğünün göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak yıllık büyüme oranları incelendiğinde, küresel sukuk piyasasında da dönemsel dalgalanmalar yaşandığı dikkat çekmektedir. Özellikle 2015 yılında %-37,11 oranında önemli bir daralma kaydedilmiş, sonrasında ise toparlanarak 2021 yılına kadar ciddi mesafe kaydetmiştir. 2023 yılında toplam sukuk hacmi 212 milyar USD seviyesine çıkarak %16,04 büyüme

gösterirken, 2024 yılında ise %-8,77 oranında bir daralma yaşandığı görülmektedir. Bu gerilemede özellikle global ekonomik belirsizlikler, faiz artışları ve jeopolitik risklerin etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye'de sukuk işlem hacmi yıllar içerisinde önemli bir artış göstermiştir. 2014 yılında 58 milyon TL seviyesinde olan sukuk hacmi, 2024 yılı itibarıyla 135,6 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, faizsiz finans araçlarının Türkiye finansal piyasaları içerisindeki öneminin arttığını ve sukuk piyasasına olan ilginin sürdüğünü göstermektedir. Ancak yıllık büyüme oranları incelendiğinde, Türkiye sukuk piyasasında bazı yıllarda dalgalanmalar yaşandığı görülmektedir. Özellikle 2015 yılında %348 gibi dikkat çekici bir büyüme oranı kaydedilmiş, takip eden yıllarda da yüksek oranlar devam etmiştir. Buna karşın 2022 ve 2023 yıllarında büyüme oranları negatif gerçekleşmiş ve sukuk işlem hacmi gerilemiştir. 2024 yılında ise yeniden %67 oranında bir toparlanma yaşandığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye sukuk piyasasının hem ekonomik gelişmelere hem de küresel gelişmelere oldukça duyarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

- Puan Sistemi

Puan sistemi, katılım bankacılığı fon kullandırma yöntemleri arasında diğer yöntemlere nazaran yeni bir tekniktir. Bu yöntemde müşteri, belirli bir tasarrufu belirli bir vade için katılım bankasına yatırır. Daha sonra belirli bir vadede belirli bir miktardaki faizsiz krediyi alma şansına sahip olur. Bir örnek ile ifade etmek gerekirse, bankaya 5 yıl için 1000 dolar yatıran bir tasarruf sahibi, 5000 dolarlık bir faizsiz krediyi kullanabilir (Iqbal & Khan, 1996, s. 38).

- Joala

Joala yöntemi, teknik olarak istisna yöntemine oldukça benzemektedir. Ancak iki yöntem arasındaki temel fark, sözleşme sonunda teslim edilen unsurun niteliğidir. İstisna sözleşmesinde fiziksel bir ürün teslimi söz konusudur. Ancak joala sözleşmesinde bu teslimatın yerini bir hizmet sunumu almaktadır (IMF-IFFT, 2021, s. 53; Khan, 1997, s. 42).

- Teverruk/Tavarruk

Teverruk veya tavarruk yöntemi, vadeli olarak satılan bir malın, müşteri tarafından üçüncü bir kişiye peşin bedelle satılması yoluyla nakit temin edilmesini sağlayan bir finansman yöntemidir. Katılım bankaları bu yöntemi genellikle müşterinin

vekâletiyle emtia borsasından çelik, bakır, platin gibi mallar üzerinden uygulamaktadır (Aktepe, 2013, s. 111).

- Komadite

Komodite, kalite farkı bulunmayan petrol, altın ve tarım ürünleri gibi standart emtiaların uluslararası piyasalarda anlık ve yüksek hacimli olarak alınıp satılmasını ifade eder. Bu işlemler, alıcı ve satıcının fiziki malı görmeden, belirli bir vade ve fiyat üzerinden yaptığı sözleşmelerle gerçekleştirilir. Genellikle Chicago ile New York emtia borsalarında yoğunlaşmaktadır. Katılım bankaları, bu yöntemi kısa vadeli likidite fazlalarını değerlendirmek ve geçici nakit dengesizliklerini gidermek amacıyla kullanmaktadır (Tunç, 2010, s. 160).

- Akreditif

Akreditif, bir ithalatçının talebi üzerine, ilgili banka tarafından düzenlenen ve ithalatçının belirlediği koşullara göre, mal veya hizmete ilişkin belirli belgelerin ibrazı karşılığında ihracatçıya ödeme yapılacağını öngören şartlı bir ödeme taahhüdüdür (Ekşi, 2012, s. 70). Katılım bankaları, özellikle dış ticaret faaliyeti yürüten müşterilerinin uluslararası mal hareketlerinden kaynaklanan ödeme yükümlülüklerini karşılayabilmeleri amacıyla, müşterileri lehine gayrinakdi kredi niteliğinde akreditif kullandırımı sağlamaktadır (Yahşi, 2014, s. 53).

- Teminat ve Referans Mektubu

Teminat mektupları, bir borçlunun söz verdiği yükümlülüğü yerine getirmemesi durumunda, bankanın alıcıya ödeme yapmayı taahhüt ettiğini gösteren belgelerdir (Takan, 2001, s. 272). Referans mektubu ise genellikle taahhüt işleri ve inşaat sektöründe faaliyet gösteren müşteriler için düzenlenen bir bankacılık ürünü olup firma talebi ile banka tarafından hazırlanarak ilgili tarafa teslim edilen belgelerdir (Kaya, 2013, s. 61).

- Kabul ve Aval Kredileri

Katılım bankaları tarafından kullanılan gayrinakdi fon kullandırma yöntemlerinden bir diğeri de kabul aval kredileridir. Bu kapsamda, banka tarafından kendi üzerine keşide edilen bir poliçenin kabul edilmesi, poliçede belirtilen bedelin vade tarihinde alıcıya ödeneceği yönünde bankanın garanti verdiği anlamına gelmektedir. Söz konusu uygulama, özellikle ticari işlemlerde ödeme güvencesi sağlamak ve taraflar arasında güveni tesis etmek amacıyla tercih edilmektedir (Erdemol, 1993, s. 85).

1.2.7. Faizsiz sigortacılık (tekâfûl)

Sigortacılık, piyasa koşulları ve risk faktörleri çerçevesinde ticari işlemlerde ihtiyaç duyulan finansal bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Sigorta şirketlerinin genellikle ticari bankaların yan kuruluşları olarak faaliyet göstermesi sebebiyle poliçe satışlarından elde ettikleri gelirler finansal piyasalarda faiz temelli yatırım araçlarında değerlendirilmektedir. Bu uygulama ise İslam hukuku çerçevesinde tartışılmakta ve İslami otoriteler tarafından ağırlıklı olarak sakıncalı görülmektedir (Ustaoglu, 2014, s. 111).

Gelecekteki belirsizliklere karşı ticari faaliyetlerin güvence altına alınması amacıyla, İslami kurallara aykırı unsurlardan arındırılmış kendine özgü ilke ve kurallara sahip sigortacılık modeli olarak “Tekâfûl” geliştirilmiştir (Konak & Demir, 2023, s. 14). Tekâfûl ifadesi, Arapça kökenli olup “kefalet” kelimesinden türemiştir. Türkçe anlamı ise bir arada hareket etmek ve dayanışmaktır. Sigortacılık terminolojisinde ise “İslami Sigortacılık” olarak kullanılmaktadır (Sezal, 2017, s. 1161). İslami sigortacılık uygulamaları, 1789’da Sudan’da başlamıştır. İlk kurulan şirket İslamic Insurance Co. Ltd. olmuştur (Kaya & Doğan, 2021, s. 157). Ancak küresel olarak, Almanya’nın Baden şehrinde 1981 yılında düzenlenen “İslam Bankaları ve Ekonomik İş Birliği Stratejileri Uluslararası Sempozyumu’nda” gündeme gelmiştir. Devamında, İslami sigortacılık sisteminin gelişimi kesintisiz olarak günümüze kadar sürmüştür. Bugün farklı model ve yorumları ile sadece İslam ülkelerinde değil, Batılı ülkelerde de uygulanan alternatif bir sigortacılık modeli hâline gelmiştir (Samar, 2021, s. 98-99).

İslami sigortacılıkta, İslami olarak uygun olmadığı düşünülen hususların bulunmaması gerekir (Kaya & Doğan, 2021, s. 154). Bu doğrultuda, sigortacılık modeli temelde mudaraba ve wakala modeli olmak üzere iki türe sahiptir (IFSB, 2025).

Mudaraba modeli esasına dayanan İslami sigortacılık uygulamasında, “Genel Takâfûl Fonu” olarak adlandırılan bir fonda toplanan katkı payları, hem risk paylaşımı hem de yatırım amaçlı kullanılmaktadır. Sigortalılar tarafından yapılan ödemeler bağış niteliğindedir. Sigorta şirketi bu fonları kendi sermayesini koymadan yönetmektedir. Elde edilen kâr, taraflar arasında önceden belirlenen oranlarda paylaşılırken, zarar durumunda ise tüm risk katılımcılara aittir. Sigorta şirketi fonun yetersiz kalması hâlinde söz konusu açığı kapatmakla yükümlü olabilmektedir (Pasha & Hussain, 2013, s. 25).

Wakala modelinde, ödenen primler bir havuzda toplanmakta ve fon yöneticisi tarafından yönetilmektedir. Fon yöneticisi, bu hizmet karşılığında önceden belirlenen

oranda bir ücret almaktadır. Zarar meydana geldiğinde bu havuzdan ödeme yapılırken, yıl sonunda oluşan kâr veya fon fazlası, yükümlülükler karşılandıktan sonra katılımcılara iade edilmektedir (Alnemer, 2013, s. 237-238; Yıldırım, 2014, s. 52).

2014-2023 yılları arasındaki küresel tekâfül prim üretimi, bu tutarın toplam sigorta pazarındaki payı ve ilgili büyüme oranları Tablo 1.6’da sunulmuştur.

Tablo 1.6 Küresel takâfül üretimi ve toplam sigorta pazarındaki payı (2014-2023)

Yıllar	Katılım Sigortacılığı Prim Üretimi (Milyar \$)	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)	Tüm Sektör Prim Üretimi (Trilyon \$)	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)	Katılım. Sigortacılığının Tüm Sektördeki Payı (%)
2014	14,90	-	4,78	-	3,12
2015	19,40	30,20	4,92	2,93	3,94
2016	22,00	13,40	5,16	4,88	4,26
2017	24,00	9,09	5,38	4,26	4,46
2018	27,00	12,50	5,61	4,28	4,81
2019	29,00	7,41	5,85	4,28	4,96
2020	31,00	6,90	6,29	7,52	4,93
2021	33,60	8,39	6,86	9,06	4,90
2022	36,00	7,14	6,80	-0,87	5,29
2023	38,02	5,61	7,20	5,88	5,28

Kaynak: (International Association of Insurance Supervisors, 2024)

Dünya genelinde faizsiz sigortacılık uygulamaları, özellikle İslam ülkeleri başta olmak üzere birçok bölgede önemli bir büyüme göstermiştir. 2014 yılında yaklaşık 14,9 milyar dolar olan küresel tekâfül prim üretimi, 2023 yılı itibarıyla yaklaşık 38 milyar dolara yükselmiştir. Aynı yıllar arasında dünya genelindeki toplam sigorta prim üretimi ise 4,78 trilyon dolardan 7,2 trilyon dolara çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, tekâfül sektörünün küresel sigorta piyasası içerisindeki payı 2014 yılında %3,12 seviyesindeyken, 2023 yılı itibarıyla %5,28 seviyesine ulaşmıştır. Bu veriler, faizsiz sigortacılığın dünya sigorta sektöründeki yerini her geçen yıl daha da güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

2014-2023 yılları arasında Türkiye’deki tekâfül prim üretimi, bu tutarın toplam sigorta pazarındaki payı ve ilgili büyüme oranları Tablo 1.7’de sunulmuştur.

Tablo 1.7 Türkiye takâfûl üretimi ve toplam sigorta pazarındaki payı (2014-2023)

Yıllar	Katılım Sigortacılığı Prim Üretimi (Milyon TL)	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)	Tüm Sektör Prim Üretimi (Milyon TL)	Önceki Yıla Göre Büyüme Oranı (%)	Katılım Sigortacılığının Tüm Sektördeki Payı (%)
2014	0,38	-	25,77	-	1,49
2015	0,73	91,09	30,77	19,39	2,38
2016	1,01	38,67	40,19	30,60	2,53
2017	1,31	29,41	46,18	14,90	2,85
2018	2,23	69,59	54,65	18,35	4,08
2019	3,43	54,01	69,24	26,69	4,96
2020	4,26	24,16	82,57	19,26	5,17
2021	5,46	28,16	105,30	27,53	5,19
2022	12,05	120,44	235,01	123,17	5,13
2023	24,49	103,20	486,02	106,81	5,04

Kaynak: (Türkiye Sigorta Birliği, 2023)

Türkiye'de faizsiz sigortacılık uygulamaları, özellikle son yıllarda hızlı bir büyüme göstermiş ve sigorta sektörü içerisindeki payını giderek arttırmıştır. 2014 yılında yaklaşık 384 milyon TL olan katılım sigortacılığı prim üretimi, 2023 yılı itibarıyla 24,5 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Aynı yıllar arasında sektör genelindeki prim üretimi ise 25,7 milyar TL'den 486 milyar TL'ye yükselmiştir. Böylece katılım sigortacılığının toplam sektör içindeki payı 2014 yılında %1,5 seviyesindeyken, 2023 yılı itibarıyla yaklaşık %5 seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu veriler, Türkiye'de faizsiz sigortacılığın gelişim potansiyelini ve sektördeki yerinin güçlenmeye devam ettiğini göstermektedir.

1.2.8. Faizsiz finans muhasebe standartları

Geleneksel muhasebe standartları, ağırlıklı olarak faiz temelli işlemlere dayanması sebebiyle faizsiz finans sisteminin kendine özgü faaliyet yapısını tam anlamıyla yansıtmada konusunda zaman zaman yetersiz kalabilmektedir. Diğer taraftan, faizsiz finans sisteminin küresel ölçekteki payının giderek artması ile birlikte, bu alandaki muhasebe uygulamalarının da kendi ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi faydalı ve gerekli bir yaklaşım olabilir. Faizsiz finans sisteminin işleyiş mekanizması ve benimsediği özgün ilkeler, bu alanda gerçekleştirilen işlemlerin doğru ve tutarlı bir şekilde raporlanabilmesi adına faizsiz finans muhasebesine özgü standartların geliştirilmesini beraberinde getirmiştir.

Faiz hassasiyeti ile birlikte finansal sistemin dışında kalan tasarruf sahiplerinin finansal sistemin içine alınabilmesi için İslami inançlara uygun finansman modelleri geliştirilmiştir (Arzova & Şahin, 2021, s. 30). Bu süreçte finansal sistem içerisinde fon toplayan ve fon kullandıran faizsiz finans kuruluşları ortaya çıkmıştır (Gökçen, 2021, s.

553). Ancak faizsiz finans modellerinin, mevcut muhasebe ve raporlama standartlarını kullanması birtakım eleştirilere neden olmuştur. Bu sebeple AAOIFI, faizsiz finansal işlemler için hazırlamış olduğu muhasebe ve raporlama standartları yayımlamıştır. Söz konusu standartlar Türkiye’de faizsiz finans kuruluşlarının muhasebe ve raporlama çerçevesi eksikliğine yönelik olarak 21.05.2019 tarihinde Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından Türkçe’ye çevrilerek “Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS)” başlığı ile yayımlanmıştır. KGK, standartların yürürlüğe giriş tarihi olarak 2020 mali yılını belirlemiştir. Gelişmelere ve ihtiyaçlara yönelik yeni standartlar yayımlamakta olup 2025 yılı itibarıyla “Katılım Finans Muhasebe Standartları (KFMS)” başlığı altında 1 genel standart ve 26 detay standart olmak üzere toplamda 27 standart bulunmaktadır (KGK, 2025).

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu göre, katılım bankaları temel olarak BDDK’nın düzenlemelerini takip etmek ve KGK tarafından yayınlanan Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları’nı (TFRS) kullanmak durumundadırlar. Katılım bankaları da diğer bankalar gibi finansal tablolarını TMS ve TFRS’lere uygun olarak düzenlemek ve hazırlamak zorundadır. Ayrıca, Türkiye Denetim Standartları (TDS) çerçevesinde bağımsız denetime tabi tutulmaktadır. Ancak, katılım bankalarının faaliyetlerinde kâr-zarar ortaklığını esas alması, bu işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde ve finansal tablolarının düzenlenmesinde diğer bankalardan ayrışmasını sağlamaktadır. Bu aşamada, katılım bankalarının, diğer bankalardan farklı olarak faizsiz finans ilkelerine ve faaliyet esaslarına uygun şekilde muhasebe ve raporlama işlemlerini yapmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere KGK, faizsiz finans alanında yayımlanan uluslararası standartların Türkiye’de uygulanabilmesi için FFMS’leri yayımlamıştır (Gökçen, 2021, s. 553; Kartal & Ay, 2019, s. 80).

2. BANKACILIK SİSTEMİ VE KÜRESEL KRİZ DÖNEMLERİ

Finans sisteminin temel yapı taşlarının en önemli unsurlarından birisi de bankacılık sistemidir. Çalışmada ticari ve katılım bankalarının küresel kriz dönemlerindeki performanslarının analiz edilmesinden dolayı bankacılık sisteminin ve küresel kriz dönemlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde bankacılık sistemi ve küresel kriz ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.1. Bankacılık Sistemi

Çalışmanın ikinci bölümünün ilk kısmında, banka kavramı ve bankacılık sisteminin işleyiş mekanizması açıklanmıştır. Kuramsal çerçevenin ardından, bankacılık sisteminin tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır. Bu süreçte, bankacılık uygulamalarının ilk örnekleri ve günümüze kadar hangi evrelerden geçtiği incelenmiştir. Devamında ise bankacılık türleri ele alınmış, bankaların sunduğu ürün ve hizmetler açıklanarak, dünyadaki ve Türkiye’deki bankacılık uygulamalarına ilişkin istatistiksel görünümeler değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde son olarak, bankacılık sektöründe yer alan düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.1.1. Banka kavramı ve bankacılık sisteminin işleyiş mekanizması

Bankalar, fon fazlası olanlardan fon ihtiyacı olanlara ilgili fonların transferini sağlayan, kaydı para yaratan, para ve maliye politikalarının yürütülmesine yardımcı olan, gelir ve servet dağılımını etkileyen kâr amaçlı ekonomik kuruluşlardır (Yetiz, 2016, s. 107). “Banka” ifadesinin serüveni Orta Çağ’da başlamıştır. İtalya’nın Floransa ve Venedik şehirlerinde bulunan İtalyan sarraflar ve tasarruf sahipleri belirli mekanlarda toplanarak “banco” adı verilen tezgâh, masa ve sıralarda ticari işlemler gerçekleştirmiştir. Zamanla ticari işlemlerin büyümesiyle birlikte mevduat kabul etme, faiz karşılığı borç verme, kıymetlerin saklanması gibi çeşitli hizmetlere ihtiyaç duyulmuştur. Yeni talepler de bu küçük organizasyonların bir sisteme dönüşme yolunu açmıştır (Güner, 2019, s. 81).

Finansal sistemin sürdürülebilirliği için önemli görevlere sahip birçok ekonomik, siyasi ve toplumsal aktör bulunmaktadır. Başlıca ekonomik aktörler arasında bankalar da yer almaktadır. Finansal piyasaların etkin ve verimli bir şekilde çalışmasına yardımcı olan bankalar, kurumsal ve toplumsal açıdan çeşitli misyon ve vizyona sahiptir. Bu misyon ve vizyonun yerine getirilmesi elbette belirli bir düzen çerçevesinde mümkündür. Bankacılık sistemi olarak adlandırabileceğimiz bu düzenin etkili ve sağlıklı bir şekilde işliyor olması, ekonomik istikrar ve büyüme için kritik bir öneme sahiptir.

Bankaların günümüzdeki faaliyet alanları çeşitlenmiş olsa da temel işlevleri olan mevduat toplama ve kredi verme faaliyeti her zaman temel işlevler olarak kalmıştır. Bankalar, özellikle finansal piyasalarda risk ve güvensizliğin arttığı ortamlarda kredi piyasasında aracı rolünü sürdürerek kredi aktarımında uzmanlaşmıştır. Bu kapsamda bankaların temel fonksiyonları; hizmet üretimi, kaynak transferi ve harcanabilir geliri genişletme olarak üç grupta toplanabilir (Altay, 2016, s. 7)

Bankacılık sistemi, hukuki ve idari düzenlemeler çerçevesinde işlemektedir. Bankaların, mevduat toplama, kredi verme, ödeme sistemlerinin işlemesine yardımcı olma, risk yönetimi, finansal danışmanlık, döviz işlemleri gibi çeşitli konularda hizmet vermeleri, ekonomideki rollerini güçlendirmekle birlikte finansal sistemin istikrarına katkı sağlamaktadır. Sistem içerisinde yaşanabilecek aksaklıklar, kredi daralması, likidite sorunları, finansal istikrarsızlık, değişken faiz oranları, yatırımın azalması, işsizlik artışı, tüketim düşüşü veya birtakım toplumsal sorunlara sebebiyet verebilmektedir.

2.1.2. Bankacılık sisteminin gelişim süreci

Günümüzde finansal piyasalar ile reel piyasaları bir araya getiren ve çeşitli hizmetler sunan bankalar, borçlanma, teslimat ve ödeme işlemlerine dayanan ilk uygulamalarıyla antik medeniyetlere kadar uzanmaktadır (Kandemir, 2017, s. 43).

Bilinen ilk banka, M.Ö. 3500 yıllarında Sümer medeniyetinde “maket” adıyla kurulmuştur (Kılıç, 2020, s. 1). Babil medeniyetinde de benzer izler görülmüş ve yapılan ticari faaliyetlere ilişkin detaylar Hammurabi Kanunları’nda yer almıştır. Aynı zamanda Eski Yunan, Roma ve Mısır’da bankacılık hizmetleri veren kişi ve kurumlar görülmüştür (Parasız, 2018, s. 91-92). Eski Yunan’da bankerler, işlemlerini “tavla” olarak adlandırılan masalar üzerinde yürütmüşlerdir. Romalılar ise gelişmiş bankacılık sistemlerinin temelini Yunan modelleri üzerine inşa etmiştir. Öte yandan, Antik Mısır’daki bankacılık uygulamaları, diğer antik medeniyetlerdeki uygulamalarla oldukça benzerlik göstermiştir. Ayrıca, Mısırlı bankerler yerel faaliyet alanlarının yanında Yunan kökenli bankerlerle de etkileşim içinde olarak çok kültürlü bir ekonomik ortamda faaliyet göstermiştir (Challoumis & Eriotis, 2025, s. 1-2; Vadorpe & Clarysse, 2008, s. 154-157).

Modern bankacılığın genel olarak 17. yüzyılda İngiltere’de şekillendiği kabul edilmektedir. Dönemin İngiltere kralı I. Charles (1600-1649), Londralı tüccarların altınlarına el koyma girişimi üzerine altınlarını kaybetmek istemeyen tüccarlar, altınlarını “Goldsmith” adı verilen sarraflara teslim belgesi karşılığında emanet etmiştir. Zamanla

bu teslim belgeleri piyasada ticari işlemlerde kullanılmaya başlanmış ve böylece Avrupa'daki ilk banknot sisteminin temelleri atılmıştır. Her ne kadar modern bankacılık ağırlıklı olarak İngiltere'de şekillense de, aslında modern anlamda bankacılığın ilk örneklerine Amsterdam, Hamburg ve Venedik gibi Avrupa'nın önde gelen ticaret şehirlerinde rastlanmaktadır. İspanyolların Güney Amerika keşfi ile buldukları değerli madenleri Avrupa'ya taşıması, para çeşitliliği ve değerlemesi sorununu ortaya çıkarmıştır. İlk bankalar da bu sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla “Amsterdam Bankası” adıyla 1609 yılında Amsterdam'da, “Hamburger Bankası” adıyla 1619 yılında Hamburg'da ve “Venedik Bankası” adıyla 1637 yılında Venedik'te kurulmuştur (Parasız, 2018, s. 106).

Ticaretin ilerleyişi zamanla bankaların da gelişmesine ve değişmesini sağlamıştır. 19. yüzyıla kadar genellikle şahıs işletmesi olarak kurulan bankalar, özellikle 1900'lü yıllardan itibaren tüzel kişilik ve anonim ortaklık olarak kurulmuştur. Bankaların şubeleşmesi ve uluslararası kimlik özelliğini kazanması 20. yüzyılda olmuştur (Güner, 2019, s. 81-82). Aşağıda yer alan Tablo 2.1'de, bankacılık sisteminin gelişiminde etkili olan başlıca önemli olaylar ve dönüm noktaları kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 2.1 Bankacılık sisteminin tarihsel süreci

Yıl	Olay
MÖ 3500	Kredi niteliğinde borç, teslimat ve ödeme işlemleri Sümer ve Babil'de yapıldı.
MÖ 550	Antik Yunan'da tapınaklarda para saklama ve borç verme işlemleri yaygınlaştı.
MÖ 350	Antik Yunan'da bankalar, para güvenliğini sağlama ve faizle borç gibi hizmetler sundu.
11. Yüzyıl	İtalya'nın Floransa ve Venedik şehirlerinde bankacılık faaliyetleri başladı.
13. Yüzyıl	İlk modern bankacılık sistemine benzer yapılar kuruldu.
14. Yüzyıl	Floransalı bir aileye ait Medici Bankası, Avrupa'nın en güçlü bankalarından biri oldu.
1609	Amsterdam Bankası kuruldu.
1619	Hamburger Bankası kuruldu.
1637	Venedik Bankası kuruldu.
1640	İngiltere'de tüccarlar altınlarını “Goldsmith” adı verilen sarraflara emanet etti.
1694	İngiltere Merkez Bankası kuruldu.
19. Yüzyıl	Bankacılık sektörü hızla büyüdü.
19. Yüzyıl	Londra, Paris ve New York gibi büyük şehirler, finansal merkezler hâline geldi.
1863	ABD'de “Ulusal Bankacılık Yasası” çıkarıldı ve ulusal bankacılık sistemi kuruldu.
1900	20. yüzyıl itibari ile bankalar tüzel kişilik ve anonim ortaklık olarak kurulmaya başlandı.
1913	ABD'de “Federal Rezerv Sistemi” kuruldu.
1930	Büyük Buhran dönemi, bankacılık sisteminde büyük krizlere yol açtı.
1944	“Bretton Woods Sistemi” tanıtıldı.
1970	Elektronik bankacılık ve ATM'ler yaygınlaşmaya başladı.
1980	Finansal serbestleşme politikaları uygulanmaya başlandı.
2000	İnternet bankacılığı ve mobil bankacılık yaygınlaşmaya başladı.
2008	Küresel finansal kriz, sektörde büyük çöküşlere ve düzenlemelere neden oldu.
2009	Kripto para birimleri ve blockchain teknolojisi bankacılık sektörünü etkilemeye başladı.

Kaynak: (Güner, 2019; Parasız, 2018)

Bugün hemen hemen herkesin kullandığı ve faydalandığı bankacılık sistemi ve sektörü, mevcut yapısına yukardaki tabloda da görüleceği üzere uzun bir tarihsel gelişim süreci sonucunda ulaşmıştır.

2.1.3. Bankacılık türleri

Bankacılık türlerinin sınıflandırılması konusu çoğu zaman çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bankacılık türleri, faaliyet alanları, sermaye yapıları ve fonksiyonel özelliklerine göre genel olarak üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Tablo 2.2’de söz konusu üç ana kategoriye göre olan bankacılık türleri gösterilmiştir.

Tablo 2.2 Bankacılık türleri

Faaliyetlerine Göre Bankacılık Türleri	Sermaye Yapısına Göre Bankacılık Türleri	Fonksiyonlarına Göre Bankacılık Türleri
Ticari Bankacılık Katılım Bankacılığı Yatırım Bankacılığı Kalkınma Bankacılığı Merkez Bankacılığı	Kamu Bankacılığı Özel Bankacılık Yabancı Bankalar	Evrensel Bankacılık Uzman Bankacılık

Kaynak: (Aydın vd., 2018, s. 29-30)

Bankacılık türleri, yukarıdaki tabloda belirtildiği üzere çeşitli şekillerde sınıflandırılrsa da en yaygın kullanımı faaliyetlerine göre yapılan sınıflandırmadır. Buna göre bankacılık türleri, ticari bankacılık, katılım bankacılığı, yatırım bankacılığı, kalkınma bankacılığı ve merkez bankacılığı olmak üzere beş tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple çalışmanın bu kısmında faaliyetlerine göre bankacılık türleri açıklanmıştır.

2.1.3.1. Ticari bankacılık

Ticari bankacılık, çeşitli kaynaklarda “mevduat bankacılığı”, “geleneksel bankacılık” veya “konvansiyonel bankacılık” olarak da ifade edilmektedir (Güner, 2019, s. 105). Ticari bankalar, yüksek derecede düzenlemeye tabi olan, genellikle faiz karşılığı ticari krediler veren ve mevduat işlemleri sağlayan kuruluşlardır (Berger & Bouwman, 2015, s. 4). Diğer bir ifade ile ticari bankalar, geleneksel bankacılık hizmetlerini tasarruf sahipleri ile buluşturmaktadır (Clews, 2016, s. 43). Sunulan başlıca hizmetler, kredinin sağlanması ve mevduatların kabul edilmesi olsa da ayrıca para transferi, bordro hizmetleri, kredi kartları, kiralık kasalar ve noter hizmetleri gibi çeşitli hizmetler de sunulmaktadır (DePambhili, 2010). Ticari bankalar, ayrıca portföy işletmeciliği ve yatırım danışmanlığı gibi hizmetler de verebilmektedir (Gökçe & Küçük Kaplan, 2018, s. 155-156).

Ticari bankacılığın ilk örnekleri incelendiğinde karşımıza antik çağlar çıkmaktadır. İlk uygulamalar Mezopotamya, Antik Yunan ve Roma’da görülmektedir. İlgili dönemlerde tapınaklar, para saklama ve borç verme hizmetleri sunmuşlardır. Orta Çağ’a gelindiğinde ilk bankaların özellikle İtalya’nın Floransa ve Venedik şehirlerinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Söz konusu bankalar uluslararası ticaretin finanse edilmesinde önemli rol oynamıştır. 17. yüzyılda ise modern anlamda ticari bankacılık anlayışı gelişerek, Hollanda, İtalya ve İngiltere gibi ülkelerde resmi olarak kurulduğu görülmektedir. 19. yüzyılda sanayi devrimi ile banka sayısı artış göstermiş ve sanayileşmenin ilerlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Son yüzyıla gelindiğinde teknolojik ilerleme ve küreselleşme ile birlikte ticari bankalar, internet bankacılığı ve dijital ödeme sistemleri gibi değişimlere adapte olarak faaliyetlerine fiziken ve dijital olarak devam etmektedir (Kandemir, 2017, s. 43; Kılıç, 2020, s. 1; Parasız, 2018, s. 105-106).

Özetle ticari bankacılık, bireysel ve kurumsal tasarruf sahiplerinin mevduatlarını kabul ederek sermayenin mali güvenliğini sağlama misyonunu yerine getirmektedir. Bu fonları ihtiyaç sahipleri ile buluşturarak yatırımların finansmanını sağlamaktadır. Ayrıca ödeme sistemlerini yöneterek finansal istikrarın sürdürülebilirliğine yardımcı olmaktadır. Ticari bankacılık, yerine getirdiği görevler ile birlikte ekonomik kalkınma ve büyümeyi destekleyerek finansal refahın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

2.1.3.2. Katılım bankacılığı

Katılım bankacılığı, uluslararası literatürde “İslami bankacılık, “İslami finans”, “faizsiz bankacılık” veya “kâr-zarar ortaklığı bankacılığı” olarak da ifade edilmektedir (Yanpar, 2021, s. 125). Katılım bankacılığı, temelleri İslam dinin ilk yıllarına dayanan, ana yöntemi risk paylaşımı olan ve önceden belirlenmiş sabit bir getiri oranını dışlayan bir bankacılık türüdür (Van Schaik, 2001, s. 46).

Bu bankacılık türü, faiz hassasiyeti olanların tasarruflarını ticari bankacılıkta veya faiz uygulamalı ürün ve hizmetlere sahip olan banka türlerinde değerlendirmek istemeyen yatırımcılara odaklanmaktadır. İslami bankalar, öncelikle faiz yasağına duyarlı olan ve tasarruf ile yatırım için Şeriat’a uygun yollar arayan mevduat sahiplerini cezbetmektedir (Iqbal & Molyneux, 2005, s. 42). Buradaki amaç, finans sistemine dahil olmayan atıl fonların sisteme kazandırılması ve yabancı kaynakların ülkeye çekilmesidir. Katılım bankacılığı işlevsel olarak mevduat bankacılığından çok fazla ayrılmasa da tasarrufların değerlendirilmesi konusundaki görevini kâr-zarar ortaklığı esasına dayandırmaktadır.

Özünü İslam dininin faizi yasaklamasından alan sistem, faaliyet ve uygulamalarını İslami kurallar çerçevesinde yürüterek özellikle son otuz yılda bankacılık sisteminin hızla gelişen bölünmez bir parçası hâline gelmiştir (Pehlivan, 2016, s. 296).

Katılım bankacılığının ilk örnekleri incelendiğinde, İslam dininin ortaya çıktığı döneme odaklanmak gerekir (Saeed, 1996, s. 27). Söz konusu dönemde ticaretin finansmanı, genellikle faizsiz borç verme (karz-ı hasen) ve kâr-zarar ortaklığına dayanan mudarebe ve müşareke gibi sözleşmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir (El-Gamal, 2006, s. 14-15). Faizsiz finans ve ortaklık temelli uygulamalar, İslam öncesi ticari geleneklerden izler taşısa da, İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte bu uygulamalar şer'i hukuka dayanarak daha sistemli ve kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur (Udovitch, 1970, s. 170).

Katılım bankacılığına ait ilk modern örnek, 1963 yılında Mısır'da Mit Ghamr Tasarruf Bankası'nın kurulmasıdır (Orhan, 2018, s. 86). 1970'li yıllarda petrol zengini İslam ülkelerinde sisteme olan ilgi artış göstermiştir. Özellikle 1975'de İslam Kalkınma Bankası'nın kurulması, sisteme olan ilginin katlanarak artmasına neden olmuştur. Son dönemde hızla büyüyen sistem, günümüzde dünya genelinde 50'den fazla ülkede uygulanmaktadır. İran, Pakistan ve Sudan gibi ülkelerde yalnızca katılım bankacılığına izin verilirken, diğer ülkelerde bu sistem ticari bankacılıkla birlikte uygulanmaktadır. Ancak, katılım bankacılığı yalnızca İslami ülkelerle sınırlı değildir. Ağustos 2004'te kurulan “Britanya İslami Bankası”, bir gayrimüslim ülke tarafından lisanslanan ilk katılım bankası olmuştur. HSBC grubu, ABD'de Ann Arbor'daki “University Bank” ve Chicago'daki “Devon Bank” ile katılım bankacılığı hizmeti sunmaktadır (Chong & Liu, 2009, s. 125-126). Benzeri gelişmeler ile katılım bankacılığı özellikle 21. yüzyılın başlarından itibaren, dünya çapında önemli bir finans alanı hâline gelmiştir. İslami bankacılığın küresel varlıkları, son yıllarda trilyonlarca dolar seviyesine ulaşmış durumdadır ve sektör yüksek bir büyüme potansiyeline sahiptir (Gulf Capital Market Association, 2024).

Özetle katılım bankacılığı, İslam dininin ekonomik ve ticari prensiplerine dayanan bir finansal sistemin nasıl geliştiğini ve modern dönemde nasıl yeniden canlandığını göstermektedir. Bu süreçte hem teorik temellerini hem de pratik uygulamalarını anlamak sistemin işlerliği ve günümüzdeki kapasitesi için büyük önem taşımaktadır. Çünkü katılım bankacılığı sistemi zamanla gelişerek önemli bir finansal alan hâline gelmiştir.

2.1.3.3. Yatırım bankacılığı

Yatırım bankacılığı, kamu, yerli ve yabancı sermayeli kuruluşların orta-uzun vadeli kaynak talebini karşılamak amacıyla hisse senedi ve borçlanma senedi gibi finansal varlıkların ihracına aracılık eden, çeşitli konularda finansal danışmanlık hizmeti sunan ve sermaye piyasalarında işlem gerçekleştiren bankacılık türüdür. Mevduat toplamama özellikleri ile ticari ve katılım bankacılığından yapısal olarak ayrılmaktadır (Lök, 2018, s. 414-415). Yatırım bankaları, ayrıca menkul kıymet ihraççıları ile yatırımcılar arasında aracılık yaparak firmaların halka arz sürecini desteklemektedir (Madura, 2020, s. 448). Ek olarak, şirket birleşme ve devralmaları ile özelleştirme gibi karmaşık finansal işlemlerde aracılık ve danışmanlık hizmetleri sunmaktadırlar (Fabozzi vd., 2010, s. 531).

17. yüzyıla kadar yatırım bankacılığına özgü faaliyetlerin örneklerine, Siena, Floransa, Cenova, Amsterdam ve Londra gibi dönemin önde gelen ticaret merkezlerinde, tahıl, baharat, ipek ve metal gibi emtiaların uluslararası ticaretinin finansmanı kapsamında rastlanmaktadır. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıl itibarı ile özellikle ABD’de yaşanan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783), Napolyon Savaşları (1803-1815), ABD-Britanya Savaşı (1812-1815), ABD-Meksika Savaşları (1846-1848) ve Amerika İç Savaşı (1861-1865) gibi savaşlarda büyük finansman ihtiyaçları nedeniyle yatırım bankalarının gelişimi de hızlanmıştır (Fohlin, 2016).

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yatırım bankacılığı, ABD’de demiryolu inşaatı ve sanayi devriminin finansmanı ile uzun bir süre gündemde kalmıştır. 1850’de kurulan “J.P. Morgan & Co.” ve 1869’da kurulan “Goldman Sachs” gibi çok uluslu kuruluşlar yatırım bankacılığının öncülerinden olmuştur. 1929’daki Büyük Buhran, yatırım bankacılığı için bir dönüm noktası olmuştur. 1933 yılında çıkarılan “Glass-Steagall Yasası” ile mevduat bankacılığı ve yatırım bankacılığı birbirlerinden ayrılmıştır (DePambhili, 2010). Yatırım bankacılığı kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelişmiş ülkelerin iktisadi alandaki bağımsızlığını sağlamak için hızlı bir kalkınma gereksinimine olan ihtiyaçları ile birlikte önem kazanmaya başlamıştır (Kalafat, 1991, s. 5). 2008’de ABD’de başlayan finansal kriz ile birlikte başta 1850 yılında kurulan “Lehman Brother” isimli yatırım bankası olmak üzere birçok yatırım bankası iflas etmiştir. Yaşanan finansal krizden sonra yatırım bankacılığı sistemi yeniden düzenlenmiştir. Örneğin “Dodd-Frank Yasası” ile yatırım bankalarının riskli işlemleri sınırlandırılmıştır. Yatırım bankaları, günümüzde özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak

üzere küresel piyasalarda önemli roller oynamaya devam etmektedir (DePambhili, 2010).

Özetle yatırım bankacılığı, büyük harcamaların finanse edilmesi noktasında geçmişten günümüze kritik roller oynamıştır. Gerek eski dönemlerde gerekse günümüzde finansal sistemin gelişimi ve küresel ekonomik dinamiklerin ilerleyişi için hep bir değişim süreci içerisinde yer almıştır. Yatırım bankacılığı, sermayenin sağlanması, çeşitli ekonomik ve finansal konularda danışmanlık, menkul kıymet ihraçları ile pazar etkinliğini artırma, piyasaların likiditesini sağlama gibi fonksiyonları ile şirketlerin büyümesini ve küresel ekonomik kalkınmayı desteklemektedir.

2.1.3.4. Kalkınma bankacılığı

Kalkınma bankaları, az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla kurulan ve mevduat kabul etmeyen özel bankalardır. Faaliyetlerini ulusal, bölgesel veya uluslararası düzeyde yürütebilen kalkınma bankaları, temel sanayi yatırımları ile özel sektör projelerinin finansmanında önemli bir rol üstlenmektedir (Seyidoğlu, 1992, s. 433). Kalkınma bankaları, finansman ihtiyaçlarını yatırım bankalarının özel sektör kaynaklı yöntemlerinden farklı olarak; devlet destekleri, ulusal ve uluslararası krediler ile tahvil ihracı yoluyla karşılamaktadır. Bunun yanı sıra, kalkınma bankalarının temel amacı kârlılıktan ziyade, fon sağladıkları reel sektör kuruluşlarının ekonomik kalkınmasına katkı sağlamaktır (Arabacı, 2018, s. 30; İlahi vd., 2014, s. 35).

Dünyadaki ilk örneklerine, 19. yüzyıl başlarında Kıta Avrupa'sının hızlı sanayileşme süreci ile birlikte Belçika ve Hollanda bölgesi başta olmak üzere Avrupa'da rastlanmaktadır (Cameron, 1953; Fadılloğlu, 1993, s. 8; Gershenkron, 1952). Dönemin uzun vadeli finansman ihtiyacı, özel sektör tarafından tam olarak sağlanamaması nedeniyle ulusal hükümetler tarafından giderilmiştir. Mevduat bankalarının, yeni girişimlerin finanse edilmesindeki riskleri üstlenmek istememesi ve yüksek riskli uzun vadeli yatırımlarla ilgilenecek gerekli uzmanlığa sahip olmamaları sebebiyle kalkınma bankacılığının önünü açılmıştır. En eski devlet destekli sanayi geliştirme kurumu, 1822'de Hollanda'da kurulan “Société Générale pour Favoriser l'Industrie Nationale” isimli kurumdur. Ancak, uzun vadeli devlet destekli finansmana ilişkin en önemli gelişmeler Fransa'da yaşanmıştır. 1848-1852 yılları arasında kurulan “Crédit Foncier”, “Comptoir d'Escompte” ve “Crédit Mobilier” gibi kurumlar, demiryolu yatırımlarını ve sanayiye finanse ederek başarılı sonuçlar elde etmiştir. Daha sonra bu başarılı örnekler,

diğer kıtalara sıçrayarak kurulacak olan kalkınma kuruluşlarına bir model teşkil etmiştir. Bu vesile ile 1900 yılında “Japonya Sanayi Bankası” kurulmuştur ve bu banka da Hindistan'daki diğer finansal kurumlar için bir model olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma ihtiyacı, devlet destekli finansal kurumların gelişimini yeniden hızlandırmıştır. Bu kurumlara demir, çelik ve gemi yapımı gibi nispeten yeni endüstri sektörlerine uzun vadeli finansman sağlama rolü verilmiştir (Diamond, 1957).

20. yüzyılın başlarında kalkınma finansmanına olan talep, Birinci Dünya Savaşı ve 1929 Büyük Buhran olmak üzere iki önemli olay sonucunda artmıştır. Bu iki küresel olay sonucunda, hükümet desteğiyle birçok kalkınma finansmanı şirketi kurulmuş ve ilk ulusal kalkınma bankaları 1930’lu yıllarda faaliyete geçmiştir (Auyezbayeva & Tussupova, 2013, s 6). İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan yeniden yapılanma ihtiyacı, ikinci dalga kalkınma finansmanı kurumlarının kurulmasına yol açmıştır. 1950’li yıllara gelindiğinde, eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaya başlamasıyla birlikte hem çok taraflı hem de ulusal kalkınma bankalarının kurulma süreci hızlanmıştır. Bu dönemde öne çıkan başarılı kalkınma bankaları arasında Almanya’dan “Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW)” ve Japonya’dan “Japan Development Bank” bulunmaktadır (De Aghion, 1999). Söz konusu başarılı girişimler, daha sonra yoksul ülkelerde de benzer kalkınma bankalarının kurulmasını teşvik etmiştir. (Diamond, 1996; Siraj, 2004).

Özetle kalkınma bankacılığı, ekonomik olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere destek sağlamaktadır. Sadece mikro ölçekte değil aynı zamanda makro ölçekte destek ve hizmet sunmaları ile sermaye piyasalarının gelişimini de zemin hazırlamaktadır. Bu sayede reel sektörün üretim hacminin artmasına ve küresel ekonomik kalkınmaya doğrudan katkı sağlamaktadır.

2.1.3.5. Merkez bankacılığı

Merkez bankacılığı, bir ülkenin para ve kredi arzını düzenleyerek ekonomik istikrarı sağlamayı amaçlayan para politikası uygulamalarını yürüten bir bankacılık türüdür (Bordo, 2007, s. 1). Merkez bankaları, çoğu ülkede piyasada karşılaşılan siyasi baskılar, reel ekonomik aksaklıklar ve taahhüt eksikliği olmak üzere üç temel bozulmaya karşı, misyon ve vizyonları doğrultusunda çözüm odaklı bir yaklaşım modelini benimsemiştir (Walsh, 2015, s. 300-302).

İlk merkez bankacılığı faaliyeti, devlete finansman sağlamak ve ticari bankalar özelinde takas merkezi görevini üstlenmek amacıyla “Sveriges Riksbank” adıyla 1668 yılında İsveç’te görülmüştür. 1694 yılında İngiltere’de hükümetin Flemenk’e savaş açma

kararı ile savaşa finansman sağlamak amacıyla “Bank of England” adıyla anonim ortaklık olarak bir başka banka kurulmuştur (Keskin, 2020, s. 19). Fransa’da 1800 yılında kurulan “Banque de France”, Fransız devrimi döneminde görülen hiperenflasyonla mücadele etmek için devlete destek olmuş ve döviz kurlarının istikrara kavuşturulması için de ayrıca çalışmıştır (Büyükkara, 2011). Osmanlı Devleti’nde, Avrupa ülkeleri ile finansal aracılık görevini üstlenmek üzere, 1856 yılında “Osmanlı Bankası” kurulmuş, daha sonra bu banka örgütsel yapısını değiştirerek “Bank-ı Osman-ı Şahane” adı altında, İngiltere ve Fransa ortaklığında yeni bir oluşuma giderek bir devlet bankası hâline gelmiştir. Bu yeni banka, banknot basma, devlet gelirlerini toplama ve hazine ödemelerini yapma hakkına sahip olmuştur (Erdem, 2017).

Amerika’da ise 1791’de “First Bank of United States” özel statüde kurulmuştur. İlk kurulan bankanın devamı niteliğinde olan “The Second Bank of United States” 1816 yılında 1812 Savaşı’nın borçlarını fonlamak amacıyla kurulmuştur (Turna, 2014). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın kuruluşu 1930 yılı olsa da kökleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine uzanmaktadır (Güner, 2019, s. 53; TCMB, 2025). Son kurulan merkez bankalarından biri olan Avrupa Merkez Bankası, Euro bölgesinin para politikasını yürütmek amacıyla 1 Haziran 1998’de Frankfurt’ta kurulmuş ve 1 Ocak 1999’da faaliyete geçmiştir (ECB, 2025)

17. ve 19. yüzyılları arasında merkez bankacılığı, başlangıçta özel ya da karma sermayeli yapılarla kurulmuştur. Bu bankalar hem devleti finanse etmiş hem de ticari bankalar için takas işlevini üstlenmiştir. Aynı dönemde, hükümet borçlarını finanse etme, bankalar arası işlemleri kolaylaştırma ve kriz dönemlerinde son borç verme gibi roller üstlenen merkez bankaları, geniş rezerv kaynakları sayesinde piyasada etkinlik kazanmıştır. Altın standardının egemen olduğu bu yüzyıllarda, para arzı büyük ölçüde altın rezervlerine bağlı olup, merkez bankalarının temel hedefi fiyat istikrarını sağlamak olmuştur. Emisyon yetkisinin kamu niteliği kazanmasıyla birlikte özel sermayeli merkez bankaları zamanla devletleştirilmiş ve bu yapı günümüze kadar büyük ölçüde korunmuştur (Büyükkara, 2011; Parasız, 2018).

Özellikle günümüzde ekonomik istikrarın sağlanması için faiz oranlarındaki dalgalanmaların önlenmesi bir zorunluluk hâline gelmiştir. Söz konusu dalgalanmalar, belirsizlik ortamı oluşturarak gelecekteki finansal planlamaların yapılmasını güçleştirmektedir. Faiz değişkeni birçok finansal taraf için çok önemli bir faktör olduğundan faiz oranlarının istikrara kavuşturulması çok kritiktir. Bu nedenle para

politikası karar ve uygulamaları, bu gerçeği daima dikkate almalıdır (Erdoğan & Orhan, 2007, s. 69). Öte yandan, sermaye sahipleri faiz oranlarındaki aşırı dalgalanmalara karşı uzun süre kayıtsız kalmaz. Bu nedenle, ilgili kararlar ve gerekli önlemler zamanında alınmalıdır (Tüyen, 2014, s. 25).

Merkez bankaları, küresel finansal piyasaların en etkili aktörlerindendir. Merkez bankalarının karar ve işlemleri, faiz oranları, kredi miktarı ve para arzı üzerinden hem finansal piyasaları hem de enflasyonu etkiler (Gümüş & Topaloğlu, 2022, s. 2). Sonuçta bütün merkez bankalarının nihai amacı, ekonomik istikrarı sağlamaktır (Parasız, 2011, s. 79-83). Merkez bankaları tarafından alınan para politikası kararları, finansal varlıkların fiyatlarını doğrudan etkilemektedir. Yatırım ve tüketim kararları bu doğrultuda çok çabuk değişmektedir. Bu sebeple ilgili otoritenin, tepki tahminlerini doğru ve yerinde yapabilmesi önem arz etmektedir (Rigobon & Sack, 2004, s. 1554).

Para politikasındaki değişiklikler, politika faiz oranlarını da etkilemektedir. Faiz oranlarındaki bu değişim, tasarruf, yatırım ve tüketim kararlarını şekillendirerek toplam talep ve dolayısıyla çıktı üzerinde etkili olmaktadır (Mishkin, 1995, s. 4). Bu nedenle, merkez bankalarının özellikle faiz oranlarına yönelik kararları her dönemde büyük önem taşımıştır. Farklı ülkelerin merkez bankalarına ait kuruluş süreçleri ve ilk uygulamalarına ilişkin karşılaştırmalı özet bilgiler Tablo 2.3'te gösterilmiştir.

Tablo 2.3 Önemli merkez bankaları – özet bilgiler

Ülke	Yıl	Banka	Kuruluş Amacı	Kökeni-Özelliği	İlk Uygulamaları
İsveç	1668	Sveriges Riksbank	Mali istikrar ve para politikası yönetimi	Avrupa'nın ilk merkez bankası	Banknot ihraç etme, kamu borcu finansmanı
İngiltere	1694	Bank of England	Kamu borcunu finanse etmek, hükümete kredi sağlamak	Kral III. William döneminde savaş finansmanı ihtiyacı	Devlet tahvili ihraç etme, para basımı
Japonya	1882	Bank of Japan	Finansal sistemin istikrarını sağlamak	Merkezi para sistemi ihtiyacı	Para birimi ihraç etme, rezerv sistemi kurulumu
ABD	1913	Federal Reserve System	İstikrarı sağlamak, krizlerde para arzını kontrol etmek	1907 finansal panik sonrası merkezi para otoritesi ihtiyacı	Federal rezerv bankalarının kurulması, iskonto oranı düzenlemesi
Türkiye	1930	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası	Paranın değerini korumak ve para sistemini düzenlemek	Osmanlı Bankası	Banknot ihraç etme, kambiyo rejimi yönetimi vb.
ECB	1994	European Central Bank	Avrupa Birliği içinde ortak para politikası ihtiyacı	Avrupa Birliği içinde ortak para politikası ihtiyacı	Euro'nun yönetimi ve faiz kararlarının koordinasyonu

Kaynak: (Bank of England, 2025; Bank of Japan, 2025; European Central Bank, 2025; Federal Reserve System, 2025; Sveriges Riksbank, 2025; Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2025)

Özetle merkez bankacılığı, ilk yıllarında genellikle özel ya da karma sermayeli olarak kurulmuş ve emisyon, devleti finanse etme ve bankalar arası işlemleri yürütme görevleri üstlenmiştir. Bu dönemde altın standardı geçerli olduğu için merkez bankalarının temel hedefi fiyat istikrarını sağlamak olmuştur. Zamanla emisyon yetkisinin kamu yararı taşıyan bir görev olarak kabul edilmesiyle bu bankalar devletleştirilmiştir. Günümüzde ise merkez bankaları genellikle kamuya ait olup, fiyat istikrarı, finansal istikrar, enflasyon hedeflemesi ve dijital para gibi daha geniş görev alanlarına sahip bir konumda yer almaktadır.

2.1.4. Bankacılık ürün ve hizmetleri

Bankalar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetler, çeşitli sebeplerden dolayı ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Bankacılık sektörünü düzenleyen yasa, regülasyon, mevzuat, resmî karar gibi hukuki ve idari düzenlemelerin ayrıntılarının farklılaşması, bankaların faaliyet gösterdiği bölgenin gerekliliklerine uyacak şekilde ürün ve hizmet sunmasına neden olur. Diğer taraftan her müşterinin durumu, ihtiyacı ve beklentisi elbette aynı değildir. Bankalar, değişken taleplere yanıt verebilmek için çeşitli bankacılık türleri ile ürün ve hizmetlerini çeşitlendirerek özelleştirilmiş çözümler sunmaktadır.

Diğer taraftan her banka, bir misyon ve vizyon ile bir hedef ve strateji çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu kurumsal bilgiler, sunulacak olan ürün ve hizmetlerin çeşitliliğini etkilemektedir. Kısaca, çeşitli nedenler ile birlikte bankalar, mevcut müşterilerin ihtiyaç ve taleplerini karşılarken müşteri portföyünü genişletmek, rekabette avantaj elde etmek, kâr maksimizasyonuna ulaşmak, sürdürülebilir bir özellik kazanmak, topluma ve istihdama katkı sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda çeşitli ürün ve hizmetler sunmaktadır.

Bankaların genel olarak sunduğu ürün ve hizmetler aşağıda listelenmiştir (Parasız, 2018, s. 119-120):

- Mevduat ve katılım fonu kabulü,
- Fon transferleri, ödeme ve tahsilat işlemleri,
- Çek ve diğer kambiyo senetleri işlemleri,
- Saklama hizmeti,
- Banka kartları, kredi kartları ve seyahat çeklerinin ihracı,
- Kambiyo işlemleri ve kıymetli madenlerin alımı-satımı,
- Opsiyon sözleşmelerinin ve birden fazla türev aracı içeren basit ve karmaşık yapıdaki finansal araçların alımı-satımı,

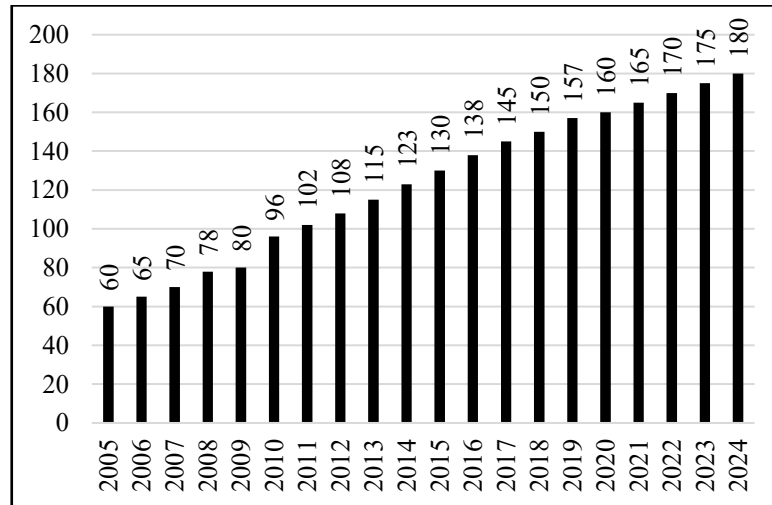
- Sermaye piyasası araçlarının alımı-satımı, geri alımı ve tekrar satımı taahhüdü,
- Sermaye piyasası araçlarının ihraç ve halka arzına aracılık işlemleri,
- İhraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının tekrar alım-satımının yürütülmesinde aracılık işlemleri,
- Başkaları lehine teminat, garanti ve sair yükümlülüklerin üstlenilmesi işlemleri,
- Yatırım danışmanlığı ve portföy yönetimi hizmeti,
- Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası veya kuruluş birlikleri nezdinde oluşturulan bir sözleşme kapsamında üstlenilen yükümlülükler çerçevesinde alım-satım işlemlerine ilişkin piyasa yapıcılığı faaliyeti,
- Faktoring ve forfaiting işlemleri,
- Bankalararası piyasada para alım-satımı işlemlerine aracılık,
- Finansal kiralama işlemleri,
- Sigorta acenteliği ve bireysel emeklilik aracılık hizmetleri vb.

2.1.5. Ticari ve katılım bankacılığına yönelik istatistiksel görünüm

Çalışmanın bu kısmında, küresel ölçekte ve Türkiye özelinde ticari ve katılım bankacılık sistemine ilişkin güncel istatistiksel veriler sunulmuştur. Söz konusu banka türlerinin gelişim düzeyi ve eğilimleri karşılaştırmalı olarak ele alınarak hem mevcut durum hem de eğilimler istatistiksel perspektiften değerlendirilmiştir.

2.1.5.1. Küresel istatistiksel görünüm

Küresel bankacılık sektöründeki büyümenin yıllar içindeki seyrini daha net ortaya koyabilmek amacıyla, 2005-2024 yılları arasında küresel ticari bankaların toplam varlık büyüklüklerindeki yıllık değişim, Şekil 2.1’de trilyon dolar cinsinden sunulmuştur.

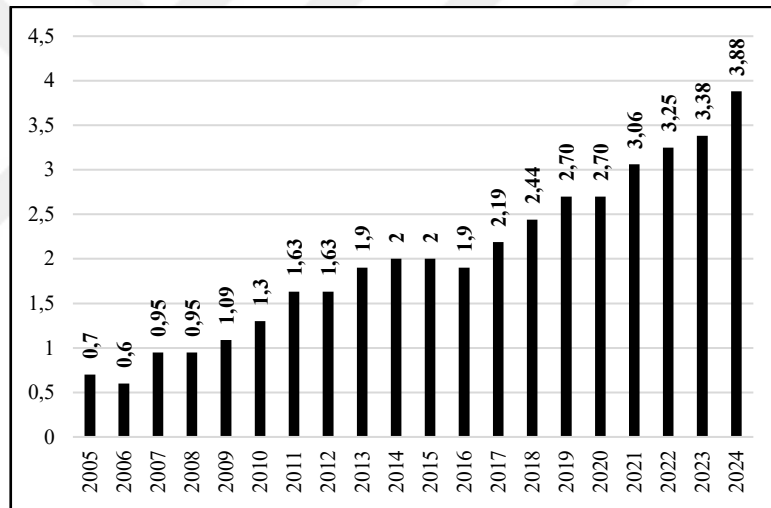


Şekil 2.1 Küresel ticari bankacılık toplam varlık büyüklükleri (2005-2024)

Kaynak: (World Bank, 2025)

Şekil 2.1 incelendiğinde, küresel ticari bankacılık sektörünün 2005 yılından 2024 yılına kadar istikrarlı bir büyüme trendi sergilediği görülmektedir. 2005 yılında yaklaşık 60 trilyon dolar olan toplam banka varlıkları, 2024 yılı itibarıyla 180 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008 küresel finansal krizine rağmen 2009 sonrasında büyümenin ivme kazandığı dikkat çekmektedir. 2010'lu yıllarda yıllık ortalama %5-6 düzeyinde artan banka varlıkları, 2020 sonrası dönemde daha istikrarlı bir hızla yükselmeye devam etmiştir. Özellikle 2020 yılında pandemiyle birlikte yaşanan parasal genişleme politikaları da varlık artışını desteklemiştir. Bu artış eğilimi, küresel bankacılık sisteminin hem yapısal olarak güçlendiğini hem de finansal hizmetlere olan talebin sürdürülebilir biçimde arttığını göstermektedir.

Küresel İslami finans sisteminin yıllar içindeki gelişimini daha net ortaya koyabilmek amacıyla, 2005-2024 yılları arasında toplam varlık büyüklüklerindeki yıllık değişim, Şekil 2.2'de trilyon dolar cinsinden sunulmuştur.



Şekil 2.2 Küresel finansal hizmetler toplam varlık büyüklükleri (2005-2024)

Kaynak: (IFSB, 2025)

Şekil 2.2 incelendiğinde, Küresel İslami Finansal Hizmetler Sektörü'nün (IFSI) 2005 yılından 2024 yılına kadar zaman zaman düşüşler yaşamasına rağmen istikrarlı bir büyüme gösterdiği görülmektedir. 2005 yılında yaklaşık 700 milyar dolar seviyesinde olan toplam varlık büyüklüğü, 2024 yılı itibarıyla 3,88 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008 küresel finansal krizine rağmen 2009 ve 2010 yıllarında varlıklarda artış yaşanmış, sektörün dayanıklılığı öne çıkmıştır. 2014 yılına kadar yükselişini sürdüren varlık büyüklüğü, 2015 ve 2016'da yatay bir seyir izleyerek 2 trilyon dolar bandında dalgalanmıştır. 2017 sonrasında ise yeniden ivme kazanmış, özellikle 2020 sonrası dönemde ekonomik toparlanmanın ve talebin artmasıyla birlikte güçlü bir yükseliş

trendine girmiştir. En dikkat çekici artış, 2024 yılında yaşanmış; varlık büyüklüğü önceki yıla göre %14,9 oranında artarak 3,88 trilyon dolara ulaşmıştır.

İslami finansal sistemin küresel ölçekteki sektörel ve coğrafi dağılımını daha net biçimde ortaya koyabilmek amacıyla, bölgelere göre İslami finans varlıkları, dolaşımdaki sukuk tutarları, İslami fon varlıkları ve tekâfül katkı payları incelenmiştir. Tablo 2.4’te, bu finansal araçların toplam büyüklükleri ile küresel sistem içindeki payları bölgesel bazda milyar dolar cinsinden sunulmuştur.

Tablo 2.4 İslami finansal hizmetlerin sektörel ve bölgesel dağılımı (2024)

Bölge	İslami Finans Varlıkları	Sukuk Tutarı (Dolaşım)	İslami Fon Varlıkları	Tekâfül Katkı Payları	Toplam	Pay (%)
Doğu Asya ve Pasifik	313,83	411,25	38,13	5,75	768,96	21,80
Avrupa ve Orta Asya	79,70	102,02	46,24	0,61	228,57	8,30
Körfez İş Birliği Konseyi	1.463,91	292,96	28,16	14,64	1847,42	52,50
Sahra Altı Afrika	13,36	3,20	3,50	0,01	19,20	0,70
Güney Asya	83,58	19,63	5,13	0,24	108,58	3,10
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	417,79	6,30	0,07	2,79	427,82	12,70
Diğer	-	14,64	11,06	-	25,70	0,90
Toplam	2.372,17	850	132,29	24,05	3.378,51	100
Pay (%)	70,21	25,16	3,92	0,71	100	-

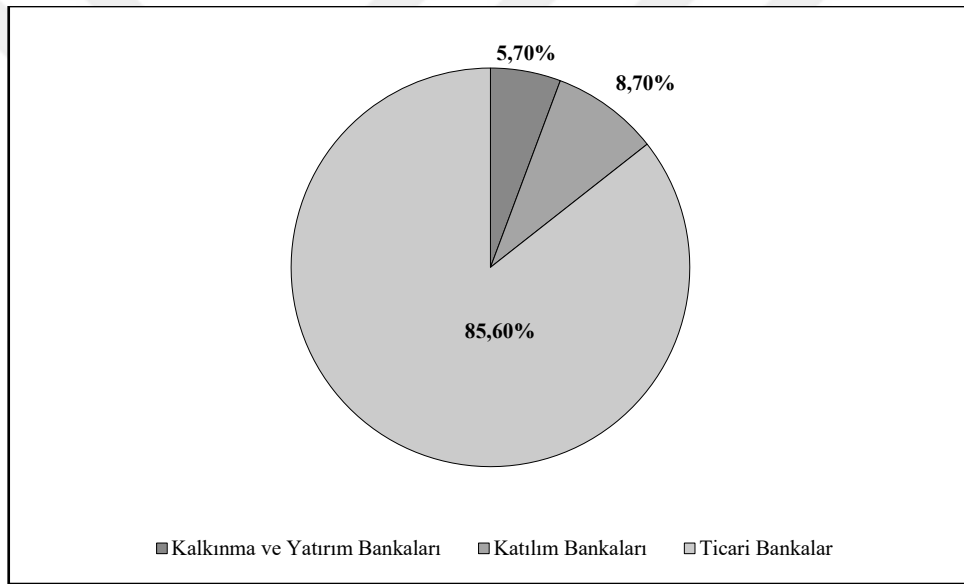
Kaynak: (IFSB, 2024)

Tablo 2.4 incelendiğinde, 2024 yılı itibarıyla küresel İslami finansal hizmetler sektörünün toplam varlık büyüklüğü yaklaşık 3,38 trilyon dolar seviyesine ulaşırken, bu büyüklüğün %70,21’i İslami bankacılık varlıklarından, %25,16’sı sukuk piyasasından, %3,92’si İslami fonlardan ve %0,71’i tekâfül katkı paylarından oluştuğu dikkat çekmektedir. Bölgesel olarak en büyük pay, Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerine ait olup yaklaşık 2 trilyon dolarlık varlıkla toplam sektörün %52,5’ini oluşturmaktadır. Doğu Asya ve Pasifik bölgesi %21,8’lik payla ikinci sırada gelirken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi %12,7 ile dikkat çeken bir diğer bölge olmuştur. İslami bankacılık varlıklarının dağılımı sektördeki temel bileşeni oluştururken, sukuk piyasası özellikle Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde 411 milyar dolar ile güçlü bir varlık göstermektedir.

Öte yandan, tekâfûl sektörü hâlâ düşük bir paya sahiptir. Ancak Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde 14,64 milyar dolar ile görece daha gelişmiş bir yapıya sahiptir. Sonuç olarak, tablo, küresel İslami finans sisteminin coğrafi olarak yoğunlaştığını ve özellikle bankacılık ile sukuk piyasalarının sektörel ağırlık taşıdığını göstermektedir. Bu yapı, İslami finansın belirli bölgelerde güçlü kurumsallaştığını, diğer bölgelerde ise gelişim potansiyelinin sürdüğünü ortaya koymaktadır.

2.1.5.2. Türkiye’deki istatistiksel görünüm

Türkiye’de ticari bankalar ve katılım bankaları birçok ülkede de olduğu gibi sektörde birlikte faaliyet göstermektedir. 2024 yılı itibarıyla Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren banka türlerinin sektörel dağılımı, Şekil 2.3’te yüzde cinsinden gösterilmiştir.



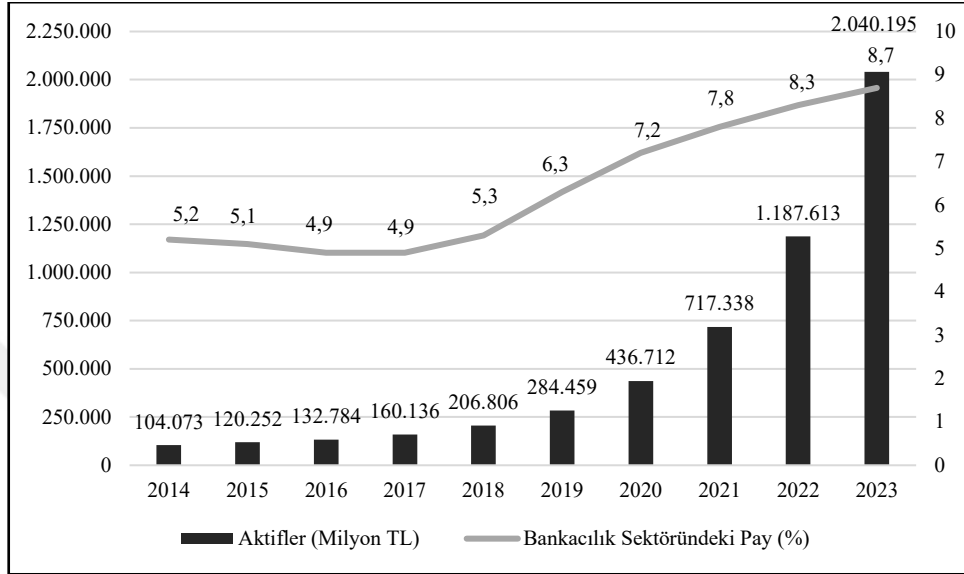
Şekil 2.3 Türk bankacılık sektöründeki paylar (2024)

Kaynak: (TKBB, 2024)

Şekil 2.3 incelendiğinde, 2024 yılı verilerine göre Türk bankacılık sektöründe en büyük payı %85,60 ile ticari bankalar almaktadır. Bu durum, geleneksel mevduat ve kredi temelli bankacılığın hâlâ sistemin temelini güçlü bir şekilde oluşturduğunu göstermektedir. Kâr-zarar ortaklığı esasına göre faaliyet gösteren katılım bankalarının payı %8,70 olup, sektör içinde sınırlı ancak büyüme potansiyeli taşıyan bir konuma sahiptir. Kalkınma ve yatırım bankalarının toplam içindeki payı ise %5,70 düzeyindedir ve bu bankalar, daha çok uzun vadeli yatırımların ve stratejik projelerin finansmanında rol almaktadır. Bu dağılım, Türkiye’de bankacılık sisteminin ağırlıklı olarak ticari

bankalar üzerinden yürütüldüğünü, alternatif bankacılık modellerinin ise henüz sınırlı bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Türk katılım bankalarının 2014-2024 yılları arasındaki aktif büyüklükleri ile bankacılık sektörü içindeki payları, Şekil 2.4'te milyon TL ve yüzde cinsinden gösterilmiştir.



Şekil 2.4 Türk katılım bankalarının gelişimi ve sektördeki payları (2014-2024)

Kaynak: (TKBB, 2024)

Şekil 2.4 incelendiğinde, 2014 yılında yaklaşık 104 milyar TL olan katılım bankalarının aktif büyüklüğü, 2023 yılı itibarıyla 2 trilyon TL'yi aşarak dikkat çekici bir artış göstermiş ve bu dönemde yıllık ortalama büyüme oranı %34,6 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde sektör içindeki payları %5,2'den %8,7'ye yükselmiş olup, bu artış aktif büyüklüğe kıyasla daha sınırlı kalmıştır. Bu durum, katılım bankalarının mutlak olarak hızla büyüdüğünü ancak sektörün geneline kıyasla hâlâ görece küçük bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle 2018 sonrası dönemde ivme kazanan bu gelişim, katılım bankacılığının Türk finansal sisteminde artan bir öneme sahip olduğunu ve gelecekte daha fazla pay elde etme potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.6. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar

Bankacılık alanında standart oluşturma veya oluşturulmasını teşvik etme yetkisine sahip, yapıcı ve çözümler sunan uluslararası düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar, bankacılık sistemlerinin küresel çapta güvenli, istikrarlı ve uyumlu bir şekilde işlemesi için kritik bir öneme sahiptir. Çalışmanın bu bölümünde uluslararası alanda ve Türkiye'de yer alan bazı önemli düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara yer verilmiştir.

2.1.6.1. Uluslararası alanda faaliyet gösteren kuruluşlar

Uluslararası alanda bankacılık sektörünü düzenleyen ve denetleyen önemli geçmişe sahip değerli kuruluşlar bulunmaktadır. Düzenleyici ve denetleyici başlıca kuruluşlar aşağıda kronolojik olarak listelenmiştir.

- Uluslararası Ödemeler Bankası

Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements – BIS), 1919 Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında ödemesi gereken tazminatları ilgili olarak yapılan anlaşmalar çerçevesinde 1930 yılında kurulmuştur. En eski uluslararası finansal kuruluş olma özelliğine sahip olan BIS, faaliyetlerine Basel'de başlamıştır ve bugün merkezi hâlen aynı yerde bulunmaktadır. Bankaların bankası olarak ifade edilen BIS, son uluslararası ödünç kaynağı olarak tanınıyor olsa da üye ülkelerin merkez bankalarına geleneksel bankacılık hizmetleri, altın ve döviz işlemleri, rezerv saklama ve diğer uluslararası finansal kuruluşlar için fon yöneticisi gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır (BIS, 2025).

- Dünya Bankası

Dünya Bankası (World Bank), “Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı”nda alınan kararlar doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Japonya'yı yeniden inşa etmek amacıyla 1944 yılında “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD)” adıyla kurulmuştur. Faaliyetlerine 1946 yılında başlayan ve ilk faaliyet yıllarında 38 üye ülkesi bulunan Dünya Bankası, bugün 187 üye ülkeye sahip uluslararası bir kalkınma örgütüdür. Daha yoksul üye ülkelerin ekonomilerini iyileştirmek ve halklarının yaşam standartlarını yükseltmek için kredilendirme ile mali yardım sağlamaktadır (World Bank, 2025).

- Uluslararası Para Fonu

Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund – IMF), Büyük Buhran sonrasında ekonomik iş birlikleri için bir çerçeve oluşturmayı amacıyla “Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı”nda alınan kararlar doğrultusunda 1944'te kurulmuştur. IMF, üye ülkelerin tamamı için sürdürülebilir büyümeyi, toplumsal refahı, finansal istikrarı ve parasal iş birliğini teşvik eden ekonomi politikalarının oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda politika danışmanlığı, kredilendirme ile mali yardım ve kapasite geliştirme gibi hizmetler sunmaktadır. IMF, bugün neredeyse 190 ülke tarafından yönetilmekte ve bu üye ülkelere karşı sorumlulukları bulunan küresel bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır (IMF, 2025).

- İslami Kalkınma Bankası

İslami Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank – IDB), 12 Mayıs 1973 tarihinde İslam İşbirliği Teşkilatı (Organization of Islamic Cooperation – OIC) tarafından “Bakanlar Konferansı”nda alınan bir karar sonucunda kurulmuş ve resmi olarak 20 Ekim 1975 tarihinde faaliyetine başlamıştır. IDB, Çok uluslu bir kalkınma bankası olup üye ülkelerde ve dünya genelindeki Müslüman topluluklarda sosyal ve ekonomik kalkınmayı teşvik ederek hizmet ettiği grupların yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde bulunan genel merkezi ile birlikte, Fas, Malezya, Kazakistan ve Senegal'de büyük merkezleri bulunmaktadır. Ayrıca, Mısır, Türkiye, Endonezya, Bangladeş ve Nijerya'da ofisleri de mevcuttur (IDB, 2025).

- Basel Bankacılık Denetim Komitesi

Basel Bankacılık Denetim Komitesi (The Basel Committee on Banking Supervision – BCBS), G10 ülkelerinin merkez başkanları tarafından uluslararası döviz ve bankacılık piyasalarındaki ciddi bozulmaların ardından 1974 yılında kurulmuştur. BIS'e bağlı olan ve merkezi aynı şekilde Basel'de bulunan BCBS, başlangıçta “Bankacılık Düzenlemeleri ve Denetim Uygulamaları Komitesi (Committee on Banking Regulations and Supervisory Practices)” olarak adlandırılmış ve ilk toplantısını Şubat 1975'te gerçekleştirmiştir. O tarihten bu yana yılda üç veya dört kez düzenli olarak toplantılar yaparak küresel bankacılık denetiminin kalitesini artıracak, finansal istikrarı güçlendirecek ve üye ülkelerin bankacılık denetimi konularında düzenli iş birliklerini sağlayacak politikalar geliştirmektedir (BIS, 2025).

1973 yılının Mart ayında Bretton Woods sisteminin sona erdirilmesine bağlı olarak sabit ayarlanabilir kur politikasının terk edilmesi ve ardından 1974 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC) petrol fiyatlarını dört kat artırması sonucu çıkan petrol krizi sonrasında uluslararası döviz piyasalarında ve bankacılık sektöründe büyük dalgalanmalar ve sorunlar yaşanmıştır. Finansal piyasalarda ortaya çıkan bu sorunlara ortak bir çözüm bulmak ve dünyada bankacılık sektörü ile ilgi düzenleyici ve denetleyici standartlar oluşturmak, uyumlaştırmak ve yerleştirmek amacıyla “Basel Komitesi” 1974 yılında çalışmalarına başlamıştır. Basel komitesi, bu amaçla ilk olarak 1988 yılında yayımladığı “Basel I Sermaye Uzlaşısı” ile uluslararası alanda faaliyet gösteren bankaların riskli faaliyetleri ile ellerinde tuttukları sermaye arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Basel Komitesi yayımladıkları uzlaşıda yer alan eksiklikleri tamamlayarak 26 Haziran 2004

tarhinde “Basel II Sermaye Uzlaşısı”nı yayımlamıştır. Yeni uzlaşı, minimum sermaye gereksinimi, denetim fonksiyonunun işleyişı ve piyasa disiplini olmak üzere üç temel yapısal blok üzerinde yer almaktadır (Parasız, 2018, s. 187-190). Daha sonra finansal piyasalarda ve bankacılık alanındaki gelişmeleri de kapsayacak şekilde “Basel II.5 Uzlaşısı” 2009 yılında, “Basel III Uzlaşısı” 2010 yılında, “Basel IV Uzlaşısı” ise 2017 yılında yayımlanmıştır. Basel standartları, finansal istikrarı artırmak amacıyla uluslararası düzeyde üye ülkeler arasında tutarlı ve karşılaştırılabilir bir bankacılık düzeni oluşturmayı amaçlamaktadır (BDDK, 2025).

- İslami Kalkınma Bankası Enstitüsü

İslami Kalkınma Bankası Enstitüsü (The Islamic Development Bank Institute – IsDBI), IDB’nin bilgi kaynağı olarak görev yapmakta olup üye ülkelerin ve müslüman toplulukların karşılaştığı ekonomik zorluklara yenilikçi çözümler getirmeyi amaçlamaktadır. 1981 yılında “İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (Islamic Research and Training Institute – IRTI)” olarak kurulan enstitü, 2021 yılında “İslami Kalkınma Bankası Enstitüsü” olarak yeniden yapılanmıştır (IsDBI, 2025).

- Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü

Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (International Organization of Securities Commissions – IOSCO), uluslararası menkul kıymet düzenleyicilerini bir araya getiren ve finansal piyasaların düzenlenmesi konusunda küresel standart belirleyicisi olarak tanınan uluslararası bir kuruluştur. IOSCO, 1983 yılında Kuzey ve Güney Amerika’da faaliyet gösteren on bir menkul kıymet düzenleyicisi komisyonun, bölgesel birimlerini uluslararası bir iş birliği organına dönüştürme kararı almasıyla kurulmuştur. İlk yılın ardından, Fransa, Endonezya, Kore ve Birleşik Krallık’ta bulunan çeşitli menkul kıymet düzenleyicisi komisyonların IOSCO’ya dahil olmasıyla birlikte komite uluslararası bir kimlik kazanmıştır. IOSCO’nun 1986’da Paris’te düzenlediği konferans, Amerika dışında yaptığı ilk toplantı olma özelliğine sahip olmuştur ve konferansta üye ülkelerde kalıcı bir Genel Sekreterlik oluşturma kararı alınmıştır. Bugün finansal piyasalar ve menkul kıymetler ile ilgili olarak standart belirleyen kurum olarak bilinmektedir (IOSCO, 2025).

- İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu

İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions – AAOIFI), 1991 yılında Bahreyn’de kurulmuştur. Günümüzde küresel İslami finans

endüstrisinin standartlarının geliştirilmesinden ve yayımlanmasından sorumlu kâr amacı gütmeyen uluslararası bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. AAOIFI, şeriat, muhasebe, denetim, etik ve yönetim alanlarında toplamda 100 standart yayımlamıştır. AAOIFI, merkez bankaları, düzenleyici otoriteler, finansal kurumlar, muhasebe ve denetim firmalar ile hukuk firmaları dahil olmak üzere 45'ten fazla ülkeden bir dizi kurumsal üye tarafından desteklenmektedir. Standartları, dünyanın önde gelen İslami finans kurumları tarafından benimsenmiş olup, uluslararası İslami finans uygulamalarına belirli seviyelerde uyum sağlamıştır (AAOIFI, 2025).

- Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği

Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği (International Association of Insurance Supervisors – IAIS), sigorta sektörünün denetimi için ilkeler, standartlar ve rehberler geliştirerek destekleyici materyalleri geliştiren ve bunların uygulanmasında yardımcı olan küresel bir kuruluştur. 1994 yılında kurulan IAIS, içerisinde dünya sigorta primlerinin %97'sini oluşturan 200'den fazla yargı bölgesinden sigorta denetçileri ve düzenleyicilerinin gönüllü olarak yer aldığı bir organizasyondur. IAIS, çalışmalarını diğer uluslararası finansal politika belirleyicileri ile koordine ederek küresel finansal sistemin şekillenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, G20 liderleri ve diğer uluslararası standart belirleyici organlar ile rutin olarak bir araya gelmektedir (IAIS, 2025).

- Avrupa Merkez Bankası

Euro bölgesinde yer alan ülkeler arasında tek bir para politikası oluşturmaya hedefleyen “Ekonomik ve Parasal Birlik” (Economic and Monetary Union – EMU) yapısı 1988’de kurulmuştur. Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank – ECB) ise söz konusu yapının kurulmasından yaklaşık on yıl sonra 01 Haziran 1998 tarihinde kurulmuştur. İlk faaliyetleri kapsamında Euro, 1 Ocak 1999’da dijital olarak tanıtılmış ve ilk yıllarında sadece elektronik ödemelerde ve muhasebe işlemlerinde kullanılmıştır. Banknot ve madeni paralar ise 1 Ocak 2002’de tanıtılarak fiziki kullanıma sunulmuştur. ECB, bugün bankacılık denetimi, banknotlar, istatistikler, makro ihtiyati politika ve finansal istikrar alanlarında belirli görev ve sorumluluklara sahiptir (ECB, 2025).

- Finansal İstikrar Kurulu

Finansal İstikrar Forumu (Financial Stability Forum – FSF), Almanya Merkez Bankası’nın (Deutsche Bundesbank – DBB) başkanı Hans Tietmeyer’in ulusal ve uluslararası denetim organları ile uluslararası finansal kuruluşlar arasındaki iş birliklerini artıracak yeni yapıların oluşturulmasındaki önerilerinin ardından 1999 yılında G7

lkelerinin maliye bakanları ve merkez bankası başkanları tarafından kurulmuştur. Finansal İstikrar Kurulu (Financial Stability Board – FSB) ise 2009 yılında G20 lkelerinin devlet ve hükümet başkanlarının onayı ile “Pittsburgh Zirvesi”nden sonra FSF’nin devamı niteliğinde kurulmuştur. FSB, uluslararası finansal istikrarı teşvik etme, ulusal ve uluslararası düzenleyici ve denetleyici kurumları koordine etme, finansal krizlere yanıt verme, standartlar ve politikalar geliştirme, gözlem ve raporlama ile ye ülkelerin politikalarını teşvik etme gibi görevleri yerine getirmektedir (FSB, 2025).

- İslami Bankalar ve Finans Kurumları Konseyi

İslami Bankalar ve Finans Kurumları Konseyi (Council of Islamic Banks and Financial Institutions – CIBAFI), 2001 yılında IDB ve önde gelen İslami finansal kurumlar tarafından kurulmuş uluslararası olarak faaliyet gösteren kâr amacı gütmeyen bir organizasyondur. CIBAFI, dünya çapında 30’dan fazla yargı yetkisine sahip 130’dan fazla üyesiyle, uluslararası İslami finans alanında önemli bir rol oynamaktadır CIBAFI, OIC ile birlikte hareket etmektedir. İslami finans hizmetleri sektörünün büyümesini destekleme ve mevcut fırsatları değerlendirirken İslami finansın değerini koruyan özel girişimler sunma misyonuna sahiptir (CIBAFI, 2025).

- İslami Finansal Hizmetler Kurulu

İslami Finansal Hizmetler Kurulu (The Islamic Financial Services Board – IFSB), Kuala Lumpur’da 3 Kasım 2002’de açılmış ve 10 Mart 2003’te faaliyetlerine başlamıştır. IFSB, bankacılık, sermaye piyasası ve sigorta alanını kapsayan İslami finansal hizmetler endüstrisinin sağlamlılığını ve istikrarını sağlamada sorumlulukları olan düzenleyici ve denetleyici kurumların uluslararası standart belirleme organı olarak hizmet vermektedir. IFSB, bu misyonu ilerletmek adına şeriat prensiplerine uygun olarak yeni uluslararası standartlar tanıtmaktadır veya mevcut standartları mevcut piyasa koşullarına uyarlamaktadır. Bu sayede, İslami finansal hizmetler endüstrisinin ihtiyatlı ve şeffaf bir şekilde gelişmesini ve büyümesini teşvik etmektedir. Ayrıca, IFSB’nin alışmaları, BCBS, IOSCO ve IAIS’in çalışmalarını tamamlamaktadır. Temmuz 2024 itibarıyla, IFSB’nin 188 yesi bulunmaktadır. Bu yeler, 58 farklı yargı bölgesinde faaliyet gösteren 81 düzenleyici ve denetleyici otorite, 10 uluslararası hükümetler arası organizasyon ve 97 piyasa oyuncusundan (finansal kurumlar, profesyonel firmalar, endüstri dernekleri ve borsalar) oluşmaktadır. IFSB’ye ev sahipliği yapan Malezya, uluslararası organizasyonlara ve diplomatik misyonlara dokunulmazlık ve ayrıcalık sağlayan “İslami Finansal Hizmetler Kurulu Yasası”nı 2002’de yürürlüğe koymuştur (IFSB, 2025).

- Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kuruluşu

Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kuruluşu (The International Islamic Liquidity Management Corporation – IILM), merkezi bankalar ve çok uluslu organizasyonlar tarafından sınır ötesi İslami likidite yönetimini kolaylaştırmak için Şeriat uyumlu finansal araçlar ihraç etmek amacıyla 25 Ekim 2010’da kurulmuş uluslararası bir kuruluştur. IILM, ayrıca ortak sınır ötesi bir sorun ile karşılaşıldığında iş birliği temelli bir çözüm sunarak İslami bankaları likidite krizleri durumunda desteklemek ve IIFS'nin yüksek dereceli likidite araçlarına erişim sağlaması için tasarlanmıştır. Malezya merkezli olan IILM'nin üyeleri arasında Endonezya, Kuveyt, Malezya, Mauritius, Nijerya, Katar, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri’nin merkez bankaları ve İslam Özel Sektörün Geliştirilmesi Kurumu (ICD) bulunmaktadır (IILM, 2025).

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde uluslararası alanda bankacılık sektörünü düzenleyen ve denetleyen önemli geçmişe sahip değerli kuruluşların kuruluş yılına, unvanına, unvanının kısa kullanımına, merkezine ve görev ile sorumluluklarına ait özet bilgileri Tablo 2.5’te kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 2.5 Uluslararası düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar – özet bilgiler

Yıl	Kuruluş	Sembol	Merkezi	Görev ve Sorumlulukları
1930	Uluslararası Ödemeler Bankası	BIS	İsviçre	Üye ülkelerin merkez bankalarına geleneksel bankacılık hizmetleri, altın ve döviz işlemleri ve rezerv saklama gibi hizmetler sunmak ve diğer uluslararası finansal kuruluşlar için banka ve fon yöneticisi olarak hizmet vermek
1944	Dünya Bankası	WB	ABD	Daha yoksul üye ülkelerin ekonomilerini iyileştirmek ve halklarının yaşam standartlarını yükseltmek için kredilendirme ile mali yardım sağlamak
1944	Uluslararası Para Fonu	IMF	ABD	Üye ülkeler için sürdürülebilir büyümeyi, toplumsal refahı, finansal istikrarı ve parasal iş birliğini teşvik eden ekonomi politikaları oluşturmak ve politika danışmanlığı, kredilendirme ile mali yardım gibi hizmetler sunmak
1973	İslami Kalkınma Bankası	IDB	Suudi Arabistan	Üye ülkelerde ve Müslüman topluluklarda sosyal ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek
1974	Basel Bankacılık Denetim Komitesi	BCBS	İsviçre	Küresel bankacılık denetiminin kalitesini ve finansal istikrarı güçlendirecek, üyelerin bankacılık denetiminde düzenli iş birliklerini sağlayacak politikalar geliştirmek
1981	İslami Kalkınma Bankası Enstitüsü	IsDBI	Suudi Arabistan	IDB’ye bilgi sağlamak ve ekonomik zorluklara yenilikçi çözümler getirmek
1983	Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü	IOSCO	İspanya	Uluslararası menkul kıymet düzenleyicilerini bir araya getirmek ve finansal piyasaların düzenlenmesi için küresel standartları belirlemek

Tablo 2.5 Uluslararası düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar – özet bilgiler devamı

Yıl	Kuruluş	Sembol	Merkezi	Görev ve Sorumlulukları
1991	Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu	AAOIFI	Bahreyn	Küresel İslami finans endüstrisinin standartlarının geliştirmek ve yayımlanmak
1994	Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği	IAIS	Basel	Sigorta sektörünün denetimi için ilkeler, standartlar, rehberler ve destekleyici materyaller geliştirmek ve uygulanmasında yardımcı olmak
1998	Avrupa Merkez Bankası	ECB	Almanya	Euro bölgesinde para politikalarının belirlenmesini ve uygulanmasını sağlamak
1999	Finansal İstikrar Forumu	FSF	İsviçre	Uluslararası finansal istikrarı teşvik etmek, ulusal ve uluslararası düzenleyici ve denetleyici kurumları koordine etmek ve üye ülkelerin politikalarını teşvik etmek
2001	İslami Bankalar ve Finans Kurumları Konseyi	CIBAFI	Bahreyn	İslami finans alanında politika ve düzenlemeleri teşvik etmek, üyelerine eğitim ve gelişim fırsatları sunmak
2002	İslami Finansal Hizmetler Kurulu	IFSB	Malezya	İslami prensiplere uygun olarak yeni uluslararası standartlar tanıtmak veya mevcut standartları mevcut piyasa koşullarına uyarlamak
2010	Uluslararası İslami Likidite Yönetimi Kuruluşu	IILM	Malezya	İslami likidite yönetimini kolaylaştırmak için şeriat uyumlu finansal araçlar oluşturmak ve ihraç etmek

Tablo 2.5 incelendiğinde, uluslararası düzeyde finansal düzenleme ve denetim alanında faaliyet gösteren kuruluşların, yapısı, görevleri ve tarihsel gelişimleri itibarıyla küresel finansal istikrarın sağlanması ve bankacılık sistemlerinin daha sağlam temellere oturtulması açısından önemli bir rol üstlendiği dikkat çekmektedir.

2.1.6.2. Türkiye’de faaliyet gösteren kuruluşlar

Türkiye’de bankacılık sektörünü düzenleyen ve denetleyen önemli geçmişe sahip değerli kuruluşlar bulunmaktadır. Başlıca düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar aşağıda kronolojik olarak listelenmiştir.

- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

T.C. Hazine ve Maliyet Bakanlığının (HMB) kökleri Osmanlı Devleti’ne uzanmaktadır. HMB, 03 Mayıs 1920’de “Maliye Vekaleti” olarak kurulmuştur ve cumhuriyetin ilan edilmesinden bir gün sonra “Maliye Bakanlığı” adını almıştır. Zaman içerisinde çeşitli isim değişikliklerine gidilmiş olsa da 10 Temmuz 2018’de anayasada yapılan değişikliklere uyum sağlaması amacıyla 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (HKH) ile “Hazine ve Maliye Bakanlığı” adını almıştır. Maliye ve ekonomi

politikalarının hazırlanmasına yardımcı olmak ve bu politikaları uygulamak, devlet hesaplarını tutarak saymanlık hizmetini yürütmek, gelir düzenlemelerine ilişkin çalışmalar yapmak ve her türlü gelir işlemlerine ait mevzuatı hazırlamak, vergi incelemelerine ilişkin temel politikaları belirlemek, hazine işlemleri yapmak, kamu finansmanı sağlamak, uluslararası ekonomik kuruluşlarla çok yönlü dış ekonomik ilişkiler kurmak ve yürütmek, kambiyo rejimine ilişkin faaliyetleri sürdürmek ve topluma perspektif sağlayan politika önerilerini katılımcı bir yaklaşımla belirleyerek özel kesim için orta ve uzun dönemde belirsizlikleri giderici genel bir yönlendirme yapmak, HMB'nin temel görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (HMB, 2025).

- T.C. Merkez Bankası

HMB'de olduğu gibi kökleri Osmanlı Devleti'ne uzanan T.C. Merkez Bankasının (TCMB) kuruluşu, gerekli yasal çerçevenin hazırlanması ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 11 Haziran 1930 tarihinde "1715 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu" ile gerçekleşmiştir (Güner, 2019, s. 53-55). TCMB, fiyat istikrarı, finansal istikrar, döviz kuru rejimi, banknot basma ve ihraç imtiyazı, ödeme sistemleri olmak üzere beş temel görev ve sorumluluğu ekonomik istikrar ve işleyişin aksamaması amacıyla yerine getirmektedir (TCMB, 2025).

- Türkiye Bankalar Birliği

Türkiye Bankalar Birliği (TBB), tüzel kişiliği haiz kamu kurumu niteliğinde olup Bankacılık Kanununun 79. maddesi hükümlerine göre 1958 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabet ilkeleri çerçevesinde bankacılık düzenleme ilke ve kuralları doğrultusunda bankaların hak ve menfaatlerini savunmak, bankacılık sisteminin büyümesini ve sağlıklı bir şekilde çalışmasını sağlamak, rekabet gücünün artırılması amacıyla çalışmalar yapmak, rekabetçi bir ortamın yaratılması ve haksız rekabetin önlenmesi için gerekli kararları almak ve uygulamak, TBB'nin temel görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (TBB, 2025).

- Sermaye Piyasası Kurulu

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile verilen görevleri yapmak üzere kurulmuştur. Merkezi Ankara'da bulunan SPK, gerekli yerlere büro açma yetkisine sahiptir. SPK'ya benzer görev ve sorumluluklara sahip kurumlara hemen hemen bütün sermaye piyasası gelişmiş ülkelerde rastlanmaktadır (Karlı, 2004, s. 205). Düzenleme, izahname ve ihraç belgesi onayı hizmeti sunmak, izin vermek, gözetim ve denetim yapmak, tedbir ve yaptırım uygulamak,

finansal raporlama ve bağımsız denetim standartları oluşturmak, uyuşmazlık çözmek, lisanslama yapmak, SPK'nın temel görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (SPK, 2025).

- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF), 22 Temmuz 1983 tarihinde TCMB bünyesinde tasarruf mevduatını sigorta etmek üzere kurulmuştur. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sebebiyle TMSF'nin yetkileri genişletilmiş ve tasarruf mevduatını sigorta etme fonksiyonunun yanı sıra bankaların mali bünyelerini güçlendirme ve gereğinde yeniden yapılandırma görevi verilmiştir. Mevduat sigortacılığı yapmak, banka çözümleme hizmeti sunmak, geri kazanım, kayımlık ve tasarruf finansman şirketlerinin tasfiyesinde bulunmak, TMSF'nin görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (TMSF, 2025).

- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), finansal piyasalardaki denetim ve gözetim sisteminin etkinliğinin artırılması ve bağımsız karar mekanizmalarına kavuşturulması yönündeki politikalar uyarınca, 23 Haziran 1999 tarihli ve 23734 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan mülga 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip bir otorite olarak kurulmuştur. Ayrıca, 01 Kasım 2005 tarihli ve 25983 sayılı mükerrer Resmî Gazetede yayımlanan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile de bağımsızlık, etkinlik ve kapasite açısından güçlendirilmiştir. Düzenleme ve denetimi kapsamındaki kuruluşların faaliyetlerini güvenli bir şekilde gerçekleştirmesini sağlamak, kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasına ortam hazırlamak, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak, BDDK'nın temel görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (BDDK, 2025).

- Türkiye Katılım Bankaları Birliği

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), 4389 sayılı Bankalar Kanunu ve 04 Ekim 2001 tarih ve 2001/3138 sayılı Birlik Statüsü ile “Özel Finans Kurumları Birliği” unvanı ile kurulmuştur. Daha sonra, 01 Kasım 2005 tarihli ve 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ve 28 Şubat 2006 tarihli ve 2006/10018 sayılı Birlik Statüsü ile şimdiki adı olan “Türkiye Katılım Bankaları Birliği” unvanını almıştır. Serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabet ilkeleri çerçevesinde bankacılık düzenleme ilke ve kuralları doğrultusunda katılım bankalarının hak ve menfaatlerini savunmak, bankacılık sisteminin büyümesini ve sağlıklı bir şekilde çalışmasını sağlamak, rekabet gücünün artırılması amacıyla

alışmalar yapmak, rekabetçi bir ortamın yaratılması ve haksız rekabetin önlenmesi için gerekli kararları almak ve uygulamak, TKBB'nin temel görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (TKBB, 2025).

- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu

Sermaye piyasalarında kamuyu aydınlatma ilkesi kapsamında paydaşlara ihtiyaa uygun ve güvenilir bilgi sunumu büyük önem taşıtmaktadır. İhtiyaca uygun ve güvenilir bilgi sunumu yoluyla doğru ve dürüst bir şekilde kamunun bilgilendirilmesinde aktif görev üstlenen bağımsız denetim müessesesinin önemi sermaye piyasası için büyüktür (SPK, 2025). Denetim, iktisadi olaylarla ilgili iddiaların önceden saptanmış ölçütlere uygunluk derecesini araştırmak ve sonuçları ilgililere bildirmek amacıyla tarafsızca kanıt toplayan ve bu kanıtları değerleyen sistematik bir süreçtir. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), kamu gözetimi alanında uluslararası gelişmelerin gereği olarak Türk Ticaret Kanunu (TTK) uyarınca öngörülen bağımsız denetim alanını düzenlemek üzere 660 sayılı KHK ile 02 Kasım 2011 tarihinde kurulmuştur. Temel amacı yatırımcıların çıkarlarını ve denetim raporlarının doğru ve bağımsız olarak hazırlanmasına ilişkin kamu yararını korumak, doğru, güvenilir ve karşılaştırılabilir finansal bilginin sunumunu sağlamaktır (Sağlam vd., 2020).

Denetim faaliyeti, genel olarak finansal tabloların bağımsız denetimi, uygunluk denetimi ve faaliyet denetimi olmak üzere e ayrılmaktadır. Bu süreçte denetim faaliyeti ise bağımsız denetçiler, i denetçiler veya kamu denetçileri tarafından yürütülmektedir. Bağımsız denetim, denetlenen bankalara, bankacılık sektöründeki diğer bankalara ve kamu kuruluşları başta olmak üzere toplumdaki çeşitli sosyal gruplara çeşitli yararlar sağlamakta ve ekonomik yaşamı düzenlemektedir (Güredin & Uyar, 2020, s. 17-28).

Özellikle bankacılık sektöründe bağımsız denetim kuruluşları, finansal bilgilerin güvenilirliğini ve şeffaflığını artırarak yatırımcı güvenini tesis etmektedir. Denetim kuruluşları, bankaların mali tablolarını inceleyerek tablolarda yer alan finansal bilgilerin doğruluğunu ve yasalara uygunluğunu kontrol ederek risk yönetimini ve i kontrolü koordine etmektedir. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı bağımsız denetim kuruluşları bankacılık sektörü ve tüm paydaşları için hayati bir öneme sahiptir.

Yukarıdaki bilgiler çerçevesinde Türkiye'deki bankacılık sektörünü düzenleyen ve denetleyen önemli geçmişe sahip değerli kuruluşların kuruluş yılına, unvanına, unvanının kısa kullanımına, merkezine ve görev ile sorumluluklarına ait zet bilgileri Tablo 2.6'da kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 2.6 Türkiye’deki düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar – özet bilgiler

Yıl	Kuruluş	Sembol	Merkezi	Görev ve Sorumlulukları
1920	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı	HMB	Ankara	Maliye ve ekonomi politikalarının hazırlanmasına yardımcı olmak ve uygulamak, devletin saymanlık hizmetini yürütmek, gelir işlemlerine ait mevzuatı hazırlamak, kamu finansmanı sağlamak, çok yönlü dış ekonomik ilişkiler kurmak, kambiyo rejimi faaliyetleri sürdürmek ve özel kesim için orta-uzun dönemde belirsizlikleri giderici yönlendirme yapmak
1930	T.C. Merkez Bankası	TCMB	Ankara	Fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamak, döviz kuru rejimini belirlemek, banknot basma ve ihraç imtiyazı hizmeti sunmak, ödeme sistemlerin sağlıklı bir şekilde çalışmasını temin etmek
1958	Türkiye Bankalar Birliği	TBB	İstanbul	Bankaların hak ve menfaatlerini savunmak, bankacılık sisteminin büyümesini ve sağlıklı bir şekilde çalışmasını sağlamak, rekabet gücünün artırılması amacıyla çalışmalar yapmak, rekabetçi bir ortamın yaratılması ve haksız rekabetin önlenmesi için gerekli kararları almak ve uygulamak
1981	Sermaye Piyasası Kurulu	SPK	Ankara	Düzenleme, izahname ve ihraç belgesi onayı hizmeti sunmak, izin vermek, gözetim ve denetim yapmak, tedbir ve yaptırım uygulamak, finansal raporlama ve bağımsız denetim standartları oluşturmak, uyuşmazlık çözmek, lisanslama yapmak
1983	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu	TMSF	İstanbul	Mevduat sigortacılığı yapmak, banka çözümleme hizmeti sunmak, geri kazanım, kayımlık ve tasarruf finansman şirketlerinin tasfiyesinde bulunmak
1999	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu	BDDK	İstanbul	Düzenleme ve denetimi kapsamındaki kuruluşların faaliyetlerini güvenli bir şekilde gerçekleştirmesini sağlamak, kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasına ortam hazırlamak, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak
2001	Türkiye Katılım Bankaları Birliği	TKBB	İstanbul	Katılım bankalarının hak ve menfaatlerini savunmak, bankacılık sisteminin büyümesini ve sağlıklı bir şekilde çalışmasını sağlamak, rekabet gücünün artırılması amacıyla çalışmalar yapmak, rekabetçi bir ortamın yaratılması ve haksız rekabetin önlenmesi için gerekli kararları almak ve uygulamak
2011	Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu	KGK	Ankara	Bağımsız denetçiler ve bağımsız denetim kuruluşlarını yetkilendirmek, bağımsız denetim alanında kamu gözetimi yapmak, Türkiye Muhasebe Standartlarını (TMS) oluşturmak ve yayımlamak, Türkiye Denetim Standartlarını (TDS) oluşturmak ve yayımlamak

Tablo 2.6 incelendiğinde, Türkiye’de finansal düzenleme ve denetim alanında faaliyet gösteren kuruluşların, yapısı, görevleri ve tarihsel gelişimleri itibarıyla finansal istikrarın sağlanması ve ulusal bankacılık sisteminin daha sağlam temellere oturtulması açısından önemli bir rol üstlendiği dikkat çekmektedir.

2.2. Kriz Kavramı ve Küresel Kriz Dönemleri

Çalışmanın ikinci bölümünün ikinci kısmında, öncelikle kriz kavramı açıklanmıştır. Kuramsal çerçevenin ardından, küresel kriz dönemleri ve bölgesel kriz dönemleri ele alınmıştır. Daha sonra, küresel krizlerin ardından gelişen ekonomik ve finansal dinamikler değerlendirilmiştir. Bu dönemlerde Türk bankacılık sektörüne yönelik genel değerlendirmelerin yanı sıra sektör içerisinde dikkat çeken bir büyüme eğilimi sergileyen Türk katılım bankacılığının performans göstergeleri incelenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde son olarak, kriz dönemlerinde yatırımcı davranışları ele alınmıştır.

2.2.1. Kriz kavramı

“Kriz” kelimesi, Yunanca “krisis” kelimesinden gelmektedir (Önder, 2001, s. 45). Önceden belli olmayan, aniden ortaya çıkan ve çeşitli değişikliklere sebebiyet veren bir olgu olarak tanımlanan kriz, birçok bilim dalında yaygın olarak kullanılmaktadır (Darıcan, 2013, s. 39). Kriz ifadesinin tanımı için tam anlamıyla bir uzlaşmaya varılamamıştır, ancak farklı tanımlar hep aynı paydada birleşmektedir. En basit tabirle istikrarlı bir durumdan istikrarsız bir duruma geçişi ifade etmektedir (Özgüven, 2001, s. 6).

Krizin ortaya çıkması durumunda her alan kendi içerisinde çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Ancak ekonomide yaşanabilecek herhangi bir kriz belki de aralarında en çok dikkat edilmesi gereken durumlardan biridir. Çünkü ekonomide normal olmayan bir durum, piyasaların işlememesi, kilitlenmesi ya da aşırı duyarlı hâle gelmesine neden olmaktadır. Piyasalarda sorun yaşanması durumunda ise ekonomide büyük dalgalanmalar görülmektedir (Albeni & Eroğlu, 2002, s. 97).

İş dünyasının bütün alanlarında zaman zaman içsel ve dışsal faktörlere bağlı olarak çeşitli bozulmalar yaşanabilmektedir. Yaşanan küçük ölçekli bir problem ise zamanla kurumsal veya toplumsal bir probleme dönüşebilir. Kriz dönemleri olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemler, kısa süreli olsa dahi sonrasında ekonomik, sosyal, psikolojik, politik ve çevresel gibi birçok olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Bu

sebeple kriz ifadesinin tam olarak kavranması ve olası olumsuz sonuçlarına karşı birtakım önlemlerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

2.2.2. Kriz türleri ve dönemleri

Çağlar boyunca her toplum, içinde bulunduğu dönemdeki koşullara bağlı olarak çeşitli krizler yaşamıştır. Bu krizlerin bazıları bölgesel, bazıları ise küresel boyutta gerçekleşmiştir. Bölgesel krizler genellikle yerel ekonomik dengesizlikler, politik istikrarsızlıklar veya doğal afetler gibi sınırlı coğrafi alanlarda etkili olan faktörlerden kaynaklanmıştır. Küresel krizler ise genellikle dünyayı etkileyen finansal çöküşler, sağlık sorunları, enerji arzında yaşanan büyük kesintiler veya büyük çaplı savaşlar gibi geniş bir etki alanına sahip olaylarla tetiklenmiştir. Farklı ölçeklerde yaşanan krizler, toplumların kendi iç dinamikleri ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple bir krizin yaşanması durumunda söz konusu yakın ilişkinin iyi anlaşılması ve detaylarının dikkatli bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, ticari ve katılım bankalarının küresel kriz dönemlerindeki performanslarının analiz edilmesinden dolayı tüm dünyayı etkileyen 2008 Krizi, Suriye Krizi, 2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi, Rusya-Ukrayna Krizi ve Orta Doğu Krizi gibi önemli krizlere ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir. Ayrıca tüm dünyayı etkilemeyen ancak bölgesel nitelik taşıyan bazı krizlerden de kısaca bahsedilmiştir.

2.2.2.1. 2008 Krizi

2008 Krizi, ABD’de başlayan ve küresel finansal sistemi derinden sarsan ekonomik çöküş olarak kabul edilmektedir.

2008 Krizi’nin tam olarak hangi tarihte ve hangi nedenle başladığı hâlâ tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıksa da krizin bazı yorumcular tarafından 2006 yılında ABD’de yaşanan subprime mortgage kredilerinin geri ödenememeye başlamasıyla ortaya çıktığını, bazı yorumcular tarafından ise 2008 yılında ABD’de “Lehman Brothers” adlı büyük bankerlik şirketinin batışıyla başladığını öne sürmektedir. Bu sebeple, krizin ilk belirtilerinin 2006 yılında ortaya çıktığını ve tam anlamıyla bir krize dönüşmesinin ise 2008 yılında gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Eğilmez, 2020, s. 92).

ABD’de konut kredilerinin menkulleştirilerek türev ürünlere çevrilmesi ve finansal kurumların risk kontrolünde gerekli özeni göstermemesi, krizin boyutunu artırmıştır. Aslında söz konusu kriz, konut kredisinin kendisinden çok konut kredisine dayalı türev ürünlerin meydana getirdiği bir krizdir. İlgili dönemde çeşitli ülkelerdeki bankaların, ABD’deki finansal piyasalarda işlem gören söz konusu yeni türev ürünleri

portföylerinde bulundurması, menkul kıymetlerin değerlerinin düşmesinin ardından krizi küresel bir kriz hâline getirmiştir (Polat, 2018, s. 177).

2.2.2.2. Suriye Krizi

Suriye Krizi, Suriye’de başlayan iç karışıklıklarla tetiklenen ve bölgesel istikrarsızlığa yol açan bir kriz olarak kabul edilmektedir.

2011 yılının mart ayından itibaren Suriye’de başlayan iç savaş, yıkıcı etkisi ile birlikte tüm dünyanın ilgi odağı olmuştur ve etkileri ülke sınırlarını aşmıştır. Sonucunda tam anlamıyla kalıcı bir çözüm üretilenmemiş olan mülteci krizi sorunu ortaya çıkmıştır. Kısaca, savaşın kendisi her ne kadar ülke sınırları içerisinde gerçekleşmiş olsa da yansımaları dünyanın pek çok yerinde görülmektedir. Savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte başta Suriye’ye komşu ülkeler söz konusu olaylardan etkilenmiştir. Kriz, zamanla bir kelebek etkisi oluşturmuş ve diğer ülkelerin de dahil olmasıyla çok bilinmeyenli bir sürece evrilmiştir (Özdemir, 2016, s. 81-82).

2.2.2.3. 2014 Petrol Krizi

2014 Petrol Krizi, küresel petrol arzının artması ve talebin düşmesi sonucunda petrol fiyatlarında ani ve keskin bir düşüşle ortaya çıkan, başta enerji ihracatçısı ülkeler olmak üzere birçok ekonomide mali dengesizliklere ve ekonomik daralmalara yol açan bir kriz olarak kabul edilmektedir.

2014 Petrol Krizi, ilgili yılın haziran ayının ortalarında 115,12 dolar varil fiyatı ile yılın en yüksek seviyesine ulaşan brent petrolün yıl sonu varil fiyatının 56 dolar seviyesine kadar gerilemesiyle ortaya çıkan bir krizdir. Petrol fiyatlarında gözlenen bu keskin düşüşte rol oynayan faktörlerden en önemlisi, ABD’de yeni geliştirilen teknolojilere bağlı olarak düşük maliyetli kaya petrolünün üretiminde gözlenen hızlı artıştır. Ayrıca, 2014 yılı boyunca devam eden çatışmalara bağlı olarak Irak ve Libya’da petrol üretiminin sektöre uğraması beklenirken, her iki ülkede de üretimin artması, fiyatlardaki düşüşte etkili olan arz yönlü gelişmelerden bir diğeri olmuştur. Son olarak, Kasım 2014’te Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün (Organization of Petroleum Exporting Countries – OPEC) üretim kotasını azaltmama kararı alması, yılın son ayında petrol fiyatlarındaki düşüşü hızlandırmıştır. Talep tarafındaki gelişmelere bakıldığında, Euro Bölgesi ile Japonya’da ekonomik aktivitenin zayıf seyri ve dünyanın ikinci büyük petrol tüketicisi olan Çin’in ekonomisindeki yavaşlama, küresel petrol talebindeki artışın ivme kaybetmesine neden olmuştur. Petrol piyasasındaki bu gelişmelere ek olarak, FED’in para politikasını sıkılaştırmaya başlayacağına yönelik beklentilerin artmasıyla

ABD dolarının diğer para birimlerine karşı değer kazanması da petrol fiyatlarındaki düşüşte rol oynamıştır (İş Bankası, 2015, s. 1).

2.2.2.4. Pandemi Krizi

Pandemi Krizi, COVID-19 virüsünün küresel ölçekte yayılmasıyla ortaya çıkan ve hem sağlık sistemlerinde hem de ekonomik yapılarda ciddi sarsıntılara yol açan bir kriz olarak kabul edilmektedir.

COVID-19 virüsü, ilk olarak 2019'un sonlarında Çin'in Vuhan kentinde solunum yolu semptomları gösteren bir grup hastada tespit edilmiş ve 13 Ocak 2020 tarihinde resmen tanımlanmıştır. Daha sonra tüm dünyaya görülecek bir salgına neden olan virüs, başlangıçta bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunan insanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere Hubei Eyaleti'ndeki diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024). Söz konusu salgın, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization – WHO) tarafından küresel salgın olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020).

Küresel ölçekte yaşanan kriz ortamında, bankacılık ve finans sektörlerinde oluşabilecek dalgalanmaların etkilerini en aza indirebilmek amacıyla çeşitli ekonomik önemler hayata geçirilmiştir. Özellikle birçok merkez bankası, salgın koşulları ile mücadele edebilmek için piyasalara likidite desteği sağlamış, kredi ve borçları yeniden yapılandırmış ve politika faiz oranlarında değişikliğe gitmiştir. Ayrıca, IMF, ECB ve Dünya Bankası da hızlıca kredi destek paketlerini açıklamıştır (Arabacı & Yücel, 2020). Salgına yönelik belirsizlikler, uluslararası piyasalarda volatilitenin artmasına sebep olurken, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, salgının olumsuz etkilerini azaltmak için genişleyici para ve maliye politikaları üretmeye başlamıştır (Küçükoğlu, 2021, s. 1273).

2.2.2.5. Rusya-Ukrayna Krizi

Rusya-Ukrayna Krizi, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik askeri müdahalesiyle başlayan ve küresel ölçekte siyasi, ekonomik ve enerji alanlarında ciddi sarsıntılara yol açan bir kriz olarak kabul edilmektedir.

Rusya-Ukrayna Krizi, küresel ekonomi için yeni bir sınama olmuştur. Söz konusu kriz, pandemi sonrasındaki küresel toparlanmayı ciddi anlamda geciktirmiştir. Ayrıca, enerji ve gıda güvenliği ile ilgili kaygıları da endişe verici boyutlara ulaştırırken mal ve hizmetlere yönelik fiyat düzeylerinin son yılların yeni zirvelerini test etmesine neden olmuştur. Ayrıca, pandemi sonrasında görülen yüksek enflasyon, enerji krizi ve emtia

fiyat artışlarının olumsuz etkilerini daha da kötüleştirmiştir. Kriz, sadece ilgili ülkeleri değil tüm küresel ekonomiyi ve finansal piyasaları derinden etkileyerek enerji, değerli maden ve gıda fiyatları rekor seviyelerde seyretmiştir. Ayrıca, küresel risk algısının değişmesine neden olarak risk primlerini artırmış, sermayenin transferini tetiklemiş ve küresel enflasyon üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturmuştur (Bağış, 2022, s. 7).

2.2.2.6. Orta Doğu Krizi

Orta Doğu Krizi, İsrail-Filistin ve İsrail-İran arasında yaşananlar etrafında şekillenen ve güvenlik, siyasi istikrar, enerji ve diplomasi üzerinde ciddi etkiler yaratan bir kriz olarak kabul edilmektedir.

İsrail-Filistin Krizi, neredeyse seksen yıla yakındır süren bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle günümüzde durmaksızın süren bu krizin gerek bölge ülkelerinin gerekse de uluslararası toplumun zaman zaman eğildikleri görülse de kalıcı bir çözüme henüz ulaşamamıştır (Kişi, 2023, s. 90). Her ne kadar krizin kökenleri 20. yüzyılın başlarına dayansa da bu kriz farklı dönemlerde yeniden alevlenerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Söz konusu kriz, toprak, bağımsızlık ve siyasi egemenlik gibi temel sorunlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Sorunun neden olduğu ekonomik olumsuzluklar arasında ise İsrail ve Filistin bölgelerindeki büyük çaplı altyapı tahribatı, yüksek işsizlik oranları, düşük yaşam standartları yer almaktadır. Ek olarak, çatışma bölgesindeki uluslararası yatırımcı güveni zedelenmiş ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenmiştir. Çatışmanın yarattığı belirsizlik bölge ekonomileri üzerinde kalıcı olumsuz etkiler bırakmıştır (Roy, 1997, s. 36; Semin, 2023, s. 102).

İsrail-İran Krizi, uzun yıllardır süren ideolojik ayrılıklar ve bölgesel nüfuz mücadelesi çerçevesinde 13 Haziran 2025’de İsrail tarafından başlatılan hava operasyonları çerçevesinde alevlenmiştir. İlerleyen günlerde görülen karşılıklı hava saldırıları krizin derinleşmesine neden olmuştur. Bu kriz, doğrudan çatışmalardan ziyade hava saldırıları, örtülü operasyonlar, siber saldırılar ve diplomatik gerginlikler aracılığıyla kendini göstermiştir. Söz konusu gerilim, sadece iki ülkenin değil, aynı zamanda bölge ülkelerinin güvenliği ve istikrarı üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır. Ekonomik açıdan bakıldığında, askeri harcamaların artması, bölgesel yatırımların azalması, enerji güvenliğine ilişkin risklerin büyümesi ve dış yatırımcı çekincelerinin ortaya çıkması dikkat çekmektedir. Krizin neden olduğu belirsiz ortam, bölge ekonomileri üzerinde yatırım kaybı ve ekonomik kırılganlıklar gibi kalıcı etkiler bırakmıştır (BBC, 2025; Reuters, 2025; The Economist, 2025; The New York Times, 2025).

2.2.2.7. Diğer küresel ve bölgesel krizler

Basit veya bölgesel olarak görünen bir krizin, ekonomik ve finansal anlamda ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması sebebiyle çok hızlı bir şekilde küresel bir boyut kazanabilmesi mümkündür. Tüm dünyada çeşitli problemlere sebebiyet veren diğer küresel krizler ise aşağıda listelenmiştir.

- 1907 Krizi

1907 Krizi, önceki yıllarda ABD Hazine Bakanlığı tarafından uygulanan para politikalarının yaydığı yüksek kaldıraçlı spekülasyon yatırımların çöküşü ile baş göstermiş olan yirminci yüzyılın ilk küresel finansal krizidir. Söz konusu yıllarda riskli yatırımları finanse eden New York bankalarındaki, tröst şirketlerindeki ve daha küçük bölgesel bankaların New York bankalarındaki mevduat çekim işlemleri, borsa likiditesinin daralmasına yol açmış ve finansal bir krize neden olmuştur. Yaşanan kriz, FED'in kurulmasına yol açmıştır (Moen & Tallman, 2015).

- Büyük Buhran

Büyük Buhran, 1929 yılında başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüş olan bir ekonomik kriz dönemidir. Modern sanayi ekonomisi tarihindeki en uzun ve en derin ekonomik durgunluğa sahip kriz olarak da bilinmektedir (Matés-Barco, 2024). ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde kısmen etkinlik kazanmış ve savaş döneminde önemli miktarda altın biriktirmişti. ABD'de biriken sermaye, öncelikli olarak gayrimenkule ve toprak alımına yöneldi. Ancak, bir süre sonra toprak üzerindeki spekülasyonların sona ermesi ile birlikte fiyatlar düştü. Topraktan çıkan sermaye, New York Menkul Kıymetler Borsası'na (NYSE) yöneldi ve hisse fiyatları aşırı yükseldi. FED, fiyatların gerçeği yansıtmaması üzerine söz konusu spekülasyon artışını durdurmak için 1929 yılının yaz aylarında faiz oranını %7'den %15'e yükseltmiştir. Karar, satış baskısını artırarak NYSE'nin çökmesine neden olmuştur. Kısa bir süre sonra borsanın çöküşünü bankaların çöküşü takip etmiştir (Kazgan, 2008, s. 43-44). ABD ekonomisi, NYSE'de yaşanan sert düşüşle birlikte krizin derin etkisini yaşamaya başlamıştır. Sadece ABD ile sınırlı kalmayan kriz, diğer ülkelere de sıçramıştır. Takip eden süreçte, dünya borsaları değer kaybetmeye başlamış, bankalarda iflaslar yaşanmış, tüketim ve yatırımlarda hızlı düşüşler meydana gelmiştir (Aktan & Şen, 2002, s. 5).

- 1973 Petrol Krizi

1973 Petrol Krizi, 15 Ekim 1973 tarihinde Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği'nin (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries – OAPEK) Yom Kippur

Savaşı’nda İsrail ordusuna destek veren batılı ülkelere yönelik başlattığı bir petrol ambargosu sonucu ortaya çıkan krizdir. Petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması, petrol ihraç eden ülkelerin ekonomilerini büyük oranda etkilemiş ve bu dönemde petrol gelirleri yön değiştirerek Orta Doğu ülkelerine doğru akmaya başlamıştır. Krizle birlikte üretim maliyetleri artmış ve dolayısıyla bu durum tüketicilere olumsuz olarak yansımıştır. Ülke ekonomilerinde daralmalar görülmüş ve durgunluk dönemleri yaşanmıştır. Gelişen tüm olaylar, durgunluk ve enflasyonun aynı anda görülmesini ifade eden “stagflasyon” teriminin ekonomi literatürüne girmesine zemin hazırlamıştır (Öztürk, 2017, s. 1).

- **Kara Pazartesi**

Kara Pazartesi, 1987 yılında önemli borsalarda çok ciddi değer kayıplarının yaşanması sonucu gerçekleşmiş olan bir ekonomik krizdir. Hong Kong borsasında başlayan kriz arada saat farkı olmasıyla birlikte bir hafta gibi kısa bir süre içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. Kara Pazartesi, bir gün içinde dünya borsalarında en fazla değer kaybı yaşatan kriz olarak ekonomi ve finans tarihine geçmiştir (Oran, 2020, s. 48).

Elbette her kriz dikkat edilmesi ve çözümler bulunması gereken bir sorundur. Ancak, özellikle küresel krizlere daha hassas yaklaşılması gerekmektedir. Çünkü küresel krizler, dünya ekonomisini geniş ölçüde etkilemektedir. Krizin yaşanması ile birlikte bölgesel olarak başlayan finansal dalgalanmalar, işsizlik sorunları ve uluslararası ticaret akışında bozulmalar, çok hızlı bir şekilde küresel bir özellik kazanabilmektedir. Tablo 2.7’de tüm dünyayı etkileyen başlıca krizlere ait özet bilgiler gösterilmiştir.

Tablo 2.7 Küresel krizler – özet bilgiler

Yıl	Kriz	Nedenleri	Sonuçları
1907	1907 Krizi	ABD’de yüksek kaldıraçlı spekülasyon yatırımların çöküşü, New York bankalarındaki, tröst şirketlerindeki ve daha küçük bölgesel bankaların New York bankalarındaki mevduat çekim işlemleri	Tröst ve büyük şirketlere karşı tepkilerin artması, FED’in kuruluşu, bankacılık sektöründe finansal reformlar, panik ve güven kaybı, kredi daralması
1929	Büyük Buhran	Borsanın çökmesi ve milyonlarca doların buharlaşması, güven kaybı ile mevduatların çekilmesi, tarım sektöründeki sorunlar, gelir dağılımındaki adaletsizlik	Kitlesel işsizlik, sosyal ve politik gerilimler, bankacılık sektöründe finansal reformlar, dünya borsalarında değer kaybı, banka iflasları, yatırımların azalması
1973	Petrol Krizi	Batılı ülkelerin Yom Kippur Savaşı’nda İsrail ordusuna destek vermesi ve OPEC’in petrol arzını kontrol eden güçlü bir organizasyon olması ile fiyatları istedikleri gibi belirleme kapasitesine sahip olması	Petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması, ülke ekonomilerinde daralma ve durgunluk dönemleri, “stagflasyon” teriminin ekonomi ve finans literatürüne girmesi
1987	Kara Pazartesi	Hong Kong borsasının çöküşü ve satış baskısının ABD, Tokyo ve Londra başta olmak üzere tüm büyük finans merkezlerine yayılması	Finansal piyasalarda yeni düzenlemeler, yatırımcı güveninde azalmalar, portföy sigortasının sorgulanması

Tablo 2.7 Küresel krizler – özet bilgiler devamı

Yıl	Kriz	Nedenleri	Sonuçları
2008	2008 Krizi	2006 yılında ABD’de subprime mortgage isimli kredilerin geri ödenememeye başlaması, 2008 yılında ABD’de “Lehman Brothers” adlı büyük bankerlik şirketinin batışı	Dünya genelinde ciddi bir ekonomik durgunluk, Dodd-Frank Yasası ile bankalar üzerindeki denetimin artması, büyük mali yardım paketlerinin açıklanması
2011	Suriye Krizi	Arap Baharı’nın etkisi, yüksek işsizlik, yoksulluk, ekonomik eşitsizlik ve artan gıda fiyatları gibi ekonomik sorunlar, etnik ve dini gerilimler	Mülteci krizi, farklı ülkelerin müdahil olması, ülke sınırlarında farklı kontrol bölgelerinin oluşması, altyapısı, ekonomi ve toplumsal dokunun tahribi
2014	Petrol Krizi	2014 yılında 115,12 dolar varil fiyatı ile yılın en yüksek seviyesine ulaşan brent petrolün yıl sonu varil fiyatının 56 dolar seviyesine kadar gerilemesi, yeni teknolojilerle düşük maliyetli kaya petrolünün üretiminde gözlenen hızlı artış, Irak ve Libya’da petrol üretiminin artması	Rusya, Venezuela ve Suudi Arabistan gibi petrol ihraç eden ülkelerde petrol gelirlerinin azalmasıyla ekonomik zorluklar, birçok enerji şirketinin iflası veya üretimlerini durdurması, petrol ithal eden ülkelerde enerji maliyetlerinin düşmesiyle ekonomik büyüme
2020	Pandemi Krizi	Virüsün hayvanlardan insanlara geçişi, Küresel ticaret ve seyahatin pandemi sürecini hızlandırması, yeterli önemlerin alınamaması	Milyonlarca yaşam kaybı, ekonomik durgunluk, uzaktan çalışma ve eğitim, sosyal izolasyon ve ruh sağlığı sorunları
2014	Rusya-Ukrayna Krizi	Ukrayna’nın Avrupa Birliği (AB) ve NATO ile yakınlaşma çabalarının Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanması, Kırım İlhamı ile gerilimin artması, tarihi ve kültürel bağlar, Rusya’nın güç gösterisi	Pandemi sonrası dönemde küresel toparlanmanın gecikmesi, enerji ve gıda güvenliği kaygılarının artması, risk primlerinin artması, sermayenin güvenli limanlara transferi ve küresel enflasyon üzerinde baskı
Günümüz	Orta Doğu Krizi	Uzun yıllardır süregelen karşılıklı ideolojik ayrılıklar ve bölgesel nüfuz mücadeleleri, Kudüs’ün dini ve kültürel açıdan büyük öneme sahip olması, toprak anlaşmazlığı, batılı ülkelerin bölge üzerindeki politikaları ve çeşitli müdahaleleri	Binlerce sivil ve masum insanın hayatını kaybetmesi ve yaralanması, yaşam koşullarının kötüleşmesi, bölgesel ve küresel gerilimlerin artması, ülkelerin savunma sanayisine verdikleri önem ve bütçelerin artması

Bölgesel krizler, bazı ülke veya bölgelerin çeşitli faktörler sebebiyle küresel ekonomiye ve ticarete adapte olamaması, söz konusu sorunların sınırlı bir bölgede kalmasına neden olmaktadır. Çeşitli problemlere sebebiyet veren başlıca bölgesel krizler aşağıda listelenmiştir.

- **Almanya Hiperenflasyonu**

Geçmişte yaşanmış hiperenflasyonlar arasında en bilinen olanı Weimar Cumhuriyeti döneminde 1923 yılında Almanya’da yaşanmıştır. Almanya, ekonomiyi düzeltme planlarının tamamını Birinci Dünya Savaşı’nı kazandıktan sonra mağlup devletlerden alacakları tazminat ve ganimetlerin üzerine kurmuştu. Ancak, Almanya savaşı kaybetti ve galip devletlere çok büyük bir tazminat ödemeye mahkûm oldu. Almanya, büyük yıkım ve maliyeti para basarak finanse etmeyi tercih etti. İlerleyen süreçte gerek savaş sırasında basılan paralar gerekse ödenen tazminat Almanya’yı

hiperenflasyona sürükledi. 1922 yılında 1 ABD Doları, 7.400 Alman Markı'na eşit hâle geldi. İnsanlar, mal ve hizmet alımı yapacakları zaman bir bavul dolusu parayı yanlarına almak zorundaydı. Bazen fiyatlar o kadar hızlı değişiyordu ki mal satın almak için oluşturulan kuyruğun başındaki, ortasındaki ve sonundaki insanlar aynı malı farklı fiyatlarla almak durumunda kaldı. (Eğilmez, 2023).

- Latin Amerika Borç Krizi

Latin Amerika Borç Krizi, 1970'lerde tüm dünyada ortaya çıkan kredi genişlemesinden Latin Amerika ülkelerinin de nasibini alması sonucu ortaya çıkmış ve artan sosyal harcamaların yabancı kredilerle finanse edilmesine sebep olmuş bir krizdir (Ertürk & Yılmaz, 2014, s. 159). FED'in faiz oranlarını yükseltmesi sonucunda Latin Amerika ülkelerine sermaye akışının kesilmesi, borçlanma yoluyla yatırımlara yönelmiş büyük cari açığı olan Latin Amerika ülkelerini sıkıntıya sokmuştur. Kriz ile karşı karşıya kalan Latin Amerika ülkeleri, dengeleri yeniden düzenlemek ve finansal sistemi yeniden kurmak zorunda kalmıştır. Latin Amerika ülkeleri tarafından "kaybolan on yıl" olarak nitelendirilen kriz dönemi, bölgenin dünya ticaretindeki payını bir önceki döneme kıyasla %6'dan %3'e, ekonomik büyümeyi de %1 seviyesine geriletmiştir (Çil, 2008, s. 18)

- Meksika Peso Krizi

Meksika Peso Krizi, Meksika'nın para birimi olan Peso'nun 1994 yılında ani ve büyük bir devalüasyonu ile başlayan bir finansal krizdir. Kriz, 20 Aralık 1994'te hükümetin Peso'yu serbest bırakmasıyla tetiklenmiştir. Bu durum, Meksika'nın dış borçlarını ödeyemeyeceği endişelerini artırmış ve yatırımcıların hızla ülkeden çekilmesine neden olmuştur. Kriz, yüksek enflasyon, bankacılık sektöründe büyük kayıplar, işsizlik oranlarında artış ve ekonomik durgunluk gibi birtakım ekonomik sonuçlara sebebiyet vermiştir (Whitt & Joseph, 1996, s. 1-2).

- Asya Finansal Krizi

Asya Finansal Krizi, Doğu ve Güneydoğu Asya'daki birçok ülkenin ekonomilerini sarsan bir finansal krizdir. Kriz, Tayland'ın para birimi olan Baht'ın 2 Temmuz 1997 tarihinde devalüe edilmesiyle başlamış ve hızla Güney Kore, Endonezya, Malezya ve diğer bölge ülkelerine sıçramıştır. Döviz kurlarında yaşanan ani düşüşler, sermaye çıkışları, yüksek borç yükleri ve finansal sistemdeki zayıflıklar krizin ana nedenleri arasında yer almıştır. Kriz, ciddi resesyonlara, bankacılık sektörünün çöküşüne, yüksek işsizlik oranlarına ve sosyal huzursuzluklara sebebiyet vermiştir (Deesomsak vd., 2009, s. 26-27).

- Rusya Mali Krizi

Rusya Mali Krizi, Rusya'nın ekonomik ve finansal sisteminin çökmesine neden olan ciddi bir finansal krizdir. Kriz, 17 Ağustos 1998 tarihinde Rusya'nın Ruble'yi devalüe etmesi, devlet borçlarını temerrüde düşürmesi ve borçlarını yeniden yapılandıracağını açıklamasıyla zirveye ulaşmıştır. Düşük petrol fiyatları, Asya Finansal Krizi'nin etkileri, yüksek enflasyon ve yolsuzluk gibi iç ve dış ekonomik sorunlar krizin ana nedenleri arasında yer almıştır. Ruble'nin değerinin hızla düşmesi, bankacılık sisteminin çökmesi, birçok işletmenin iflas etmesi ve işsizlik oranlarının artması da krizin ekonomik sonuçları arasında görülmüştür. Ayrıca, halkın yaşam standartları önemli ölçüde düşmüş ve ülkedeki siyasi istikrarsızlık artmıştır. Kriz, Rusya'nın ekonomi politikalarını ve finansal sistemini yeniden yapılandırmasına yol açmıştır (Slay, 1999, s. 206-207).

- Brezilya Real Krizi

Brezilya Real Krizi, Brezilya'nın para birimi olan Real'in ani bir devalüasyonu ve ülkenin ekonomik dengesizlikleri ile tetiklenen ciddi bir finansal krizdir. Kriz, Ocak 1999'da Brezilya Merkez Bankası'nın Real'in dolar karşısındaki sabit kur politikasını terk etmesiyle başlamış ve para birimi hızla değer kaybetmiştir. Krizin nedenleri arasında yüksek dış borçlar, büyük bütçe açıkları ve Asya ile Rusya'daki finansal krizlerin Brezilya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri yer almıştır. Kriz, yüksek enflasyon, faiz oranlarının artması, işsizlik oranlarının yükselmesi ve ekonomik durgunluk gibi ekonomik sonuçlara sebebiyet vermiştir. Ayrıca kriz, Brezilya'nın IMF'den büyük bir mali yardım almasına ve ekonomi politikalarında sıkı bir mali disiplin ve yapısal reforma gidilmesine neden olmuştur (Palma, 2006, s. 727-728).

- Arjantin Krizi

Arjantin Krizi, Arjantin tarihindeki en şiddetli ekonomik sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1998'de başlayan uzun süreli resesyon, 2001 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. Kriz, Peso ile ABD doları arasındaki sabit kur sisteminin çökmesiyle şiddetlenmiştir. Krizin başlıca nedenleri arasında yüksek dış borç, yüksek işsizlik oranları ve IMF'nin uyguladığı kemer sıkma politikaları yer almıştır. Kriz, Peso'nun hızlı bir şekilde devalüe olması, bankacılık sisteminin çökmesi, sermaye kaçıışı, yaygın işsizlik, yoksulluk ve siyasi istikrarsızlık gibi birtakım sonuçlara sebebiyet vermiştir. Kriz, Arjantin'in ekonomik modelinin ve politikalarının köklü bir şekilde değişmesine yol açmıştır (Setser & Gelpert, 2006, s. 465-466).

- Dot-com Balonu

Dot-com Balonu, 1990'ların sonlarında internet temelli şirketlerin hisse senetlerinde yaşanan aşırı spekülasyon artışının ardından 2000 yılında başlayan ve 2001'de patlayan ekonomik bir krizdir. İnternetin yaygınlaşması ve teknoloji sektöründeki hızlı büyüme, yatırımcıların dot-com şirketlerine büyük miktarlarda sermaye aktarmasına neden olmuştur. Ancak, birçok şirketin sürdürülebilir iş modellerine sahip olmaması ve gelir elde edememesi, balonun patlamasına yol açmıştır. Ekonomik sonuçlar arasında teknoloji hisselerinin değerinde büyük düşüşler, birçok dot-com şirketinin iflası, yatırımcıların büyük mali kayıplar yaşaması ve genel ekonomik durgunluk yer almıştır (Goodnight & Green, 2010, s. 115-116; Ljungqvist & Wilhelm, 2003, s. 723-724).

- İzlanda Bankacılık Krizi

İzlanda Bankacılık Krizi, İzlanda'nın üç büyük bankasının (Kaupthing, Landsbanki ve Glitnir) iflasıyla sonuçlanan ciddi bir finansal krizdir. Kriz, 2008 yılında bankaların dış borçlarını ödeyememesi ve döviz likiditesi sorunları yaşamasıyla başlamıştır. Krizin ekonomik sonuçları arasında, ülkenin para birimi olan Krona'nın değer kaybetmesi, GSYİH'nin önemli ölçüde düşmesi, işsizlik oranlarının artması ve halkın yaşam standartlarının düşmesi yer almıştır. Ayrıca hükümet, bankaları kamulaştırmış ve IMF'den mali yardım almıştır (Fridriksson, 2009, s. 1-2; Sigurthorsson, 2012, s. 147-148).

- Avrupa Borç Krizi

Avrupa Borç Krizi, 2010 yılında AB'ye üye bazı ülkelerin, özellikle Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya'nın aşırı kamu borçları ve bütçe açıkları nedeniyle ciddi mali sıkıntılar yaşaması sonucu ortaya çıkan bir finansal krizdir. Kriz, 2009 yılında Yunanistan'ın kamu borçlarının sürdürülemez düzeye ulaştığının ortaya çıkmasıyla başlamıştır ve hızla diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır. Krizin nedenleri arasında mali disiplinsizlik, 2008 Krizi'nin etkileri, zayıf ekonomik büyüme ve bankacılık sektöründeki eksiklikler yer almıştır. Kriz, yüksek borçlanma maliyetleri, ciddi bütçe kesintileri, kemer sıkma politikaları, ekonomik durgunluk, yüksek işsizlik oranları ve sosyal huzursuzluklar gibi birtakım sonuçlara sebebiyet vermiştir (Beker, 2014; Ruffert, 2011).

- Türkiye Döviz Krizi

Türkiye Döviz Krizi, Türk Lirası'nın büyük bir değer kaybı yaşadığı ve ülke ekonomisinin ciddi şekilde etkilendiği bir finansal krizdir. Kriz, Ağustos 2018'de Türk Lirası'nın Dolar ve Euro karşısında hızla değer kaybetmesiyle başlamış ve bu durum, yüksek enflasyon, dış borç yükü ve siyasi belirsizliklerle birleşmiştir. Krizin nedenleri

arasında yüksek dış borç, düşük rezervler, artan jeopolitik riskler ve ekonomik politikalar üzerindeki belirsizlikler yer almıştır. Kriz, enflasyonun yükselmesine, faiz oranlarının artmasına, ekonomik durgunluğa, işsizlik oranlarının artmasına ve yaşam standartlarının düşmesine neden olmuştur. Kriz, Türkiye'nin ekonomik yapısının ve dış finansal bağımlılığının gözden geçirilmesini neden olmuştur (Güngen, 2018, s. 449-450; Orhangazi, 2019, s. 111-112).

- 2019-2020 Hong Kong Protestoları

2019-2020 Hong Kong Protestoları, Hong Kong'da Çin'in etkisini artırmasına yönelik baskılara karşı düzenlenen geniş çaplı gösterilerdir. Protestolar, Haziran 2019'da Hong Kong hükümetinin, Çin ile suçlu iadesini kolaylaştıran bir yasa tasarısını önerdiği dönemde başlamıştır. Yasa tasarısı, halk tarafından temel özgürlüklerin ve özerkliğin tehlikeye atıldığı endişesiyle geniş çapta tepki ile karşılanmıştır. Protestolar, polis ile göstericiler arasında şiddetli çatışmalara yol açmış, Hong Kong'un turizm ve ticaret sektörlerinde ciddi düşüşlere, işyerlerinde ve mağazalarda kapanmalara, düşük tüketici güveni ve genel ekonomik durgunluk gibi birtakım sonuçlara neden olmuştur. Ayrıca, protestoların uluslararası yatırımcılar üzerindeki belirsizlikleri artırması sonucu Hong Kong'un finansal merkez olarak cazibesini zedelemiş ve ekonomik istikrarını olumsuz etkilemiştir (Ngai, 2020; Shek, 2020).

- Lübnan Likidite Krizi

Lübnan Likidite Krizi, Lübnan'ın derin bir ekonomik çöküş yaşadığı ve ülkenin son yıllarda karşılaştığı en büyük krizlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2019 yılında başlayan kriz, 2020 yılında Beyrut Limanı'nda yaşanan patlama ve pandeminin etkileriyle derinleşmiş ve büyük bir likidite sorununu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca kriz, Lübnan'ın kamu borcunun sürdürülemez seviyelere ulaşması, bankacılık sisteminin çökmesi ve siyasi istikrarsızlık ile daha da ağırlaşmıştır. Kriz, Lübnan lirasının büyük değer kaybı, yüksek enflasyon, bankalardaki tasarrufların dondurulması, işsizlik oranlarının yükselmesi gibi birtakım sorunlara sebebiyet vermiştir (Guechati & Chami, 2022; Khalife vd., 2023).

Bölgesel krizleri başlangıçta her ne kadar sınırlı bir bölgede gerçekleşiyor gibi görülse de etkileri zamanla küresel sonuçlara sebebiyet verebilir. Bu yüzden krize konu problemleri anlamak, doğru değerlendirmek ve söz konusu krizlere karşı çözüm odaklı yaklaşabilmek önem arz etmektedir. Tablo 2.8'de, etkileri bölgesel olan başlıca krizlere ait özet bilgiler gösterilmiştir.

Tablo 2.8 Bölgesel krizler – özet bilgiler

Yıl	Kriz	Nedenleri	Sonuçları
1923	Almanya Hiper Enflasyonu	Mali planların Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkılmasının üzerine kurulması ve savaşın getirdiği yıkım ve maliyetin para basılarak finanse edilmesi	Hiperenflasyon, yaşam standartları düşmesi, ekonomik durgunluk, güven kaybı
1970	Latin Amerika Borç Krizi	1970'lerdeki kredi genişlemesine Latin Amerika ülkelerinin de dahil olması, sosyal harcamaların yabancı kredilerle finanse edilmesi, FED'in faiz oranlarını yükseltmesi sonucu sermaye akışının kesilmesi	Çeşitli uyum programlarının uygulanması ve harcamaların kısılması, IMF desteği, bölgenin dünya ticaretindeki payının %6'dan %3'e, ekonomik büyümenin de %1'e gerilemesi
1994	Meksika Peso Krizi	Hükümetin Peso'yu serbest bırakması, Meksika'nın dış borçlarını ödeyemeyeceği endişelerinin artması, yatırımcıların hızla ülkeden çekilmesi	Yüksek enflasyon, bankacılık sektöründe büyük kayıplar, işsizlik oranlarında artış, ekonomik durgunluk, piyasalarda güven kaybı
1997	Asya Finansal Krizi	Tayland Bahtı'nın devalüe edilmesi, krizin Güney Kore, Endonezya, Malezya ve diğer bölge ülkelere sıçraması, döviz kurlarında yaşanan ani düşüşler, sermaye çıkışları, yüksek borç yükleri, finansal sistemdeki zayıflıklar	Ciddi resesyonlar, bankacılık sektörünün çöküşü, yüksek işsizlik oranları, sosyal huzursuzluklar, IMF ve diğer uluslararası kuruluşların desteği, bölgedeki ekonomi politikalarının ve finansal düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesini
1998	Rusya Mali Krizi	Rus Rublesi'nin devalüe edilmesi, devlet borçlarının temerrüde düşmesi, düşük petrol fiyatları, Asya Finansal Krizi'nin etkileri, yüksek enflasyon, yolsuzluk	Rus Rublesi'nin değerinin hızla düşmesi, bankacılık sisteminin çökmesi, birçok işletmenin iflas etmesi, işsizlik oranlarının artması, yaşam standartları düşmesi, siyasi istikrarsızlık
1999	Brezilya Real Krizi	Brezilya Real'i'nin devalüe edilmesi, Brezilya Merkez Bankası'nın sabit kur politikasını terk etmesi, yüksek dış borçlar, büyük bütçe açıkları ve Asya ile Rusya'daki finansal krizlerin Brezilya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri	Yüksek enflasyon, faiz oranlarının artması, işsizlik oranlarının yükselmesi, ekonomik durgunluk, Brezilya'nın IMF'den mali yardım alması, ekonomi politikalarında sıkı bir mali disiplin ve yapısal reforma gidilmesi
2001	Arjantin Krizi	Arjantin'in borçlarını temerrüde düşürmesi, Arjantin Pesosu ile ABD doları arasındaki sabit kur sisteminin çökmesi, yüksek dış borç, düşük ekonomik büyüme, yüksek işsizlik oranları, IMF'nin uyguladığı kemer sıkma politikaları	Bankacılık sisteminin çökmesi, sermaye kaçı, yaygın işsizlik, yoksulluk, geniş çaplı sosyal huzursuzluklar, siyasi istikrarsızlık Arjantin'in ekonomik modele ve politikalara ilişkin reformları gözden geçirmesi
2001	Dot-com Balonu	Teknolojik ilerleme ile sektördeki hızlı büyüme sonucu yatırımcıların teknoloji şirketlerine büyük miktarlarda sermaye aktarması, birçok teknoloji şirketinin sürdürülebilir iş modellerine sahip olmaması ve gelir elde edememesi	Teknoloji hisselerinin değerinde büyük düşüşler, birçok şirketin iflası, yatırımcıların büyük mali kayıplar yaşaması, genel ekonomik durgunluk yer aldı.

Tablo 2.8 Bölgesel krizler – özet bilgiler devamı

Yıl	Kriz	Nedenleri	Sonuçları
2008	İzlanda Bankacılık Krizi	İzlanda’da “Kaupthing”, “Landsbanki” ve “Glitnir” isimli üç bankanın dış borçlarını ödeyememesi ve döviz likiditesi sorunu yaşayarak iflas etmesi	İzlanda kronasının değer kaybetmesi, GSYİH'nin önemli ölçüde düşmesi, işsizlik oranlarının artması, halkın yaşam standartlarının düşmesi, bankaları kamulaştırılması
2010	Avrupa Borç Krizi	Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya'nın aşırı kamu borçları ve bütçe açıkları, mali disiplinsizlikler, 2008 Krizi'nin etkileri, zayıf ekonomik büyüme ve bankacılık sektöründeki eksiklikler	Yüksek borçlanma maliyetleri, ciddi bütçe kesintileri, kemer sıkma politikaları, ekonomik durgunluk, yüksek işsizlik oranları, sosyal huzursuzluklar, AB ve IMF'nin mali destek paketlerini açıklaması
2018	Türkiye Döviz Krizi	Türk lirasının dolar ve euro karşısında hızla değer kaybetmesi, yüksek enflasyon, dış borç yükü ve siyasi belirsizlikler, düşük rezervler, artan jeopolitik riskler	Enflasyonun yükselmesi, faiz oranlarının artması, ekonomik durgunluk, işsizlik oranlarının artması, yaşam standartlarının
2019-2020	Hong Kong Protestoları	Hong Kong hükümetinin, Çin ile suçlu iadesini kolaylaştıran bir yasa tasarısını önermesi, halkın temel özgürlüklerin ve özerkliğin tehlikeye atıldığı endişesi	Turizm ve ticaret sektörlerinde düşüşler, işyerlerinde kapanmalar, düşük tüketici güveni ve ekonomik durgunluk, Hong Kong'un finansal merkez cazibesinin zedelenmesi
2019	Lübnan Likidite Krizi	Kamu borçlarının sürdürülemez seviyelere ulaşması, bankacılık sisteminin çökmesi, siyasi istikrarsızlık, 2020’de Beyrut Limanı’nda yaşanan patlama ve COVID-19 pandemisinin etkileri	Ulusal paranın büyük değer kaybı, yüksek enflasyon, bankalardaki tasarrufların dondurulması, işsizlik artması, temel hizmetler ile altyapının ciddi şekilde bozulması, halkın yaşam standartlarının düşmesi

Tablo 2.7 ve Tablo 2.8 incelendiğinde, küresel veya bölgesel krizler sonrasında ülke ve bölge ekonomilerinde genellikle yüksek enflasyon, artan işsizlik, ekonomik durgunluk, para birimlerinde ciddi değer kaybı ve finansal sistemde istikrarsızlıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu gelişmeler, yatırımcı güveninin zedelenmesine, sermaye çıkışlarının hızlanmasına ve toplumsal huzursuzlukların artmasına yol açmaktadır. Ayrıca, birçok ülkenin krizlerle başa çıkabilmek amacıyla uluslararası kuruluşlardan mali destek talep ettiği ve uygulanan politikaların, çoğu zaman güçlü ekonomilere sahip ülkelerin yönlendirmelerine açık hale geldiği dikkat çekmektedir. Bu nedenle, bağımsız ve dirençli bir ekonomi inşa edebilmek için geçmiş krizlerden ders çıkarılması ve olası şoklara karşı acil durum planlarının önceden hazırlanması büyük önem taşımaktadır.

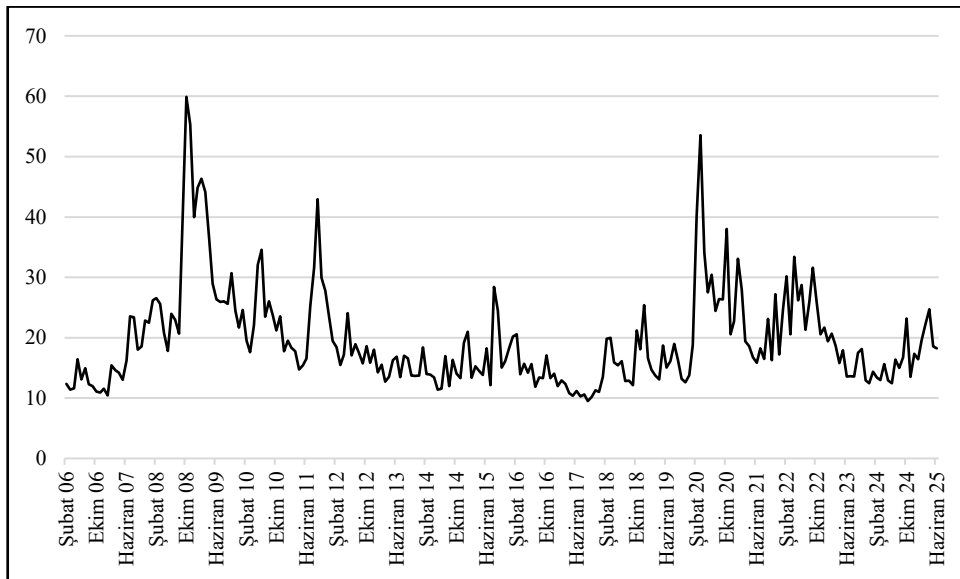
2.2.3. Krizlerin ardından ekonomik ve finansal dinamikler

Kriz sonrası dönemlerde finansal piyasalarda oluşan belirsizlik düzeyi, yatırımcı davranışları ve ekonomik toparlanma süreci üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Bu belirsizlik ve risk algısını ölçmek için kullanılan volatilité endeksleri, krizlerin piyasa üzerindeki etkilerini sayısal olarak ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, aşağıda sunulan

Volatilite Endeksi (Volatility Index – VIX) ve Euro Stoxx 50 Endeksi (Euro Stoxx 50 Index – EURO STOXX50), farklı kriz dönemlerinde finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmaları gözlemlemek ve ekonomik-finansal dinamikleri daha iyi anlamak açısından önemli bir referans niteliğindedir.

Volatilite, finansal piyasalarda temel göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir (Sadeghzadeh, 2018, s. 239). Volatilite, tasarrufların yatırıma dönüşme sürecinde getiri potansiyelinin belirsizliğiyle ilişkilidir (Afşar, 2018, s. 162). Bunun sebebi ise volatilitenin opsiyon ve türev piyasaların etkinliğinin hisse senedi piyasa volatiliteleriyle çok yakın bir ilişki içinde olması ve yaşanan krizlerin borsaya olan etkileridir (Sarıkaya, 2007, s. 6). Volatilitenin öneminin artmasıyla birlikte, bu kavramı tek bir göstergeyle ölçmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda geliştirilen VIX, ilk kez 1993 yılında Chicago Opsiyon Borsası tarafından, ABD hisse senedi piyasasının beklenen 30 günlük volatilitesini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Zamanla küresel ölçekte de yaygın bir volatilite göstergesi hâline gelmiştir (Bozdağ & Polat, 2025, s. 104). VIX ile S&P 500 endeksi arasında genel itibariyle ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Hisse senedi fiyatlarının düşmesiyle hisse senedi piyasası daha riskli bir yatırım alanı hâline gelmektedir. Bu durum, hisse senedi piyasasının volatilitesini ölçen VIX'in yükselmesine neden olmaktadır. Bu sebeple VIX daha çok “Korku Endeksi (Fear Index)” olarak bilinmektedir (Öner vd., 2018, s. 111-112).

Şekil 2.5'te, VIX'in 2008 Krizi, 2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi, Suriye Krizi, Rusya-Ukrayna Krizi ve Orta Doğu Krizi dönemlerindeki performansı verilmiştir.

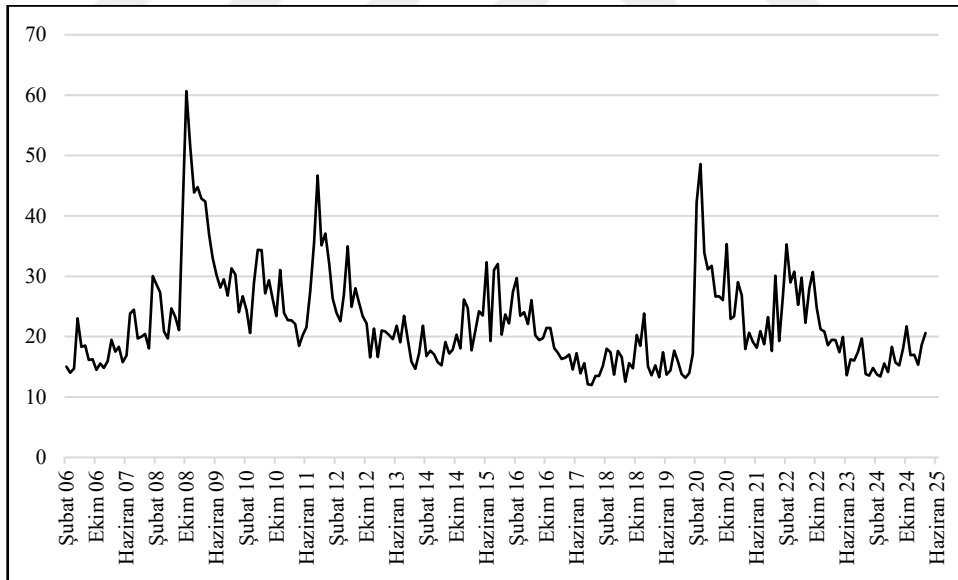


Şekil 2.5 Küresel krizlerin VIX üzerindeki etkisi (2006-2025)

Kaynak: (TradingView, 2025)

Şekilde görülen VIX, çeşitli kriz dönemlerinde yatırımcıların artan belirsizlik algısını yansıtmaktadır. 2008 Krizi sırasında endeks, rekor seviyelere çıkarak piyasalardaki paniği ve sistemik risk algısını açıkça göstermiştir. 2011 yılında hem Avrupa Borç Krizi hem de Suriye’deki krizin başlamasıyla VIX yeniden yükselmiş, küresel çapta endişeleri tetiklemiştir. 2014 Petrol Krizi sonrasında da VIX’in yükselişi dikkat çekmiştir. 2020’de pandemisinin hızla yayılmasıyla VIX, 2008 sonrası en yüksek seviyeye ulaşmış ve ekonomik durgunluk korkusunu yansıtmıştır. 2022’de Rusya-Ukrayna Krizi, özellikle enerji fiyatlarındaki dalgalanmalarla birlikte endeksin orta düzeyde sıçramasına neden olmuştur. Son olarak, 2025’te şiddeti iyice artan Orta Doğu Krizi ile VIX’in yeniden yükselişe geçmiş, bu da jeopolitik risklerin yatırımcı psikolojisine etkisini gözler önüne sermiştir.

Avrupa’da da tıpkı VIX gibi 1998 yılında oluşturulmuş EURO STOXX50 adında bir korku endeksi bulunmaktadır (Tähhä, 2021, s. 2). EURO STOXX50, Euro Bölgesi’ndeki en büyük ve en aktif işlem gören 50 şirketi içermektedir. Bu özelliğiyle, Avrupa hisse senedi piyasalarının performansını değerlendirmek için güçlü bir karşılaştırma ölçütü işlevi görmektedir (Mozheiko, 2025, s. 26).



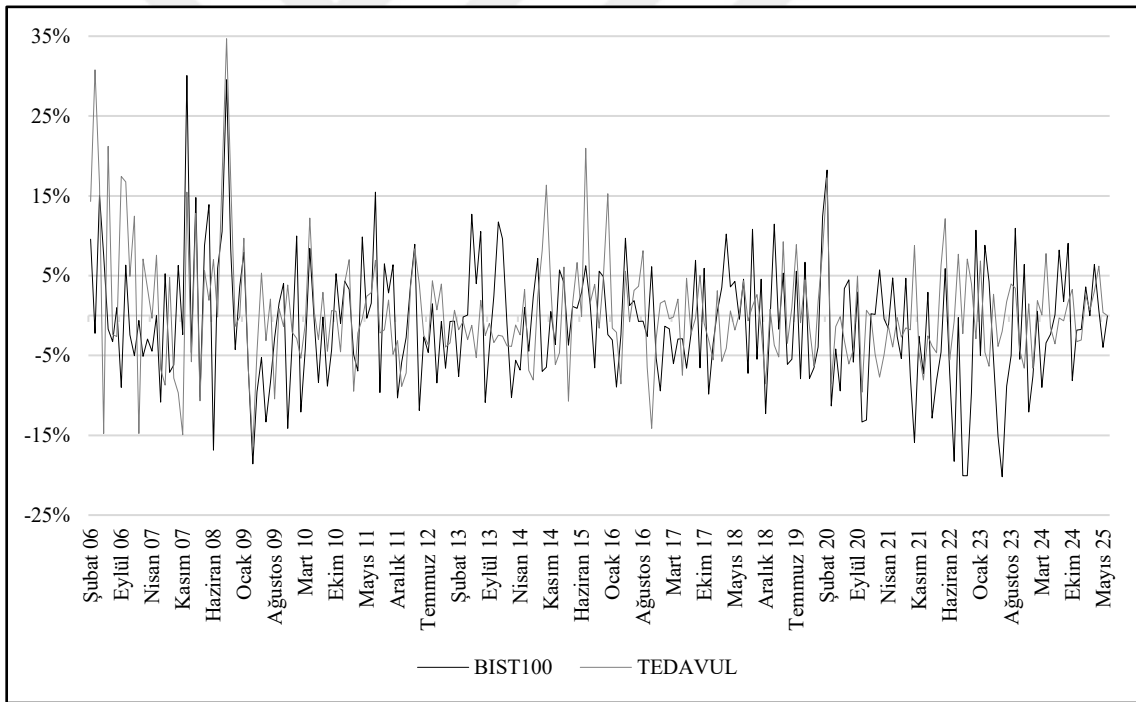
Şekil 2.6 Küresel krizlerin VSTOXX endeksi üzerindeki etkisi (2006-2025)

Kaynak: (TradingView, 2025)

Şekil 2.6’da görülen EURO STOXX50, Avrupa piyasalarındaki belirsizlik düzeyini yansıtarak kriz dönemlerinde belirgin sıçramalar göstermektedir. 2008 Krizi sırasında endeks, 60 seviyesini aşarak Avrupa’da da piyasa paniğinin etkili olduğunu ortaya koymuştur. 2011’deki Avrupa Borç Krizi ve Suriye’deki gelişmelerle birlikte endeks tekrar 40’in üzerine çıkarken, 2014 Petrol Krizi sonrası 30 seviyelerine yaklaşmış,

2020’de pandemiyle birlikte yaklaşık 50 seviyelerine ulaşmıştır. 2022 Rusya-Ukrayna Krizi sırasında da enerji güvenliği ve jeopolitik riskler nedeniyle belirgin bir yükseliş gözlenmiştir. Son olarak, 2025’te şiddeti iyice artan Orda Doğu Krizi ile yükselişler gözlemlenmiş ancak etkisi sınırlı kalmıştır. VIX ile benzer şekilde sistemik risklerde sert yükseliş gösteren endeks, VIX’e kıyasla daha istikrarlı bir görünüme sahiptir.

Orta Doğu, Arap ülkeleri ve Körfez bölgesi için VIX veya EURO STOXX50 benzeri volatilité endekslerine ilişkin şekiller, bu bölgelerde benzeri endekslerin oluşturulmamış veya sistematik biçimde yayımlanmıyor olması sebebiyle verilememiştir. Kriz dönemlerinde piyasa belirsizliğini ölçmek için kullanılabilecek tarihsel ve karşılaştırmalı grafiklerin oluşturulmasını teknik olarak zor olması sebebiyle, bu bölgelerdeki finansal belirsizlik borsa performansı, CDS primleri, döviz kuru oynaklığı veya petrol fiyatları üzerinden değerlendirilebilir. Şekil 2.7’de küresel kriz dönemlerinde Türkiye ve Suudi Arabistan’ın borsa getiri performansları verilmiştir.



Şekil 2.7 Küresel kriz dönemlerinde borsa performansları (2006-2025)

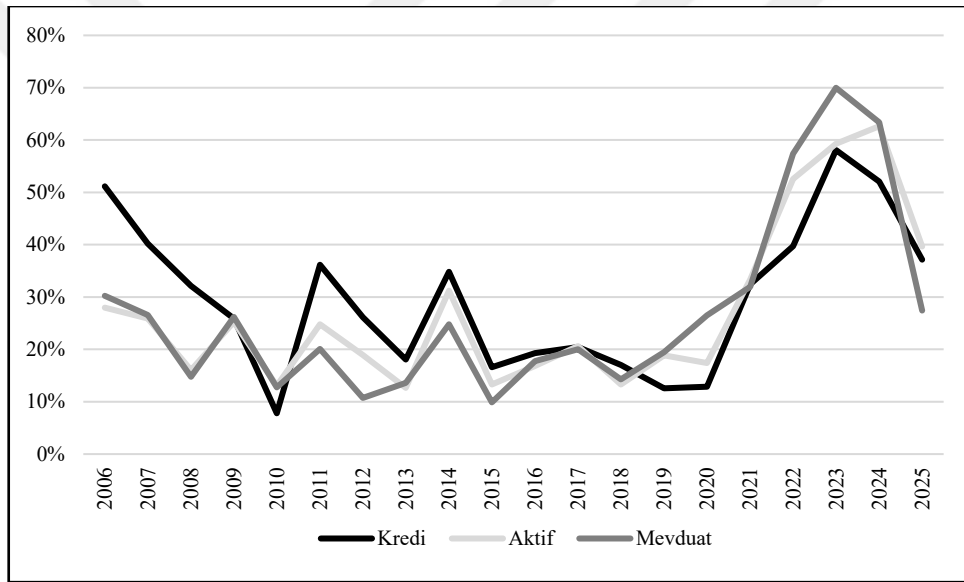
Kaynak: (TradingView, 2025)

Şekil 2.7’de, 2006-2025 dönemlerinde küresel krizlerin Türkiye (BIST100) ve Suudi Arabistan (Tadawul) borsaları üzerindeki etkilerini görülmektedir. 2008 Krizi sırasında her iki borsa da sert düşüşler yaşamıştır. 2011 Avrupa Borç Krizi ve Suriye Krizi dönemlerinde ise Tadawul daha yatay bir seyir izlerken, BIST100 daha kırılgan bir performans göstermiştir. Pandemi döneminde ise her iki borsada da belirgin düşüşler

gözlemlenmiştir. 2022 Rusya-Ukrayna Krizi döneminde BIST100 pozitif ayrışırken, Tadawul daha durağan kalmıştır. 2025'teki Orta Doğu Krizi döneminde ise her iki borsada da negatif getirilerin olduğu görülmektedir.

2.2.4. Küresel kriz dönemlerinde Türk bankacılık sektörü

Türkiye’de bankacılık sektörü, 1970’li yıllardan günümüze kadar serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve bu doğrultuda gerçekleştirilen yasal reformlar neticesinde önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Ancak söz konusu gelişim süreci, çeşitli ekonomik krizler ve makroekonomik dalgalanmalar nedeniyle kesintilere uğramış ve sektörel istikrar zaman zaman zedelenmiştir (Aksoy & Kocaman, 2025, s. 115). Şekil 2.8’de seçilen performans göstergeleri üzerinden Türk Bankacılık Sektörünün aktif, kredi (fon kullandırma) ve mevduat büyüme verileri gösterilmiştir.



Şekil 2.8 Türk bankacılık sektörünün temel performans göstergeleri üzerinden yıllık büyüme değerleri (2006-2025)

Kaynak: (BDDK, 2025)

Şekil 2.8 incelendiğinde, Türk bankacılık sektörünün aktif büyüklüğünün 2008 Krizi'nin ardından belirgin bir yavaşlama yaşadığı görülmektedir. Ek olarak 2013 yılı sonrası dönemde, 2014 Petrol Krizi, FED'in parasal sıkılaştırma sinyalleri ve gelişmekte olan piyasalardan sermaye çıkışları sektördeki aktif büyümeyi baskılamıştır. Ancak 2020'deki pandemi süreci ile uygulanan genişleyici para ve maliye politikaları, 2021-2023 yılları arasında aktif büyüklükte keskin bir artışa neden olmuştur. Bu keskin artış, Rusya-Ukrayna Krizi ve Orta Doğu Krizi ile yerini gerileme sürecine bırakmıştır.

Kredi büyümesi, 2008 Krizi'nin hemen ardından toparlanma eğilimine girse de devamında Türkiye'ye özgü politik belirsizlikler ile bir seyir izlemiştir. 2020'de pandemi

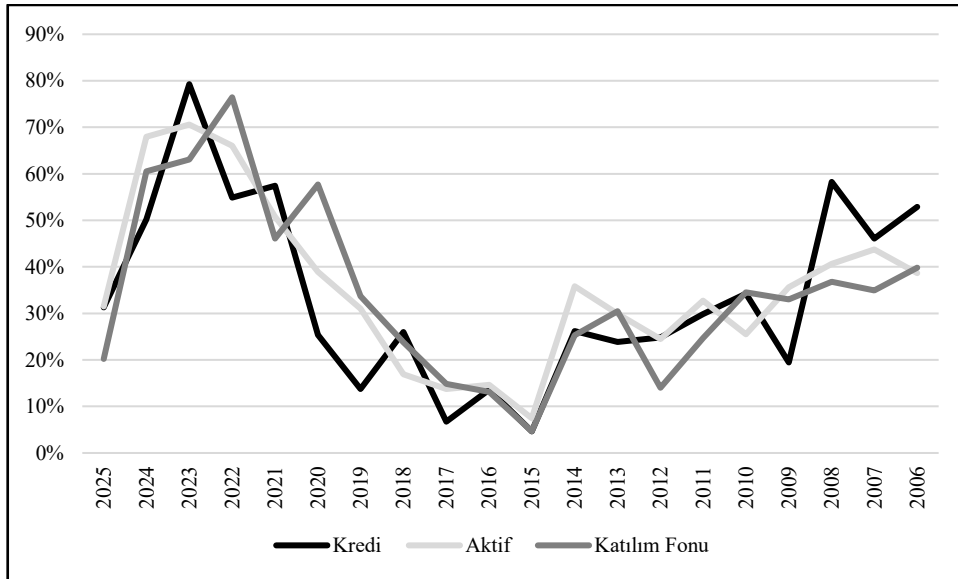
süreci ile birlikte hükümet destekli kredi genişlemesi, özellikle 2021-2023 arasında ciddi bir kredi büyümesine yol açmıştır. Bu dönem, küresel çapta bol likidite ve düşük faiz ortamının etkisiyle kredi mekanizmasının hızla çalıştığı bir dönem olmuştur. Ancak 2023 sonrası, dünya genelinde enflasyonla mücadele için başlatılan faiz artırımları ve Türkiye’deki sıkılaşma politikaları kredi büyümesini ciddi biçimde sınırlamıştır.

Mevduat büyümesi, küresel krizlerin etkisine bağlı olarak dönem dönem önemli değişimler göstermiştir. 2008 Krizi sonrasında mevduatlara yönelim artmış, ancak düşük faiz ortamı uzun vadede getiriye sınırlamıştır. 2018’deki yaşanan kur şoku ve belirsizlikler, döviz mevduatlarında artışa neden olurken, 2022-2023 döneminde küresel enflasyon krizi ve kur korumalı mevduat (KKM), mevduat hacmini hızla yükseltmiştir. 2024 itibarıyla ise hem küresel sıkılaşma hem de iç piyasadaki faiz politikasındaki değişimler mevduat büyümesini aşağı çekmiştir.

2.2.5. Küresel kriz dönemlerinde Türk katılım bankacılığı

Katılım bankaları, Türkiye’deki unvanını özel finans kurumlarının 5411 Sayılı Bankacılık Kanununu ile almıştır. İlk defa 1983 yılında düzenlenen kararname ile ortaya çıkan özel finans kurumları 1985 yılında faaliyete başlayarak Türk bankacılık sisteminin en önemli yeniliği olarak operasyonlarını sürdürmüşlerdir. 1 Ocak 2006 tarihi itibarıyla katılım bankası olarak düzenleme alanına girmiştir (Dinç, 2021, s. 194).

Şekil 2.9’da seçilen performans göstergeleri üzerinden Türk katılım bankacılığının, kredi (fon kullandırma) ve katılım fonu büyüme verileri gösterilmiştir.



Şekil 2.9 Türk katılım bankacılığının temel performans göstergeleri üzerinden yıllık büyüme değerleri (2006-2025)

Kaynak: (BDDK, 2025)

Katılım bankacılığının aktif büyüklüğü, 2008 Küresel Finansal Krizi sonrasında sınırlı büyüme gösterse de, 2010'lu yılların ortasında toparlanma eğilimi sergilemiştir. 2018'deki kur şoku ve takip eden yıllarda yaşanan ekonomik dalgalanmalar aktif büyümesini belirgin şekilde yavaşlatmıştır. Ancak 2020 sonrası COVID-19 pandemisine karşı alınan likidite artırıcı önlemler ve düşük faiz politikaları, 2021-2023 döneminde aktif büyüklüğün hızla artmasına neden olmuştur. 2024-2025 döneminde ise büyüme oranları ciddi oranda düşerek sektörün yeniden daha dengeli bir yapıya evrildiğini göstermektedir.

Katılım bankacılığında kredi büyümesi, özellikle 2008 küresel krizinden sonra yavaş bir toparlanma sürecine girmiş, 2013 sonrası dönemde ise küresel para politikalarının sıkılaşma eğilimiyle birlikte dalgalı bir seyir izlemiştir. 2020'de pandemiyle başlayan hızlı kredi genişlemesi, kamu teşvikleri ve likidite bolluğuyla 2021-2022 yıllarında zirve noktasına ulaşmıştır. Ancak bu genişleme sonrası oluşan enflasyonist baskılar ve 2023'ten itibaren uygulamaya alınan sıkı para politikalarıyla birlikte kredi büyümesi 2024 ve 2025'te belirgin şekilde yavaşlamıştır.

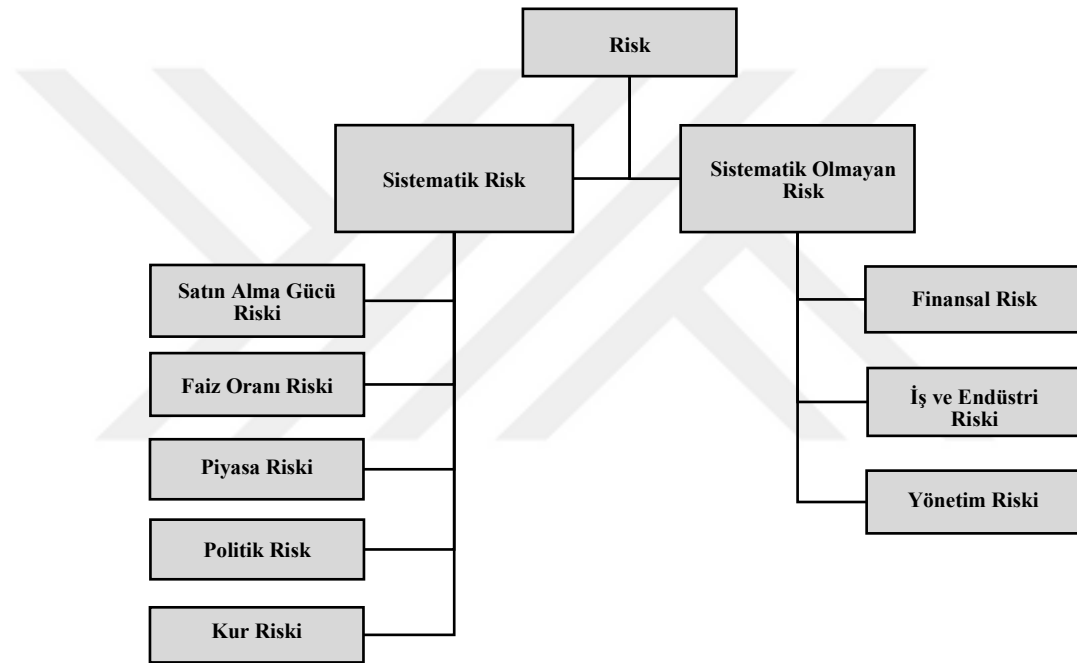
Katılım fonlarındaki büyüme, kriz dönemlerinin ardından yatırımcı güveni ve faizsiz finans ürünlerine olan ilgiyle şekillenmiştir. 2008 krizi sonrası alternatif finans sistemlerine yönelik ilgi artarken, 2018'deki ekonomik türbülans ve döviz kurlarındaki oynaklık, katılım fonlarının büyümesini kısa süreli olarak baskılamıştır. COVID-19 sonrası dönemde ise hem güvenli liman arayışı hem de faizsiz ürünlere olan yönelim nedeniyle katılım fonlarında ciddi bir artış yaşanmış; 2022 ve 2023'te bu büyüme %70'in üzerine çıkmıştır. Ancak 2024 itibarıyla sıkılaşma politikaları ve alternatif yatırım araçlarına yönelim, bu büyümenin hızını kesmiştir.

2.2.6. Kriz dönemlerinde yatırımcı davranışları

İnsanlar, daha yüksek yaşam standartlarına ulaşabilmek ve gelecekte finansal güvenceye sahip olabilmek adına sürekli çaba göstermektedir. Bu çabalar, gelir elde etme, birikim yapma ve yatırım yapma süreçleri ile şekillendirilebilir. Tarih boyunca toplumların ekonomik gelişimi, mevcut ekonomik sistemin evrimini hızlandırmış ve devlet gibi güçlü yapılar ise ticaretin ve ekonominin sağlıklı işleyebilmesi için düzenleyici ve denetleyici mekanizmalar geliştirmiştir. Ekonomiye verilen önem zamanla artarak iş dünyası, işletme yönetimi, finans gibi alanların kritik roller üstlenmesini sağlamıştır. Küresel ticaret, faaliyet alanını genişleterek sınır ötesi işlem hacimlerini artırmış, finansal piyasalar ise yeni ürün ve menkul kıymetler ile gelişmiştir. Böylece,

finans ve finansal piyasalar küreselleşmiş ve sınırlar neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.

Yatırımcılar, bu süreçte finansal kararlar alırken gerçekleşme ve gerçekleşmeme olasılıklarını hesaba katmaktadır. Söz konusu durum, beklenen getiri ve bu getiri karşısında göze alınan risk ile ifade edilmektedir (Kabakçı, 2013, s. 233). Göze alınan risk, tasarruf sahiplerinin müdahale edip kontrol edebilme ya da sınıflandırabilme olanağına sahip olup olmama durumuna göre iki temel gruba ayrılmaktadır. Sistematik ve sistematik olmayan risk olarak olarak tanımlanan bu iki grup Şekil 2.10'da gösterilmektedir (Korkmaz vd., 2013, s. 20).



Şekil 2.10 Toplam riskin kaynakları

Kaynak: (Korkmaz vd., 2013, s. 20)

Sistematik risk, yatırımcıların kontrol altına alamadığı risk kategorisini ifade etmektedir. Bu risk grubu, işletmenin kendi iç dinamiklerinden değil, dış çevreden gelen faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Sistematik riskin etkisi, genellikle tüm finansal varlıkların fiyatlarının toplu bir şekilde benzer yönde hareket etmesiyle kendini göstermektedir (Kabakçı, 2013, s. 268). Sistematik olmayan risk ise bir işletmenin içinde bulunduğu sektörden veya kendisine özgü faktörlerden kaynaklanan riskler olarak tanımlanmaktadır. Bu risk grubu, firmanın kontrolü altında olan ve müdahale edebileceği unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle "içsel risk" olarak da ifade edilmektedir. Yönetim ve planlama süreçlerinde yapılan hatalar, yatırım kararlarının yetersiz veya

yanlış değerlendirilmesi, şirket içi anlaşmazlıklar, yeni rakiplerin pazara girmesi ve artan rekabet gibi durumlar, işletmenin operasyonlarını doğrudan etkilemektedir (ıtak, 1999, s. 20).

Diğer taraftan, her bir yatırımcının risk karşısındaki tutumu birbirinden farklıdır. Çeşitli yatırım kararları, çeşitli faktörlerin etkisiyle alınmaktadır. Cinsiyet, yaş, karakteristik özellikler, psikolojik durum, bilgi, tecrübe, öneri, yatırım ortamının güven seviyesi, zaman, sermaye büyüklüğü vb. gibi unsurlar yatırımcının tercihlerini etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yatırımcıların profili ise genellikle riski seven, riske karşı kayıtsız kalan ve riski sevmeyen yatırımcılar olarak üç grupta toplanmaktadır. Riski seven yatırımcılar, yüksek getiri potansiyeline sahip finansal varlıklara yönelmektedir. Beklenen getirinin arttığı her bir seviyede risk seviyesi de artış göstermektedir. Ancak, riski seven yatırımcı profili yüksek risk seviyelerini ve olası sonuçları göze almaktadır. Riske karşı kayıtsız kalan yatırımcılar için en önemli faktör beklenen getiridir. Risk seviyesi, bu tip yatırımcı profili için önemsizdir çünkü yatırımcılar risk ile ilgilenmemektedir. Son olarak riski sevmeyen yatırımcılar ise riskli finansal varlıklardan uzak durmaktadır. Bunun sonucunda da çeşitli yatırım tercihleri arasında en düşük risk seviyesine sahip finansal varlıkları tercih etmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde risk seviyesi düşük olan finansal varlıkların tercih edildiği görölmektedir. Ayrıca kriz dönemlerinde, riski seven ve riske karşı kayıtsız kalan yatırımcı profilleri, riski sevmeyen yatırımcı profillerine dahil olabilmektedir. Bu da kriz dönemlerinde yaşanan sorunlar ile karşı karşıya kalan ekonomiler için ayrı bir tehlike oluşturmaktadır.

3. FAİZSİZ FİNANS SİSTEMİNİN KÜRESEL KRİZLERE KARŞI DAYANIKLILIK ANALİZİ

Ticari bankalar ile katılım bankalarının dayanıklılıklarının değerlendirilmesi, yatırımcı hassasiyetlerini ve davranışlarını anlamada önemli bir analitik araçtır. Özellikle kriz dönemlerinde, yalnızca yatırımcı tepkilerinin değil aynı zamanda finansal sistemin dayanıklılığının ve risk yayılım mekanizmalarının ortaya konulması açısından da kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın üçüncü bölümünde, ilk olarak konu hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın kuramsal altyapısı literatür taraması ile sağlamlaştırıldıktan sonra çalışmanın uygulama kısmını oluşturan analiz süreci detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

3.1. Literatür Taraması

Çalışmanın üçüncü bölümünün ilk kısmında, faizsiz finans sistemine ilişkin yapılan akademik çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Öncelikle sistemin, küresel kriz dönemlerindeki performansına dair borsa ve finansal tablo verileri üzerinden yapılan analizlere odaklanılmıştır. Daha sonra, volatilité modellemesi bağlamında sıkça kullanılan GARCH ailesi, ICSS ve kukla değişken modellerine ilişkin literatür ele alınmıştır. Bu sayede, çalışmanın teorik zemini güçlendirilerek gerçekleştirilmiş analizlerin mevcut bilgi birikimiyle nasıl ilişkilendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Borsa odaklı yapılan çalışmalar

Borsa odaklı çalışmalar kapsamında, Türkiye ve diğer ülke borsalarında işlem gören katılım bankaları, katılım endeksleri ve bu endekslerde yer alan firmalara ilişkin hazırlanan araştırmalar incelenmiştir. Türkiye’de borsada işlem gören katılım bankası sayısının tek bir banka ile sınırlı olması nedeniyle, mevcut çalışmalar genellikle katılım endeksleri ve endekslerde yer alan firmalar üzerine odaklanmaktadır. Uluslararası alanda yapılan araştırmalarda da benzer şekilde, örneklem kısıtları nedeniyle çalışmalar aynı örneklem grubu çevresinde yoğunlaşmaktadır.

Sakti ve Harun (2013), çalışmalarında döviz kuru, sanayi üretimi, enflasyon oranı ve para arzı gibi makroekonomik göstergeleri, Endonezya’da bulunan Jakarta İslami endeksi üzerinde test etmişlerdir. 01.01.2000-31.12.2010 dönemleri arasındaki ilişkinin tespiti için Eşbütünleşme ve VAR analizleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, analiz sonuçlarına göre Jakarta İslami endeksi yerel faktörlerden daha kolay etkilenmektedir.

Altın ve Caba (2016), çalışmalarını iki temel amaç çevresinde kurgulamışlardır. İlk amaçları doğrultusunda, Borsa İstanbul'da işlem gören katılım endekslerinin performanslarını değerlendirmişlerdir. Diğer amaç doğrultusunda ise Borsa İstanbul'da işlem gören bütün sektör endeksleri ile BIST 100 endeksinin normal-üstü getirilerini incelemişlerdir. 01.01.2015-31.12.2015 tarihleri arasında getiri hesaplamalarının yapıldığı çalışmadan elde edilen bulgulara göre katılım endeksleri piyasa getirisi üzerinde bir performans göstermiştir. Diğer sonuca göre ise analize konu 33 sektör endeksinden 25'inin normal-üstü getiri sağladığı tespit edilmiştir.

Ögel ve Gökgöz (2020), çalışmalarında BIST KATILIM endekslerinin duyarlılıklarının tespiti için faiz, USD/TL ve EURO/TL değişkenlerini analize dahil etmişlerdir. BIST 100 ve BIST KATILIM 30 endeksi arasındaki ilişki için 07.01.2011-29.03.2019 tarihleri arasında Tek Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi ve Fourier Granger Nedensellik Testini kullanmışlardır. Analiz sonucunda, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı, USD/TL'den her iki endekse doğru nedensel bir ilişki olduğu, EURO/TL'den ise bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Ayrıca faizden BIST 100'e nedensel bir ilişki olduğu, BIST KATILIM 30'a ise bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Shahzad vd. (2021), çalışmalarında Pandemi Krizi'nde korona virüsü ve diğer bazı hastalıkların ilgili verilerinin Pakistan borsasında işlem gören banka hisseleri getirileri üzerindeki etkilerini olay çalışması yöntemi ile incelemişlerdir. 01.01.2011-31.12.2020 tarihleri arasında CAPM metodu kullanılarak yürütülen çalışmadan elde edilen bulgulara göre, Pakistan Borsası'nda yer alan 20 bankanın hisseleri söz konusu virüs ve hastalık verilerinden olumsuz etkilenmiştir.

Canbaz ve Baykut (2021), çalışmalarında pandemi döneminde 01.03.2020-31.12.2020 tarih aralığı için BIST KATILIM 30 endeksi ile günlük vaka sayısı, günlük vefat sayısı ve günlük iyileşen hasta sayısı değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. ARDL/Sınır Testi yaklaşımı ile yapılan analiz sonucunda, korona virüs süreci ile BIST KATILIM 30 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca, bu sonuçlar CUSUM/CUSUMQ testleri ile teyit edilmiştir.

Mirzaei vd. (2022), çalışmalarında ticari bankalar ile katılım bankalarının hisse senedi performanslarını Pandemi Krizi döneminde karşılaştırmışlardır. 31.12.2019-31.03.2020 tarihleri arasında yapılan ve 48 ülkeyi kapsayan çalışmada, kriz öncesindeki döneme ait banka etkinlik düzeylerini Veri Zarflama Analizi yöntemi ile ölçmüşlerdir ve

katılım bankalarının etkinlik skorlarının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, regresyon sonuçlarına göre Veri Zarflama Analizi'nin katılım bankalarının kriz dönemlerindeki getirilerini açıklayabildiğini, ancak ticari bankalar için böyle bir ilişkinin bulunmadığını saptamışlardır. Son olarak katılım bankalarının ticari bankalara göre %10-%13 daha iyi performans gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Konak ve Türkoğlu (2022), çalışmalarında BIST KATILIM endeksinin Borsa İstanbul'a dâhil edilmesinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini Olay Çalışması yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırmacılar, BIST KATILIM TUM endeksinde işlem gören 127 firmayı, endeksin Borsa İstanbul'a katıldığı gün olan 12 Kasım 2021 için 20 gün öncesi ve 20 gün sonrasını baz almışlardır. Elde edilen bulgulara göre, endeksin BIST'e katılım sürecinin hisse senedi getirileri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, istatistiksel olarak anlamlı bulgular süreklilik veya belli bir yön takip etmemektedir.

Naeem vd. (2025), çalışmalarında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde borsada işlem gören ticari bankalar ile katılım bankalarının hisse senedi piyasalarında dinamik bağlantılılık etkileşimini ve küresel finansal belirsizliklerin bu etkileşim üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 01.12.2008-14.07.2021 tarihleri arasında TVP-VAR yöntemi kullanarak yürütülen analiz sonuçlarına göre, kriz dönemlerinde ticari bankalar ile katılım bankaları arasında güçlü bir etkileşim bulunmaktadır. Yapılan araştırmada, katılım bankalarına ait hisse senedi piyasalarının, geleneksel piyasalara kıyasla daha yüksek düzeyde yayılım etkisine maruz kaldığı belirlenmiştir.

Sadat ve Gormus (2025), çalışmalarında finansal faktörlerin G7 ülkelerindeki İslami ve geleneksel hisse endekslerini nasıl etkilediğini incelemişlerdir. 27.01.2015-29.02.2024 tarihleri arasında getiriler üzerindeki asimetric etkiler MM-QR yöntemi ile tespit edilmiştir. Bulgular, CDS'nin geleneksel endeksi daha çok olumsuz etkilediğini, tahvil getirilerinin pozitif, döviz kurunun ise negatif ilişki gösterdiğini, VIX'in geleneksel, OVX'in ise her iki piyasayı olumsuz etkilediğini saptamışlardır.

Güneş ve Kaya (2025), çalışmalarında BIST KATILIM 30 endeksinde yer alan hisse senetlerini 01.01.2024-31.07.2024 tarihleri arasında MACD ve RSI indikatörleri çerçevesinde teknik analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Analiz sonucunda, 5 hissede ilgili göstergelerin daha fazla kazandırdığını, 5 hissede ise de al-tut stratejisi ile daha fazla getiri sağladığını belirlemişlerdir.

Türkiye’de ve diğer ülke borsaları kapsamında katılım endeksleri ve katılım endekslerinde yer alan firmalara ilişkin yapılan çalışmaların özet bilgileri Tablo 3.1’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1 Borsa odaklı yapılan çalışmalar – özet bilgiler

Araştırmacı	Yıl	Örneklem/Dönem	Yöntem	Sonuç
Sakti ve Harun	2013	Jakarta İslami Endeksi 01.01.2000-31.12.2010	Enbütünleşme Analizi Var Analizi	Döviz kuru, sanayi üretimi, enflasyon ve para arzı göstergeleri ile endeks arasında nedensel bir ilişki bulunmaktadır.
Altın ve Caba	2016	BIST KATILIM ve Sektör Endeksleri BIST 100 01.01.2015-31.12.2015	Getiri Hesaplamaları	BIST KATILIM endeksleri, normal-üstü getiri sağlamıştır. 33 BIST sektör endekslerinden 25’i normal-üstü getiri sağlamıştır.
Ögel ve Gökğöz	2020	BIST 100 KATILIM 30 07.01.2011-29.03.2019	Eşbütünleşme Analizi Fourier Granger Nedensellik Testi	Eşbütünleşme bulunmamış, USD/TL’den her iki endekse, faizden yalnızca BIST 100’e nedensel ilişki tespit edilmiştir. EURO/TL ve BIST KATILIM 30 için ilişki saptanmamıştır.
Shahzad vd.	2021	Pakistan Borsasında İşlem Gören Banka Hisseleri 01.01.2011-31.12.2020	Olay Analizi CAPM	Borsa’daki 20 bankanın hisseleri söz konusu virüs ve hastalık verilerinden olumsuz etkilenmiştir.
Canbaz ve Baykut	2021	BIST KATILIM 30 01.03.2020-31.12.2020	ARDL/Sınır Testi) CUSUM CUSUMQ	Koronavirüs süreci ile KATILIM 30 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş ve süreç endeksi etkilemiştir.
Mirzaei vd.	2022	48 Ülke 31.12.2019-31.03.2020	Veri Zarflama Analizi	Katılım bankaları, ticari bankalara göre %10-%13 daha iyi performans göstermiştir.
Konak ve Türkoğlu	2022	BIST KATILIM TUM 12 Kasım 2021 (20 gün öncesi ve sonrası)	Olay Analizi	BIST KATILIM endeksine dâhil olmak, hisse senedi getirilerini etkilemektedir.
Naeem vd.	2025	Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) Ülkeleri 01.12.2008-14.07.2021	TVP-VAR Analizi	Kriz dönemlerinde İslami ve geleneksel piyasalar güçlü etkileşim içinde olup, İslami piyasalar daha yüksek yayılım etkisine maruz kalmaktadır.
Sadat ve Gormus	2025	G7 Ülkeleri 27.01.2015-29.02.2024	MM-QR	CDS, geleneksel endeksi daha çok olumsuz etkilemektedir. Tahvil getirileri pozitif, döviz kurları ise negatif ilişki göstermiştir. VIX geleneksel, OVX ise her iki piyasayı olumsuz etkilemektedir.
Güneş ve Kaya	2025	BIST KATILIM 30 Bileşenleri 01.01.2024-31.07.2024	Teknik Analiz	5 hisse senedinde indikatörler, 5’inde ise al-tut stratejisi daha yüksek getiri sağlamıştır.

Tablo 3.1’de konu hakkında yapılan değerli ve önemli çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere, borsada işlem gören katılım bankalarının sayısının sınırlı olmasından dolayı söz konusu çalışmalar katılım endeksleri ve katılım endekslerinde yer alan firmalar çevresinde yoğunlaşmaktadır.

3.1.2. Finansal tablo odaklı yapılan çalışmalar

Borsada işlem gören katılım bankalarının sayısının hemen hemen bütün ülkelerde sınırlı olmasından dolayı, araştırmacılar ticari bankalar ile katılım bankalarının performanslarına ilişkin yaptıkları çalışmaları genellikle finansal tablolardan elde ettikleri bilgiler ışığında yürütmüştür. Diğer bir ifade ile finansal durum tablosu ve kar/zarar tablolarından elde edilen rasyolar, ticari bankalar ile katılım bankalarının daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini sağlamıştır.

Toraman vd. (2015), çalışmalarında Türkiye’de faaliyet gösteren 11 ticari banka ile 4 katılım bankasının performanslarını değerlendirmiş ve karşılaştırmışlardır. 2006-2014 yılları arasında yayımlanan mali tablolardan elde edilen verilerle hesaplanan finansal oranları kullanmışlardır. Bağımsız örneklem T-Testi kullanarak elde ettikleri bulgulara göre, toplam aktif ile likit aktif büyüklükler ve sermaye yeterliliği kapsamında ticari bankaların katılım bankalarından daha güçlü olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, Genelleştirilmiş Momentler yöntemi (GMM) ile yapılan analiz sonucunda, banka karlılığının operasyonel etkinlik ve sermaye yeterliliğiyle pozitif, takipteki kredilerin oranıyla ise negatif ilişkili olduğunu saptamışlardır.

Al-Tamimi vd. (2015), çalışmalarında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde faaliyet gösteren 11 katılım bankasının finansal riskleri ile performansları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2000-2012 yılları arasında bankaların performansını ölçmek için aktif ve özkaynak karlılığı göstergelerini, risk ölçümleri için ise kredi riski, likidite riski, operasyonel risk ve sermaye riski olmak üzere dört tür finansal riski kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, katılım bankalarının performansları ile sermaye riski ve operasyonel risk arasında anlamlı negatif bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca, genel olarak bankaların performansları ile finansal riskleri arasında da anlamlı negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar son olarak, en önemli risk türünün sermaye riski olduğu sonucuna varmışlardır.

Nasserinia vd. (2017) çalışmalarında, 25 ülkeyi kapsayan 100 katılım bankasının performansını net faiz marjına eşdeğer bir gösterge olarak kabul ettikleri kâr payı marjı göstergesi ile incelemişlerdir. 2007-2015 yılları arasındaki verilerin analizi için GMM

yöntemini kullanmışlardır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, katılım bankalarının performansının geçmiş performansa bağımlı olduğu ve sistemin tam rekabetçi olmadığı söylenebilir. Ayrıca, yüksek gelirli ülkelerdeki katılım bankalarında bu bağımlılığın daha yüksek olduğu ve düşük gelirli ülkelerde enflasyonun banka performansı üzerinde güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Kendirli vd. (2019), çalışmalarında Türkiye’de faaliyet gösteren 10 ticari banka ile 3 katılım bankasının mali performanslarını 2008 Krizi’nde test edebilmek üzere 28 tane finansal rasyoyu TOPSIS yöntemi ile incelemişlerdir. Kriz öncesi dönem için 2005-2008 aralığı, kriz dönemi için 2008-2011 aralığı ve kriz sonrası dönem için ise 2011-2015 aralığı dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde ticari bankaların daha iyi bir performans gösterdiği saptanmıştır. Ancak, özellikle 2008 yılında katılım bankalarının daha iyi bir performans gösterdiği sonucuna varmışlardır.

Sezal (2022), çalışmasında Türkiye’de faaliyet gösteren kamu, yabancı sermayeli, özel ve katılım bankalarının mali performanslarını karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. 2010-2020 yılları arasında toplam 8 adet finansal rasyo için ANOVA ve Tukey, Tamhane ve LSD testlerini kullanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yabancı sermayeli bankaların sermaye yeterlilik rasyosu diğer banka gruplarına göre daha yüksektir. Ayrıca, analiz sonuçlarına göre konvansiyonel bankaların genel olarak tüm kategorilerde katılım bankalarından daha iyi bir performans gösterdikleri söylenebilir.

Jarbou vd. (2024), çalışmalarında ticari bankalar ile katılım bankalarının finansal performanslarını ve makroekonomik göstergelerin bankalar üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. 2015-2020 yılları arasında Middle East and North Africa (MENA) ülkeleri olarak kabul edilen Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki ülkelerde faaliyet gösteren toplam 103 bankanın analizi için 5 farklı finansal rasyo kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, genel giderler, gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ve dağıtılmamış kâr gibi faktörler hem ticari hem de katılım bankalarının finansal performansları üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, mevduat miktarı, enflasyon ve mobil bankacılık kullanımı gibi bazı parametrelerin ticari bankaların performansını etkilediği, banka büyüklüğünün ise özellikle katılım bankalarının performansını etkilediğini tespit etmişlerdir.

Yerlikaya ve Uysal (2024), çalışmalarında diğer çalışmalardan farklı olarak katılım bankalarının performanslarını personel sayısı, şube sayısı gibi çeşitli 12 kriter ile ölçmüşlerdir. 2019-2022 yılları arasındaki ilgili veriler ile 3 özel ve 3 kamu olmak üzere

toplam 6 katılım bankasının analizi için TOPSİS yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, en yüksek performansa sahip banka Kuveyt Türk, en düşük performansa sahip banka ise Emlak Katılım Bankası'dır. Ayrıca performansı yüksek bankaların ise ürün çeşitliliği, personel ve şube sayısı fazla olan bankalardan oluştuğu tespit edilmiştir.

Al Ahmed ve Aloutaibi (2025), çalışmalarında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde faaliyet gösteren 72 ticari ve 28 katılım bankasının performansında insan, sosyal ve örgütsel sermayenin ekonometrik etkilerini incelemişlerdir. 2019-2023 yıllarını kapsayan araştırmalarında, Entelektüel Katma Değer Katsayısı yöntemini (VAIC) kullanmışlardır. Ayrıca, finansal performans göstergeleri için de aktif ve özsermaye karlılığını dahil etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, entelektüel sermayenin her iki banka türünün performansı üzerinde anlamlı etkisi vardır. Katılım bankalarında insan sermayesi ve yapısal sermaye daha baskın etkide bulunurken, ticari bankalar entelektüel sermayenin tüm bileşenlerine daha dengeli bir dağılım sergilemektedir.

Yurttadur vd. (2025), çalışmalarında Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının performanslarını 5 finansal rasyo ve 2 temel kriter ile incelemiş ve karşılaştırmışlardır. 2020-2023 yılları arasında mali tablolardan alınan veriler ışığında yapılan analiz için çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Kriter ve Alternatiflerin Eşzamanlı Değerlendirilmesi (SECA) yöntemini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, söz konusu katılım bankaları arasından en yüksek performans skoruna sahip banka Kuveyt Türk Bankası olmuştur. Vakıf Katılım Bankası ve Ziraat Katılım Bankası'nın ise performans sıralamasında son sıralarda yer almıştır.

Lassoued vd. (2025) çalışmalarında, Pandemi Krizi'nin MENA ülkelerinde faaliyet gösteren ticari bankalar ile katılım bankalarının üzerindeki etkilerini incelemiş ve karşılaştırmışlardır. 2011-2021 yılları arasında, 10 MENA ülkesinde faaliyet gösteren 134 banka için Veri Zarfla Yöntemi ve Tobit Regreson Modelini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, çalışmada kullanılan 3 kritere göre kriz döneminde ticari bankalar, katılım bankalarından daha üstün performans göstermiştir. Ayrıca, katılım bankalarının pandemi sürecinde gerçek ekonomiyle yakın ilişkileri nedeniyle zorluklar yaşadığını ve dijitalleşme seviyelerinin nispeten düşük olmasının etkinliklerini azalttığını saptamışlardır.

Türkiye ve katılım bankalarının sayısının yoğun olduğu diğer ülkelerde finansal tablo odaklı yapılan çalışmaların özet bilgileri Tablo 3.2'de verilmiştir.

Tablo 3.2 Finansal tablo odaklı yapılan çalışmalar – özet bilgiler

Araştırmacı	Yıl	Örneklem/Dönem	Yöntem	Sonuç
Toraman vd.	2015	11 Ticari ve 4 Katılım Bankası 2006-2014	T-Testi GMM	Ticari bankalar aktif büyüklük ve sermaye yeterliliğinde katılım bankalarından güçlüdür. Banka karlılığı, operasyonel etkinlik ve sermaye yeterliliğiyle pozitif, takipteki kredilerle negatif ilişkilidir.
Al-Tamimi vd.	2015	11 Katılım Bankası 2000-2012	Oran Analizi	Katılım bankalarının performansı ile sermaye ve operasyonel riskler arasında negatif ilişki bulunmaktadır ve en önemli risk ise sermaye riskidir.
Nasserinia vd.	2017	25 Ülke 100 Katılım Bankası 2007-2015	GMM Yöntemi	Katılım bankalarının performansı geçmişe bağımlıdır. Sistem, tam rekabetçi değildir. Yüksek gelirli ülkelerde bağımlılık daha yüksek, düşük gelirli ülkelerde ise enflasyonun performansı güçlü biçimde etkilenmiştir.
Kendirli vd.	2019	10 Ticari Banka 3 Katılım Bankası 2005-2015	TOPSİS Yöntemi	Ticari bankalar kriz öncesi ve sonrası daha iyi, ancak 2008 Krizi döneminde katılım bankaları daha iyi performans göstermiştir.
Sezal	2022	Kamu, Özel, Katılım, Y. Serm. Bankalar 2010-2020	ANOVA Tukey Tamhane LSD	Yabancı sermayeli bankaların sermaye yeterliliği daha yüksektir. Konvansiyonel bankalar genel olarak katılım bankalarından daha iyi performans göstermiştir.
Jarbou vd.	2024	MENA Ülkelerinde Faaliyet Gösteren 103 Banka 2015-2020	Oran Analizi	Genel giderler, GSYİH ve dağıtılmamış kârın her iki banka türünün, mevduat, enflasyon ve mobil bankacılığın ticari, banka büyüklüğünün ise katılım bankalarının performansını etkilemektedir.
Yerlikaya ve Uysal	2024	3 Kamu Katılım Bankası 3 Özel Katılım Bankası 2019-2022	TOPSİS Yöntemi	En iyi performans Kuveyt Türk'te, en düşük performans Emlak Katılım Bankası'ndadır. Ayrıca, iyi performanslı bankaların ürün çeşitliliği, personel ve şube sayısı fazla olanlardan oluştuğu saptanmıştır.
Al Ahmed ve Aloutaibi	2025	GCC Ülkelerinde 72 Ticari, 28 Katılım Bankası 2019-2023	VAIC Yöntemi	Entelektüel sermayenin her iki banka türünün performansını etkilediği ve katılım bankalarında insan ve yapısal sermayenin, ticari bankalarda ise tüm bileşenlerin dengeli etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Yurttadur vd.	2025	6 Katılım Bankası 2020-2023	SECA	En yüksek performans Kuveyt Türk'te, en düşük performans ise Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım Bankası'ndadır.
Lassoued vd.	2025	Mena Ülkelerinde Faaliyet Gösteren 134 Banka 2011-2021	Veri Zarflama Analizi Tobit Regreson Modeli	Kriz döneminde ticari bankaların katılım bankalarından üstün olduğunu ve katılım bankalarının verimlilik kaybı yaşadığını göstermektedir.

Tablo 3.2’de konu hakkında yapılan değerli ve önemli çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere, finansal tablo odaklı çalışmaların örneklem sınırlamalarının nispeten düşük olması nedeniyle analiz kapsamındaki bankalara ilişkin metodolojilerin farklılık gösterdiği görülmektedir. Araştırmacılar, bu stratejiyi benimseyerek literatürdeki boşlukları doldurmayı ve mevcut bilgiyi geliştirmeyi amaçlamışlardır.

3.1.3. Volatilite odaklı yapılan çalışmalar

Finansal varlıkların fiyat dalgalanmalarının ve risk düzeylerinin ölçülmesi, yatırımcıların belirsizlikleri değerlendirmesine yardımcı olurken, aynı zamanda yatırım kararlarını vermelerinde de belirleyici olabilmektedir. Bu sebeple, söz konusu süreçte volatilite analizlerinin ve tespitlerinin yapılması ön plana çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan ve birçok finansal piyasayı olumsuz etkileyen gelişmeler, volatilite odaklı yapılan çalışmaların sayısını arttırmıştır.

Gürsakal (2011), çalışmasında IMKB 30 ulusal endeksinin volatilitesindeki kırılmaları 03.01.2000-26.12.2007 tarih aralığı için incelemiştir. İlk olarak ARCH etkisini diğer bir ifade ile endeksin volatiliteye sahip olduğunu tespit etmiş ve ardından ICSS Testi ile söz konusu tarih aralığındaki kırılmaları saptamıştır. Daha sonra saptanan kırılma tarihleri kukla değişkenler olarak ARCH-GARCH modeline eklemiş ve yeni bir GARCH (1,1) modeli oluşturmuştur. Elde edilen bulgulara göre, kukla değişkenleri ile yapılan yeni testte volatilite önceki volatiliteye göre yaklaşık %10 daha düşük çıkmıştır.

Miniaoui vd. (2015), çalışmalarında 2008 Krizi dönemi için DOW JONES KATILIM endeksini ve Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde işlem gören geleneksel endekslerin performanslarını incelemiş ve karşılaştırmışlardır. İlgili endeksler, 04.01.2006-26.12.2012 tarih aralığı için GARCH modeli ile test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre 2008 Krizi, Bayreyn, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin volatilitelerini etkilemiştir. Suudi Arabistan, Umman ve Katar’da ise herhangi bir anlamlı etki saptanmamıştır. Ayrıca, araştırmacılar katılım endeksinin geleneksel endekslere göre daha az volatiliteye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Fakhdekh vd. (2016), çalışmalarında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde faaliyet gösteren ticari bankalar ile katılım bankalarının volatilite dinamiklerini sakin dönemler ve kriz dönemleri olarak incelemiş ve çift yönlü bir karşılaştırma sunmuşlardır. İlgili bankalar, 01.06.2006-31.05.2013 tarih aralığı için FI-EGARCH modeli ile test edilmiştir. Ayrıca söz konusu yapısal kırılma tarihleri ICSS testi ile saptanmıştır. Elde

edilen bulgulara göre, olumsuz haberler olumlu haberlere göre volatilitiyi daha fazla etkilemektedir. Ek olarak, olumsuz haberler katılım bankalarını ticari bankalara göre daha az etkilemektedir. Son olarak, bir şok sonrasında volatilitiyi ticari bankalarda katılım bankalara kıyasla daha kalıcı görünmektedir. Dolayısıyla, katılım bankalarının ticari bankalara göre daha dayanıklı olduğunu tespit etmişlerdir.

Trabelsi ve Naifar (2017), çalışmalarında ABD, Euro Bölgesi, Birleşik Krallık, Asya-Pasifik Bölgesi ve Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerindeki katılım endeksleri ile geleneksel endeksleri incelemiş ve karşılaştırmışlardır. İlgili endeksler, 30.09.2005-31.03.2015 tarih aralığı için E-GARCH ve DCC-GARCH modelleri ile test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, katılım endeksleri genel olarak geleneksel endekslere kıyasla daha düşük volatilitiyi sergilemiştir. Ek olarak, 2008 Krizi ve 2011 Avrupa Borç Krizi dönemlerinde tüm bölgelerde benzer dalgalanmalar yaşadığı görülmüştür. Ayrıca, Asya-Pasifik bölgesinde hem katılım hem de geleneksel endekslerin daha yüksek ortalama getiri sağladığını tespit etmişlerdir.

Yıldırım ve Sakarya (2019), çalışmalarında BIST 30 ve BIST KATILIM 30 endekslerinin volatilitelerini ARCH, GARCH ve T-GARCH modelleri ile 01.02.2011-31.07.2018 tarih aralığı için incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, BIST 30 ve BIST KATILIM 30 endeksi de volatilitiyi kümlenmesine sahiptir. Ayrıca, BIST 30 endeksinin BIST KATILIM 30 endeksine göre daha fazla bir volatilitiyeye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Taşkıran ve Altuntaş (2023), çalışmalarında finansal etkileşimi dikkate alarak dört büyük ülkede faaliyet gösteren katılım bankalarının günlük borsa verilerini 02.08.2016-08.08.2022 tarih aralığı için analiz etmişlerdir. Çalışmada dinamik koşullu korelasyonu tahmin etmek için DCC-GARCH modelini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, katılım bankalarının getirileri arasında finansal etkileşim söz konusudur. Ayrıca, Türkiye’de faaliyet gösteren Kuveyt Türk Bankası ile Suudi Arabistan’daki bankalar arasında finansal etkileşim bulunmaktadır. Ek olarak, en güçlü finansal etkileşimin Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde faaliyet gösteren bankalar olduğu saptanmıştır.

İlter ve Aksoy (2024), çalışmalarında VIX VOLATİLİTE endeksi ile BIST KATILIM endeksi arasındaki ilişkiyi 01.02.2011- 01.01.2022 tarih aralığı için analiz etmişlerdir. Yatırımcı davranışlarını, duyarlılığı ve piyasa hareketlerini değerlendirmek amacıyla ARDL/Sınır Testi yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, VIX

VOLATİLİTE Endeksi ile BIST KATILIM endeksi arasında kısa ve uzun dönem için negatif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Almaida vd. (2024), çalışmalarında Mevlid Kandili, Kurban Bayramı ve Ramazan Bayramı gibi İslami açıdan özel günlerin etkilerini Kuveyt, Hindistan, Nijerya, Malezya, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere sekiz ülkenin hisse senedi piyasalarında incelemişlerdir. İlgili hisseler, 02.06.2012-26.02.2022 tarih aralığı için GARCH modeli ile test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ilgili özel günler Hindistan, Nijerya, Malezya, Pakistan ve Katar’da hisse senedi getirilerinde olumlu ve güçlü bir etkiye sahipken, diğer üç ülkede zayıf bir etkiye sahiptir.

Bayram vd. (2025), çalışmalarında BIST 30, BIST 100, BIST KATILIM 30 ve BIST KATILIM 50 endekslerinin volatilitelerini GARCH tipi modeller ile 04.06.2021-29.03.2024 tarih aralığı için incelemiş ve karşılaştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, BIST KATILIM 30 ve BIST KATILIM 50 endekslerinin volatilitelerinin sonuçları diğer endekslerin volatilitelerinden ayrılmıştır. Ek olarak, BIST KATILIM 30 endeksi diğer endekslere göre daha öngörülebilir. Bu yönüyle araştırmacılar BIST KATILIM 30 endeksini daha istikrarlı olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca, E-GARCH ve T-GARCH modellerinin volatiliteler modellemesinde kullanılan diğer modellere göre daha başarılı sonuçlar elde ettiğini tespit etmişlerdir.

Nawaz vd. (2025), çalışmalarında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerindeki hisse senedi piyasalarını Pandemi Krizi ve Rusya-Ukrayna Krizi dönemleri için incelemişlerdir. İlgili hisse senetleri, 11.03.2020-31.07.2023 tarih aralığı için E-GARCH modeli ile test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Pandemi Krizi sırasında bölgede farklı derecelerde volatiliteler gözlemlenmiş, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri’ndeki hisse senedi piyasaları en yüksek volatiliteler kalıcılığını sergilemiştir. Ayrıca, Rusya-Ukrayna Krizi döneminde, Umman’ın en yüksek, Kuveyt’in ise en düşük volatiliteler kalıcılığına sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Türkiye’de ve diğer ülke borsalarında, katılım bankaları, katılım endeksleri ve bu endekslerde yer alan firmalar kapsamında yapılan volatiliteler odaklı çalışmaların özet bilgileri Tablo 3.3’te sunulmuştur.

Tablo 3.3 Volatilite odaklı yapılan çalışmalar – özet bilgiler

Araştırmacı	Yıl	Örneklem/Dönem	Yöntem	Sonuç
Gürsakaç	2011	IMKB Ulusal 30 03.01.2000-26.12.2007	ICSS ARCH GARCH	Kukla değişkenli testte volatilite, önceki testlere göre yaklaşık %10 daha düşük bulunmuştur.
Miniaoui vd.	2015	DOW JONES KATILIM Endeksi 6 Ülkenin Geleneksel Endeksi 04.01.2006-26.12.2012	GARCH	2008 Krizi, Bahreyn, Kuveyt ve BAE'nin volatilitelerini artırmış, Suudi Arabistan, Umman ve Katar'da ise etkili olmamıştır. Ayrıca katılım endeksi, geleneksel endekslere göre daha düşük volatilite göstermiştir.
Fakhdekh vd.	2016	Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) Ülkelerindeki Ticari Bankalar ile Katılım Bankaları 01.06.2006-31.05.2013	ICSS FI- EGARCH	Olumsuz haberler volatilitiyi olumluya kıyasla daha fazla artırmaktadır. Bu durum katılım bankalarında daha sınırlı, ticari bankalarda ise daha güçlü ve kalıcıdır. Katılım bankaları, ticari bankalara göre daha dayanıklıdır.
Trabelsi ve Naifar	2017	ABD Euro Bölgesi Birleşik Krallık Asya-Pasifik Bölgesi GCC Ülkeleri 0.09.2005-31.03.2015	E-GARCH DCC- GARCH	Katılım endeksleri genel olarak daha düşük volatiliteye sahiptir. Ayrıca, kriz dönemlerinde tüm bölgelerde benzer dalgalanmalar yaşanmıştır ve Asya-Pasifik bölgesinde hem katılım hem de geleneksel endekslerin daha yüksek ortalama getiri sağlamıştır.
Yıldırım ve Sakarya	2019	BIST 30 BIST KATILIM 30 01.02.2011-31.07.2018	ARCH GARCH T-GARCH	Her iki endekste de volatilite kümelenmesine mevcuttur. Ayrıca, BIST 30 Endeksi'nin BIST Katılım 30 Endeksi'ne göre daha fazla volatiliteye sahiptir.
Taşkıran ve Altuntaş	2023	5 Ülke 03.01.2000-26.12.2007	DCC- GARCH	Katılım bankaları arasında finansal etkileşim vardır ve Türkiye'deki banka özellikle Katar ve BAE bankalarıyla en güçlü etkileşime sahiptir.
İlter ve Aksoy	2024	VIX VOLATİLİTE ve BIST KATILIM Endeksleri 01.02.2011-01.01.2022	ARDL Sınır Testi	VIX Volatilite Endeksi ile BIST Katılım Endeksi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
Almaida vd.	2024	8 Ülke 02.06.2012-26.02.2022	GARCH	İslami açıdan özel günlerin, Hindistan, Nijerya, Malezya, Pakistan ve Katar'da hisse senedi getirilerinde olumlu ve güçlü bir etkiye sahipken diğer üç ülkede istatistiksel olarak zayıf bir ilişkiye sahiptir.
Bayram vd.	2025	BIST 30 BIST 100 BIST KATILIM 30 BIST KATILIM 50 04.06.2021-29.03.2024	ARCH GARCH APARCH E-GARCH T-GARCH	BIST Katılım 30 ve 50 endekslerinin diğerlerinden ayrıştığı, Katılım 30'un daha öngörülebilir ve istikrarlı olduğunu sonucuna varılmıştır. Ayrıca E-GARCH ve T-GARCH en başarılı sonuçları vermiştir.
Nawaz vd.	2025	Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) Ülkeleri Hisse Senedi Piyasası 11.03.2020-31.07.2023	GARCH	Pandemi Krizi döneminde Katar ve BAE; Rusya-Ukrayna Krizi döneminde ise Umman en yüksek, Kuveyt ise en düşük volatilite kalıcılığına sahiptir.

Tablo 3.3'te konu hakkında yapılan önemli çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir. Tablodan da görüleceğe üzere, volatilité odaklı çalışmaların genellikle kriz dönemleri etrafında şekillendiği görölmektedir. Araştırmacılar, bu stratejiyi benimseyerek literatürdeki boşlukları doldurmayı ve mevcut bilgi birikimini geliştirmeyi amaçlamışlardır.

3.2. Yöntem

Çalışmanın üçüncü bölümünün ikinci kısmında, araştırma sürecinde izlenen sürece dair ayrıntılar ve uygulama adımları ele alınmıştır. Öncelikle, araştırmanın sorunsalına, amacına, önemine, örneklemine, kapsamına ve sınırlılıklarına değinilmiştir. Daha sonra, verilerin analizi için kullanılan yöntemler açıklanmıştır. Son olarak, elde edilen verilerin nasıl hazırlandığı ile nasıl analiz edildiği belirtilmiş ve analiz sürecinin mantığı özetlenmiştir.

3.2.1. Araştırmanın sorunsalı

Faizsiz finans sisteminin en önemli aktörlerinden biri olan katılım bankaları, varlık temelli ve risk paylaşımına dayalı yapısı nedeniyle teorik olarak finansal şoklar karşısında daha dayanıklı olma potansiyeli taşımaktadır. Ancak, bu iddiayı destekleyen borsa temelli ampirik bulgular sınırlı olup özellikle farklı coğrafi bağlamlar ve ardışık kriz dönemleri karşılaştırmalı olarak ele alındığında literatürde belirgin bir boşluk bulunmaktadır. Mevcut çalışmalar çoğunlukla tek bir krize veya tek bir ülke örneğine odaklanmakta, dolayısıyla faizsiz finans sisteminin performans ve dayanıklılık iddiasının genel geçerliği henüz kapsamlı bir şekilde sınanmamıştır.

Diğer taraftan performans analizlerine ilişkin çalışmaların çoğu, muhasebe temelli performans göstergeleri (karlılık, kaldıraç, likidite oranları vb.) etrafında şekillenmektedir. Bu durum, faizsiz finans sisteminin kriz dönemlerindeki üstünlük iddiasının kapsamı ve genel geçerliliği konusunda ciddi bir belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Söz konusu belirsizlikleri giderebilmek adına, ticari bankalar ile katılım bankalarının farklı nitelikteki küresel kriz dönemleri karşısındaki dayanıklılıklarının ampirik olarak test edilmesi gerekmektedir.

3.2.2. Araştırmanın amacı ve önemi

Bu çalışmanın temel amacı, faizsiz finans sisteminin küresel kriz dönemlerindeki dayanıklılık iddiasını, çoklu ülke ve çoklu kriz perspektifinden ampirik olarak değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışmada, Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn,

Malezya, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün borsalarında işlem gören ticari bankalar ile katılım bankaları, 2008 Krizi'nden İsrail-İran Krizi'ne kadar uzanan farklı nitelikteki küresel kriz dönemlerindeki dayanıklılıkları ve piyasa davranışları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Böylece, söz konusu banka türlerinden hangisinin küresel şoklar karşısında daha istikrarlı bir performans sergilediği ve sistematik riskten daha az etkilendiği ortaya konularak, iki sistem arasındaki dayanıklılık farklılıklarının altında yatan dinamikler anlaşılmaya çalışılmıştır.

Finansal okuryazarlığın arttığı ve bireysel yatırımcıların portföy çeşitlendirmesine daha fazla önem verdiği günümüzde, ticari bankalar ile katılım bankalarının küresel kriz dönemlerindeki dayanıklılıklarına ilişkin bu çalışmanın bulgularının, yatırımcılar, portföy yöneticileri ve finansal kurumlar için önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bulgular, özellikle kriz dönemlerinde risk yönetimi süreçlerinde yararlanılabilecek değerli bir kaynak niteliği taşıyabilir. Ayrıca, elde edilen ampirik sonuçların, politika yapıcılar ve düzenleyici otoriteler açısından finansal istikrarın korunması ve olası gelecekteki krizlere karşı daha dirençli bir sistem inşa edilmesi amacıyla politika ve düzenlemelerin geliştirilmesinde güncel bir bilgi kaynağı oluşturabileceği öngörülmektedir.

3.2.3. Araştırmanın örnekleme, kapsamı ve sınırlılıkları

Bu çalışmanın örnekleme, faizsiz finans sistemi alanında gelişmişlik düzeyi yüksek ve kayda değer pazar payına sahip ülkelerden oluşmaktadır. Bu kapsamda; Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Malezya, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün borsalarında işlem gören ticari bankalar ile katılım bankaları çalışmaya dahil edilmiştir. Örneklem seçiminde, günlük hisse senedi kapanış fiyat verilerine kesintisiz olarak erişilebilen ve belirlenen kriz dönemlerinin tamamında borsada aktif olarak işlem görmüş olan bankalar dikkate alınmıştır. Borsada işlem gören katılım bankalarının sayısı hemen hemen bütün ülkelerde sınırlı olmasından dolayı her ülke için piyasa değerine sahip en büyük katılım bankası seçilmiştir. Aynı doğrultuda analiz edilecek olan ticari bankalar için de ilgili ülke borsasında işlem gören en büyük piyasa değerine sahip ticari banka seçilmiştir. Bu kriterler doğrultusunda, ilgili ülkelerden seçilen ticari bankalar ile katılım bankaları, borsa kodları ve analiz kodları Tablo 3.4'te verilmiştir.

Tablo 3.4 Bankalara ait ülke, tür, banka, borsa kodu ve analiz kodları

Ülke	Tür	Banka	Borsa Kodu	Analiz Kodu
Türkiye	Ticari	QNB Bank	QNBTR	TR_Ticari
	Katılım	Albaraka Türk Katılım Bankası	ALBRK	TR_Katılım
Suudi Arabistan	Ticari	Arab National Bank	1080	SA_Ticari
	Katılım	Al-Rajhi Bank	1120	SA_Katılım
Bahreyn	Ticari	Arab Banking Corporation	ABCB	BH_Ticari
	Katılım	Bahrain Islamic Bank	BISB	BH_Katılım
Malezya	Ticari	Malayan Banking Berhad	1155	MY_Ticari
	Katılım	Bank Islam Malaysia Berhad	5258	MY_Katılım
Kuveyt	Ticari	National Bank of Kuwait	NBK	KW_Ticari
	Katılım	Kuwait Finance House	KFH	KW_Katılım
Katar	Ticari	The Commercial Bank	COMB	QA_Ticari
	Katılım	Qatar Islamic Bank	QIBK	QA_Katılım
Birleşik Arap Emirlikleri	Ticari	Emirates NBD	EMIRATESNBD	AE_Ticari
	Katılım	Dubai Islamic Bank	DIB	AE_Katılım
Ürdün	Ticari	Arab Bank	ARBK	JO_Ticari
	Katılım	Jordan Islamic Bank	JOIB	JO_Katılım

Bu çalışmada küresel kriz dönemleri; 2008 Krizi, Suriye Krizi, 2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi, Rusya-Ukrayna Krizi ile Orta Doğu bağlamında İsrail-Filistin Krizi ve İsrail-İran Krizi olarak ele alınmıştır. Her bir kriz, kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem şeklinde üç aşamada incelenmiştir. Söz konusu dönemlere ilişkin tarih aralıkları Tablo 3.5’te sunulmuştur.

Tablo 3.5 Küresel kriz dönemleri ve ilgili tarih aralıkları

Kriz	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	01.01.2008 - 30.06.2008	01.07.2008 - 31.03.2009	01.04.2009 - 30.09.2009
Suriye Krizi	01.09.2010 - 28.02.2011	01.03.2011 - 28.02.2013	01.03.2013 - 31.08.2013
2014 Petrol Krizi	01.12.2013 - 31.05.2014	01.06.2014 - 31.05.2015	01.06.2015 - 30.11.2015
Pandemi Krizi	01.07.2019 - 31.12.2019	01.01.2020 - 31.12.2020	01.01.2021 - 30.06.2021
Rusya-Ukrayna Krizi	01.09.2020 - 28.02.2021	01.03.2021 - 28.02.2023	01.03.2023 - 31.08.2023
İsrail-Filistin Krizi	01.11.2020 - 30.04.2021	01.05.2021 - 30.04.2022	01.05.2022 - 30.10.2022
İsrail-İran Krizi	01.04.2024 - 30.09.2024	01.10.2024 - 30.06.2025	01.07.2025 - 30.09.2025

Çalışmada kullanılan kriz dönemleri literatür ve olay tarihlerine göre belirlenmiştir. Ancak bazı dönemler farklı krizlerin etki alanına girdiğinden tarihsel çakışmalar gözlemlenmektedir. Bu durum, finansal piyasalarda krizlerin çoğunlukla art

arda veya eşzamanlı gelişmesi nedeniyle olağandır. Dolayısıyla, aynı tarih aralığı bir kriz için “öncesi”, diğeri için “sonrası” olarak sınıflandırılabilir. Analizde bu çakışmalar metodolojik bir sınırlılık olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışma, finansal volatilitiyi modellemek için uygun görülen ekonometrik yöntemlerle sınırlı olup performans ölçütü bağlamında öncelikli olarak hisse senedi getirisi ve volatilité gibi piyasa temelli göstergeleri dikkate almaktadır. Her ne kadar faizsiz finans sistemini mevcut finansal yapıya entegre eden ülke sayısı giderek artsa da bu sistem geleneksel finansal yapı karşısında hâlâ sınırlı bir konumda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, faizsiz finans sistemini benimseyen ülkelerin borsalarında işlem gören katılım bankalarının sayısı da kısıtlıdır. İlgili küresel kriz dönemlerinin çoğunda borsada işlem görmeyen veya verileri önemli ölçüde eksik olan bankalar analize dahil edilememiştir. Bu durum, araştırmanın örneklem büyüklüğünü sınırlayan bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

3.2.4. Araştırmanın yöntemi

Ekonomik, politik ve sosyal gelişmeler, yatırım araçlarının seyrinde önemli dalgalanmalara yol açabilmektedir. Bu sebeple, piyasaya yansıyan olumsuz bir haberle birlikte yatırımcı güveni kısa sürede kaybedebilir. Böyle durumlarda taraflar, beklenmedik sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Demireli & Torun, 2010, s. 131). Finans piyasalarında dalgalanmaların artması geleceğe yönelik risk ve belirsizliği de beraberinde getirdiğinden, volatilitenin modellenmesi yatırımcılar açısından büyük önem taşımaktadır (Gürsaka1, 2009, s. 320). Ekonomideki ani gelişmeler volatilitiyi artırmakta, özellikle küresel kriz dönemlerinde yatırımcılar daha hassas ve kırılgan hale gelebilmektedir. Bu nedenle kriz dönemlerinde volatilitenin incelenmesi, piyasaların dinamiklerini anlamak ve hem yatırımcıların hem de politika yapıcılarının daha sağlıklı kararlar almalarına katkı sağlayabilmektedir (Poon & Granger, 2003, s. 479).

Volatilitenin analizi için literatürde birçok yöntem geliştirilmiştir. GARCH ailesi modelleri, en sık kullanılan yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. GARCH ailesi modelleri içerisinde yer alan her bir yöntem, piyasa dalgalanmalarını farklı açılardan ele alabilmekte ve volatiliteye ilişkin benzer veya farklı sonuçlar sunabilmektedir. Mandelbrot (1963), finansal piyasalarda büyük değişimlerin genellikle büyük, küçük değişimlerin ise küçük hareketleri izlediğini ortaya koyarak volatilité kümelenmesi olgusuna dikkat çekmiştir. Bu bulgu finansal verilerin statik değil, zaman içinde değişebilen dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Volatilitenin tahminine

yönelik ilk model Engle (1982) tarafından geliştirilen Koşullu Değişen Varyans (Autoregressive Conditional Heteroskedasticity – ARCH) modelidir. Daha sonra Bollerslev (1986), bu yaklaşımı genişleterek Genelleştirilmiş Otokorelasyonlu Koşullu Değişen Varyans (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity – GARCH) modelini tanıtmış, Nelson (1991) ise asimetrik etkileri de dikkate alan Üstel Genelleştirilmiş Otokorelasyonlu Koşullu Değişen Varyans (Exponential Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity – E-GARCH) modelini literatüre kazandırmıştır. Böylece volatilité modellemesine ilişkin yöntemler giderek gelişmiş ve finansal zaman serilerinin daha kapsamlı analiz edilmesine imkân tanınmıştır. Glosten vd. (1993) tarafından geliştirilen ve adını araştırmacıların ilk harflerinden alan GJR-GARCH modeli ise negatif şokların volatilité üzerindeki etkisinin pozitif şoklardan farklı olabileceğini öngörerek asimetrik yapıların daha ayrıntılı incelenmesine imkân tanımıştır. Böylece volatilité modellemesine ilişkin yöntemler giderek gelişmiş ve finansal zaman serilerinin daha kapsamlı analiz edilmesine imkân tanınmıştır.

ARCH modeli, zaman serilerinin varyansını tahmin etmeye imkân tanıyan ve koşullu varyansın zaman içerisinde değişebileceğini dikkate alan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu modellerde koşulsuz varyans sabit kabul edilmekte, ancak koşullu varyansın geçmiş bilgilere bağlı olarak farklılık gösterebileceği varsayılmaktadır. Standart bir ARCH modeli aşağıda yer alan denklem grubu ile ifade edilebilir (Engle, 1982; Sarp, 2025, s. 75).

$$r_t = \mu + \epsilon_t \quad (3.1)$$

Burada r_t , değişkenin t anındaki gözlem değerini; μ , koşullu beklenen veya ortalama getiriyi ve ϵ_t , ortalaması sıfır ve koşullu varyansı σ_t^2 olan hata terimini ifade etmektedir.

$$\epsilon_t = \sigma_t z_t, \quad z_t \sim i.i.d. (0,1) \quad (3.2)$$

Bu eşitlikte z_t , genellikle sıfır ortalamalı ve birim varyanslı standart normal dağılıma sahip [$z_t \sim N(0, 1)$] bağımsız ve aynı dağılıma sahip bir rassal değişkeni; σ_t ise geçmiş bilgilere koşullu olan, zamanla değişen standart sapmayı ifade etmektedir.

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^q \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 \quad (3.3)$$

Bu denklemde σ_t^2 , t dönemindeki koşullu varyansı; ω , koşullu varyansın sürekli bileşenini oluşturan ve sıfırdan büyük olması gereken ($\omega > 0$) bir sabit terimi; α_1, α_2 ,

..., $\alpha_q \geq 0$ ise, geçmiş q döneme ait gecikmeli karesel hata terimlerinin (ϵ_{t-i}^2) koşullu varyans üzerindeki etkisini ölçen katsayıları ifade etmektedir. Bu katsayıların negatif olmaması ($\alpha_i > 0$) ve toplamlarının birden küçük olması, oynaklık şoklarının kalıcı olmadığı ve varyansın istasyonier olduğu anlamına gelmektedir.

Zaman serilerinde ARCH etkilerinin bulunup bulunmadığının belirlenmesine yönelik Engle (1982) tarafından “Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier – LM) veya kısaca “LM Testi” geliştirilmiştir. LM testinde H_0 hipotezi, önceden belirlenen bir tam sayı olan p gecikmeli değere kadar zaman serisinde otokorelasyonun olmadığını ifade etmektedir (Akel, 2011, s. 28).

ARCH modeli ile tahminlerde koşullu varyans denklemindeki parametrelere konulan toplam olarak negatif olmama şartını her zaman sağlamak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple, negatif varyanslı parametre tahminlerine ulaşılması sakıncasını ortadan kaldırmak amacıyla GARCH modeli kullanılmaktadır (Akel, 2011, s. 25). Kısaca GARCH modeli, daha az parametre ile daha uzun hafızayı modellemeyi sağlamaktadır. Koşullu varyansı hem geçmiş hata terimlerinin karelerine hem de geçmiş koşullu varyans değerlerine bağlayan yeni model ise Denklem 3.4’teki gibi ifade edilebilir (Bollerslev, 1986).

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^q \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (3.4)$$

Bu denklemde ω , koşulsuz uzun dönem varyansın bir fonksiyonu olan ve pozitif olması gereken $\omega > 0$ bir sabit terimi; $\alpha \geq 0$, ARCH parametresi olarak adlandırılan ve bir önceki dönemin karesel şokunun (ϵ_{t-1}^2) mevcut oynaklık üzerindeki etkisini ölçen katsayıyı; $\beta \geq 0$ ise, GARCH parametresi olarak adlandırılan ve bir önceki dönemin koşullu varyansının (σ_{t-1}^2) mevcut oynaklık üzerindeki etkisini ölçen katsayıyı ifade etmektedir. α değerinin büyük olması, geçmiş şokların oynaklık üzerindeki etkisinin güçlü olduğunu, β değerinin büyük olması ise oynaklığın yüksek derecede kalıcı olduğunu göstermektedir.

E-GARCH modeli, ARCH-GARCH modellerindeki koşullu varyansa yüklenen simetri sorununun üstesinden gelmede önemli bir model olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiçek, 2011, s. 16). Finansal piyasalardaki asimetric oynaklık davranışını (kaldıraç etkisi) modellemek için geliştirilmiştir. Geleneksel modellerinden farklı olarak, koşullu varyansın logaritmasını modelleyerek parametre kısıtlaması gerektirmez ve negatif

şokların oynaklık üzerindeki asimetrik etkisini açıkça yakalamaktadır. E-GARCH modeli Denklem 3.5'teki gibi ifade edilebilir (Nelson, 1991).

$$\ln(\sigma_t^2) = \omega + \beta \ln(\sigma_{t-1}^2) + \gamma \frac{\epsilon_{t-1}}{\sigma_{t-1}} + \alpha \left(\frac{|\epsilon_{t-1}|}{\sigma_{t-1}} - E \left[\frac{|\epsilon_{t-1}|}{\sigma_{t-1}} \right] \right) \quad (3.5)$$

Bu denklemde ω , logaritmik oynaklığın uzun dönem ortalamasını temsil eden sabit terimi; β , bir önceki dönem log-varyansının $\ln \ln(\sigma_{t-1}^2)$ mevcut oynaklık üzerindeki etkisini ölçen ve değerinin 1'e yakın olması oynaklık şoklarının kalıcı olduğunu gösteren oynaklık kalıcılık katsayısını; α , geçmiş şokların standartlaştırılmış mutlak büyüklüğünün $|\epsilon_{t-1}|/\sigma_{t-1}$ oynaklık üzerindeki simetrik etkisini ölçen büyüklük katsayısını; γ ise standartlaştırılmış şokların işaretinin $\epsilon_{t-1}/\sigma_{t-1}$ asimetrik etkisini ölçen ve negatif değer alması kötü haberlerin oynaklığı iyi haberlerden daha fazla artırdığı "kaldıraç etkisi" anlamına gelen işaret katsayısını ifade etmektedir.

GJR-GARCH modeli ise finansal zaman serilerinde sıkça gözlenen asimetrik etkileri modellemek üzere geliştirilmiştir. Geleneksel GARCH modellerinden farklı olarak, geçmiş karesel şokları, pozitif ve negatif olmak üzere ayırarak, negatif şokların oynaklık üzerindeki ek ve asimetrik etkisini açıkça yakalayabilmektedir. GJR-GARCH modeli, Denklem 3.6'daki gibi ifade edilebilir (Glosten vd., 1993).

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha \epsilon_{t-1}^2 + \gamma I_{t-1} \epsilon_{t-1}^2 + \beta \sigma_{t-1}^2 \quad (3.6)$$

Bu denklemde ω , koşulsuz varyansın bir fonksiyonu olan ve pozitif olması gereken sabit terimi; $\beta > 0$, bir önceki dönemin koşullu varyansının (σ_{t-1}^2) mevcut oynaklık üzerindeki etkisini ölçen ve değerinin 1'e yakın olması oynaklık şoklarının kalıcı olduğunu gösteren oynaklık kalıcılık katsayısını; $\alpha > 0$, bir önceki dönemin karesel şokunun (ϵ_{t-1}^2) oynaklık üzerindeki genel (simetrik) etkisini ölçen ARCH parametresini; γ ise negatif şokların oynaklık üzerindeki ek asimetrik etkisini ölçen kaldıraç katsayısını ifade etmektedir. Bu son parametre olan $\gamma > 0$ olması, kötü haberlerin (negatif şok) oynaklığı iyi haberlere kıyasla daha fazla artırdığı kaldıraç etkisinin varlığı anlamına gelmektedir.

Yukarıda yer alan GARCH ailesindeki modeller, volatilitenin dinamiklerini analiz etmekte etkili olsa da ani ve yapısal değişimleri yakalamada sınırlı kalabilmektedir (Hsieh, 1989, s. 307). Bir diğer ifade ile geleneksel volatilitite modelleri volatilitite kümelenmesinin modellenmesinde faydalı olmasına rağmen, volatilitite sürecindeki yapısal değişiklikleri dikkate almamaktadır (Fong, 1998, s. 59). Finansal piyasalarda

özellikle kriz dönemlerinde görülen ani dalgalanmaların tespit edilebilmesi için yapısal kırılma testleri geliştirilmiştir. Inclan ve Tiao (1994) tarafından geliştirilen Yinelemeli Kümülatif Kareler Toplamı Algoritması (Iterated Cumulative Sums of Squares Algorithm – ICSS) modeli, zaman serilerindeki ani varyans değişimlerini belirlemek için yaygın olarak kullanılmaktadır. ICSS modeli, piyasalardaki volatilitenin farklı rejimlerdeki davranışlarını ve ani kırılmaları tespit ederek küresel şokların etkilerini dönemsel olarak ortaya koymaktadır.

ICSS algoritması volatilitede ani bir şok yaşanana kadar bir finansal varlığın volatilitenin durağan bir süreç izleyeceği varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle, ICSS algoritmasının genel yapısı Denklem 3.7’deki gibi ifade edilebilir (Büberkökü, 2021, s. 90; Kang vd., 2009, s. 3544; Mensi vd., 2015, s. 344).

$$\sigma_t^2 = \{ \sigma_0^2, 1 < t < K_1 \sigma_1^2, K_1 < t < K_2 : \sigma_{N_T}^2, K_{N_T} < t < T \} \quad (3.7)$$

Yapısal kırılmalar sonrasında oluşan toplam N_T adet volatilité serisinin her biri σ_j^2 şeklindedir. Burada ε_t , sıfır ortalamaya ile birbirinden bağımsız ve aynı dağılıma sahip $[\varepsilon_t \sim N(0, \sigma_j^2)]$ hata terimini, N_T , toplam T adet gözlemde meydana gelen yapısal kırılma sayısını, σ_j^2 , $[\sigma_j^2, j = 1, 2, \dots, N_T]$ kırılmaların sonucu olarak oluşan her bir volatilité serisini, $1 < K_1 < K_2 < \dots < K_{N_T} < T$ ise volatilitedeki kırılma noktalarını göstermektedir.

Bu kapsamda, ICSS yöntemi, hata terimlerinin karelerinin toplamına dayanan Inclan ve Tiao (1994) test istatistiği (IT) kullanılarak Denklem 3.8 aracılığıyla hesaplanabilir.

$$IT = \sup_k |\sqrt{T/2D_k}| \quad (3.8)$$

Bu denklemde yer alan D_k ise Denklem 3.9’daki gibi ile ifade edilebilir.

$$D_k = \frac{C_k}{C_d} - \frac{k}{T} \quad (3.9)$$

Burada, C_k hata terimlerinin karelerinin kümülatif toplamını ifade etmekte ve Denklem 3.10’daki gibi tanımlanmaktadır.

$$c_k = \sum_{t=1}^k \varepsilon_t^2, k = 1, 2, \dots, T \quad (3.10)$$

Bu çalışmada yapısal kırılma testlerinin tercih edilmesinin nedeni, finansal zaman serilerinde özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkan ani değişimlerin güvenilir biçimde tespit edilebilmesidir. Bu nedenle, çalışmada faizsiz finans sisteminin 2007-2025 yılları arasında görülen 2008 Krizi, Suriye Krizi, 2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi, Rusya-Ukrayna Krizi, İsrail-Filistin Krizi ve İsrail-İran Krizi gibi önemli küresel şoklardaki dayanıklılığını analiz etmek üzere ICSS modelinin kullanılması uygun görülmüştür.

Fakat, ICSS algoritmasının bazı önemli dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin, ICSS algoritması yapısal kırılmalar arasındaki mesafenin en az ne kadar olması gerektiği konusunda herhangi bir kısıt içermediğinden yapısal kırılmalar arasındaki zaman aralığı oldukça kısa olabilmektedir (Pooter & Dijk, 2004, s. 7). Bu durum, tespit edilen kırılma tarihlerinin doğrudan ekonomik anlamlar yüklenerek değerlendirilmesi halinde yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu sınırlılığın giderilebilmesi amacıyla çalışmada, ICSS ile elde edilen yapısal kırılma tarihleri kukla değişken modelleri aracılığıyla sınanmıştır. ICSS tarafından belirlenen kırılma noktaları modele dahil edilmiş ve yalnızca istatistiksel olarak anlamlı bulunanlar nihai kırılma tarihi olarak kabul edilmiştir. Böylece, analiz sonuçlarının hem istatistiksel hem de ekonomik açıdan daha tutarlı hale gelmesi sağlanmıştır.

Kukla değişkenler, genellikle iki olası durumu temsil eden yapay değişkenlerdir. Bu değişkenler, nitel bir durumun varlığını veya yokluğunu göstermek amacıyla kullanılır. Geleneksel olarak “0” ve “1” değerleri ile tanımlanırlar. “1” değeri, ilgili nitel durumun gerçekleştiğini ya da söz konusu özelliğin mevcut olduğunu ifade ederken; “0” değeri, durumun gerçekleşmediğini veya bu özelliğin gözlemlenmediğini göstermektedir. Bu sayede kukla değişkenler, sayısal olmayan kategorik bilgilerin ekonometrik ve istatistiksel modellere dâhil edilmesine olanak tanır (Ferber & Verdoorn, 1962, s. 369; Intriligator, 1978, s. 58; Sevüktekin, 1990, s. 121). Herhangi bir nitel özelliği yalnızca iki değerle, genellikle 0 ve 1 ile temsil etmek, söz konusu niteliğin varlığını veya yokluğunu göstermek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Bu bağlamda, iki olası değere sahip olan bu tür nitel değişkenlere literatürde ikili (binary) veya kukla (dummy) değişken adı verilmektedir (Kmenta, 1971, s. 409). Ayrıca, bu tür değişkenler bazen gösterge, kategorik, gölge veya dikotomi değişken olarak da adlandırılmaktadır (Common, 1976, s. 371; Gujarati, 1979, s. 287).

Kukla değişkenler, genellikle nitel verileri temsil eden ve iki olası durumun sonucunu gösteren yapay değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. ICSS algoritması ise

kırılma tarihlerini nicel bir zaman indeksi olarak verir. Çalışmada, ICSS'in belirlediği bu nicel tarihler Gürsaka (2009, 2011), Fatima vd. (2022)'nin çalışmalarında aynı yolu izlediği üzere kukla değişkenler aracılığıyla modele dâhil edilmiştir. Bu sayede, algoritmanın işaret ettiği tüm potansiyel kırılmalar arasından yalnızca anlamlı olanlar nihai kırılma noktaları olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım, aşırı duyarlılığı dengelemekte ve kırılma analizinin hem istatistiksel hem de ekonomik açıdan güvenilirliğini artırmaktadır.

3.2.5. Verilerin hazırlığı ve analizi

Bu çalışmada örneklem seçiminde, ilgili bankaların günlük kapanış fiyat verilerine kesintisiz erişim sağlanabilmesi ve kriz dönemlerinin tamamında borsada aktif olarak işlem görmüş olması kriterleri esas alınmıştır. Katılım bankalarının sayısının sınırlı olması nedeniyle her ülke için en yüksek piyasa değerine sahip banka seçilmiş, aynı yaklaşım ticari bankalar için de uygulanmıştır.

Çalışmada analiz edilen her bir kriz dönemi, öncesi, kriz ve sonrası olmak üzere üç alt döneme ayrılmıştır. Tarihsel çakışmalar nedeniyle bazı dönemler bir kriz için öncesi, diğer bir kriz için sonrası olarak sınıflandırılmıştır. Bu durum, finansal piyasaların krizlere eşzamanlı veya art arda tepki vermesinden doğan metodolojik bir sınırlılık olarak kabul edilmiştir.

Verilerin analizi üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, günlük kapanış fiyatlarından logaritmik getiriler hesaplanmış ve tanımlayıcı istatistikler, birim kök testleri ile değişen varyansın varlığı incelenmiştir. İkinci aşamada, küresel kriz dönemlerinde meydana gelen ani değişimleri, diğer bir ifadeyle yapısal kırılmaları tespit etmek amacıyla ICSS testi uygulanmıştır. Üçüncü aşamada ise, ICSS algoritması kullanılarak belirlenen yapısal kırılma tarihleri, volatilité dinamiklerinin daha gerçekçi bir şekilde modellenebilmesi ve modelin açıklayıcı gücünün artırılabilmesi amacıyla GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak dâhil edilmiştir. Bu sayede yalnızca istatistiksel olarak anlamlı kırılma noktaları nihai kırılma tarihleri olarak kabul edilmiş ve modelleme süreci bu tarihler esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

3.3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, analiz sürecinde kullanılan testlerden elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. İlk olarak değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Daha sonra, değişkenlerin durağanlık testi sonuçları verilmiştir. Ardından, volatilité tespiti için uygulanan ARCH-LM testi sonuçlarına değinilmiştir. Yapısal

kırılma tarihlerini belirleyen ICSS testi sonuçları aktarılmış, son olarak da kukla değişkenler aracılığıyla anlamlı kırılma tarihleri ortaya konulmuştur.

3.3.1. Tanımlayıcı istatistikler

Tablo 3.6’da çalışmada yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistik sonuçları yer almaktadır. Tablo, her bir değişken için ortalama, standart sapma, basıklık, çarpıklık, Jarque-Bera testi sonuçlarını ve gözlem sayısını içermektedir.

Tablo 3.6 Değişkenlerin tanımlayıcı istatistik sonuçları

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık	J.-Bera (p değeri)	Gözlem Sayısı
TR_Ticari	0,0012	0,0362	10,5655	0,7514	11,2575 (0,0000)	4541
TR_Katılım	0,0004	0,0237	10,8172	0,1910	11,5904 (0,0000)	4541
SA_Ticari	-0,0000	0,0848	28,8136	1,6699	124,9983 (0,0000)	4430
SA_Katılım	0,0002	0,0157	10,3410	-0,0676	99,5085 (0,0000)	4430
BH_Ticari	-0,0002	0,0706	67,6791	0,2017	81,5096 (0,0000)	4676
BH_Katılım	-0,0004	0,0591	55,4842	0,1360	53,6127 (0,0000)	4676
MY_Ticari	0,0000	0,0495	51,2720	0,6055	45,4769 (0,0000)	4367
MY_Katılım	0,0003	0,0173	11,3274	0,7291	13,0050 (0,0000)	4367
KW_Ticari	0,0002	0,1589	1727,1070	-0,0095	512,8881 (0,0000)	4141
KW_Katılım	0,0003	0,1861	933,0190	-0,0175	149,2374 (0,0000)	4141
QA_Ticari	-0,0001	0,0583	1876,7380	-0,0689	677,6020 (0,0000)	4632
QA_Katılım	0,0001	0,0506	1863,4890	-0,1303	668,0540 (0,0000)	4632
AE_Ticari	0,0001	0,0858	30,1263	0,3043	143,5914 (0,0000)	4681
AE_Katılım	0,0000	0,0864	42,1827	0,4767	299,6224 (0,0000)	4681
JO_Ticari	-0,0002	0,0542	14,8994	0,7154	27,9865 (0,0000)	4676
JO_Katılım	0,0000	0,0432	24,5516	0,4699	90,6673 (0,0000)	4676

Tablo 3.6’da yer alan tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, incelenen tüm endekslerin ortalama getirilerinin sıfıra yakın olması, piyasalarda uzun vadede etkin bir yapının varlığını işaret etmektedir. Yüksek basıklık değerleri, dağılımların sivri tepeye ve kalın kuyruklara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, getirilerin normal dağılımdan önemli ölçüde saptığını ve uç değerlerin sıklıkla meydana geldiğini göstermektedir. Ayrıca Jarque-Bera testinden elde edilen p-değerlerinin 0,0000 olması,

serilerin normal dağılım varsayımını kesin olarak reddetmektedir. Dolayısıyla, analiz için volatilitiyi dikkate alan modellerin uygun olacağını düşünülmektedir.

3.3.2. Serilerin durağanlık testleri

Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadığının testi için literatürde en çok kabul edilen Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF) ve Phillips Perron Kök Testi (PP) yapılmıştır. Gecikme sayısı Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Bu doğrultuda değişkenler, ADF ve PP testi ile incelenmiş ve toplam 16 durağanlık testi yapılmıştır. Tablo 3.7’de serilerin durağanlık testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3.7 Serilerin durağanlık testi (birim kök testi) sonuçları

Değişkenler	ADF (t istatistiği)	PP (t istatistiği)	Olasılık	Kritik Değerler		
				%1	%5	%10
TR_Ticari	-14.53	-59.41	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
TR_Katılım	-14.62	-59.46	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
SA_Ticari	-16.34	-86,01	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
SA_Katılım	-17.26	-62.50	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
BH_Ticari	-26.38	-76.09	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
BH_Katılım	-28.28	-74.33	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
MY_Ticari	-32.06	-84.16	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
MY_Katılım	-16.74	-70.76	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
KW_Ticari	-25.33	-93.27	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
KW_Katılım	-24.93	-111.98	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
QA_Ticari	-18.88	-145.54	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
QA_Katılım	-18.72	-142.56	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
AE_Ticari	-28.49	-84.92	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
AE_Katılım	-30.77	-83.04	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
JO_Ticari	-26.77	-88.93	0,01	-3.43	-2.86	-2.56
JO_Katılım	-28.67	-88.69	0,01	-3.43	-2.86	-2.56

Değişkenlere ait t istatistik değerlerinin mutlak değerleri, kritik değerlerin mutlak değerlerinden büyük olması ya da diğer bir ifade ile hesaplanan t istatistik değerlerinin kritik değerlerden düşük olması, değişkenlere ait serilerin durağan olduklarını göstermektedir (Çıtak, 2017, s. 229). Tablo 3.7’de görüleceği üzere tüm değişkenlerin t istatistik değerleri kritik değerlerden (%1 için -3.43, %5 için -2.86, %10 için -2.56) düşüktür. Bu da serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

3.3.3. ARCH modeline ilişkin bulgular

Değişkenlerde ARCH etkisinin olup olmadığını sınamak amacıyla farklı gecikmeler için ARCH-LM testi uygulanmıştır. ARCH-LM testine ilişkin sonuçlar Tablo 3.8’de gösterilmiştir.

Tablo 3.8 ARCH-LM testi sonuçları

Değişkenler	Ki-Kare Gecikme (1)	Ki-Kare Gecikme (5)	Ki-Kare Gecikme (10)	Ki-Kare Gecikme (30)
TR_Ticari	604,79 (0,0000)	847,33 (0,0000)	867,46 (0,0000)	917,23 (0,0000)
TR_Katılım	225,51 (0,0000)	486,98 (0,0000)	498,22 (0,0000)	526,65 (0,0000)
SA_Ticari	163,83 (0,0000)	180,90 (0,0000)	250,87 (0,0000)	535,30 (0,0000)
SA_Katılım	240,01 (0,0000)	638,06 (0,0000)	670,07 (0,0000)	821,38 (0,0000)
BH_Ticari	3,43 (0,0637)	101,26 (0,0000)	113,44 (0,0000)	188,39 (0,0000)
BH_Katılım	0,3790 (0,5381)	35,06 (0,0000)	127,04 (0,0000)	551,96 (0,0000)
MY_Ticari	26,60 (0,0000)	49,16 (0,0000)	90,87 (0,0000)	569,48 (0,0000)
MY_Katılım	216,69 (0,0000)	244,04 (0,0000)	261,42 (0,0000)	304,19 (0,0000)
KW_Ticari	0,00 (0,9801)	1376,90 (0,0000)	1717,30 (0,0000)	1916,70 (0,0000)
KW_Katılım	0,11 (0,7320)	1325,20 (0,0000)	1609,10 (0,0000)	1694,50 (0,0000)
QA_Ticari	1156,50 (0,0000)	1926,80 (0,0000)	2099,60 (0,0000)	2224,40 (0,0000)
QA_Katılım	1156,40 (0,0000)	1926,70 (0,0000)	2099,50 (0,0000)	2224,00 (0,0000)
AE_Ticari	13,47 (0,0002)	69,87 (0,0000)	111,58 (0,0000)	540,49 (0,0000)
AE_Katılım	6,07 (0,0136)	76,23 (0,0000)	114,47 (0,0000)	663,84 (0,0000)
JO_Ticari	7,50 (0,0061)	75,36 (0,0000)	115,91 (0,0000)	660,43 (0,0000)
JO_Katılım	15,49 (0,0000)	381,80 (0,0000)	416,11 (0,0000)	934,17 (0,0000)

Tablo 3.8’de yer alan ARCH-LM testi sonuçlarına göre, serilerin büyük çoğunluğunda farklı gecikme düzeylerinde anlamlı ARCH etkileri tespit edilmiştir. Bu durum, volatilitenin zamanla değiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla, volatilité yapılarının modellenebilmesi için ARCH-GARCH ailesi modellerin kullanılmasının uygun olduğu görülmüştür. Bu nedenle, yapısal kırılma tarihlerinin belirlenmesi amacıyla ICSS testi uygulanmıştır.

3.3.4. ICSS ve Kukla modeline ilişkin bulgular

Bu bölümde, çalışmaya dahil edilen ülkelerde ICSS modeli kullanılarak elde edilen yapısal kırılma analizlerinin sonuçları açıklanmıştır.

3.3.4.1. Türkiye’de ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.9’da, Türkiye örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.9 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Türkiye

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	02.05.2008	10.07.2008 08.08.2008 13.03.2009	-	-	15.09.2008	-
Suriye Krizi	25.11.2010	05.08.2011 11.10.2011 19.10.2011 22.11.2011 22.12.2011 12.01.2012 04.04.2012 25.05.2012 21.11.2012	03.06.2013	-	-	-
2014 Petrol Krizi	17.12.2013 31.12.2013 27.02.2014 04.03.2014 18.04.2014	17.06.2014 27.06.2014 14.04.2015 22.04.2015	29.09.2015 14.10.2015	31.01.2014	29.05.2015	-
Pandemi Krizi	02.09.2019 23.12.2019	18.03.2020 21.07.2020 21.08.2020	28.06.2021	02.07.2019 03.12.2019	20.02.2020 25.03.2020 01.07.2020 12.08.2020 16.10.2020	18.02.2021 25.03.2021
Rusya-Ukrayna Krizi	-	28.06.2021 03.11.2021 01.12.2021 10.12.2021 19.01.2022 16.05.2022 22.08.2022 28.11.2022 21.12.2022	04.08.2023	16.10.2020 18.02.2021	25.03.2021 24.09.2021 21.12.2021 03.08.2022 02.02.2023 27.02.2023	-
İsrail-Filistin Krizi	-	28.06.2021 03.11.2021 01.12.2021 10.12.2021 19.01.2022	16.05.2022 22.08.2022	18.02.2021 25.03.2021	24.09.2021 21.12.2021	03.08.2022
İsrail-İran Krizi	10.09.2024	03.01.2025 17.03.2025 04.04.2025	16.07.2025	-	-	-
ICSS	10	31	8	6	13	3
KUKLA	5	17	5	4	10	3

Tablo 3.9’daki bulgular değerlendirildiğinde, Türkiye örnekleminde yer alan bankalarda incelenen kriz dönemlerinde belirgin yapısal kırılmaların yaşandığı

görülmektedir. Ticari bankalarda yoğun kırılmalar gözlenirken, katılım bankalarında bu etkilerin daha sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bulgular, krizlerin bankacılık sektöründeki volatilité dinamiklerinde önemli değişimlere yol açtığını ortaya koymaktadır.

3.3.4.2. Suudi Arabistan’da ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.10’da, Suudi Arabistan örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.10 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Suudi Arabistan

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	-	-	-	03.03.2008	15.09.2008 30.11.2008 24.02.2009	02.05.2009
Suriye Krizi	-	13.08.2011 15.08.2011	-	27.02.2011	21.03.2011 06.08.2011 07.01.2012 08.07.2012	-
2014 Petrol Krizi	-	09.07.2014 02.04.2015	19.08.2015	-	12.10.2014 08.12.2014 02.02.2015	18.08.2015 27.08.2015
Pandemi Krizi	-	03.03.2020 25.03.2020 01.07.2020	03.05.2021	-	24.02.2020 17.03.2020 26.04.2020 01.06.2020	04.02.2021 02.05.2021
Rusya-Ukrayna Krizi	-	17.11.2021 06.04.2022 03.07.2022 07.11.2022	18.05.2023	-	19.10.2021 12.04.2022 23.06.2022	23.03.2023
İsrail-Filistin Krizi	-	03.05.2021 17.11.2021 06.04.2022	03.07.2022 07.11.2022	-	19.10.2021 12.04.2022 23.06.2022	-
İsrail-İran Krizi	08.08.2024	24.02.2025 06.04.2025 15.04.2025	28.08.2025	-	14.10.2024	15.09.2025
ICSS	1	15	6	2	18	7
Kukla	1	12	5	1	10	2

Tablo 3.10’daki bulgular değerlendirildiğinde, Suudi Arabistan örnekleminde yer alan bankalarda incelenen kriz dönemlerinde yapısal kırılmaların farklı yoğunluklarda ortaya çıktığı görülmektedir. Ticari bankalarda kırılmaların özellikle 2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi ve Rusya-Ukrayna Krizi dönemlerinde yoğunlaştığı dikkat çekerken, katılım bankalarında kırılmaların sayıca daha fazla ancak etkilerinin görece sınırlı olduğu

anlaşılmaktadır. Genel olarak bulgular, küresel krizlerin Suudi Arabistan bankacılık sektörünün volatilité yapısında belirgin dalgalanmalara yol açtığını göstermektedir.

3.3.4.3. Bahreyn’de ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.11’de, Bahreyn örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.11 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Bahreyn

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	-	-	15.07.2009	16.03.2008	07.10.2008 19.11.2008	23.07.2009
Suriye Krizi	-	-	14.07.2013	17.01.2011 30.01.2011	20.02.2012 26.03.2012 23.10.2012	02.07.2013
2014 Petrol Krizi	06.05.2014	02.09.2014	15.09.2015	06.03.2014	14.10.2014	14.10.2015 12.11.2015
Pandemi Krizi	-	29.03.2020 20.05.2020	-	-	24.02.2020	-
Rusya-Ukrayna Krizi	29.12.2020	14.02.2022	15.05.2023	-	-	-
İsrail-Filistin Krizi	29.12.2020	14.02.2022	-	-	-	-
İsrail-İran Krizi	08.04.2024	06.02.2025 24.03.2025 23.04.2025	-	24.07.2024	22.04.2025 28.05.2025	-
ICSS	3	7	4	5	9	4
KUKLA	2	3	1	1	6	1

Tablo 3.11’deki bulgular değerlendirildiğinde, Bahreyn örnekleminde yer alan bankalarda incelenen kriz dönemlerinde yapısal kırılmaların hem ticari hem de katılım bankalarında farklı yoğunluklarda ortaya çıktığı görülmektedir. Her iki banka türünde de benzer sayılarda kırılmaların yaşandığı ve katılım bankalarında kırılmaların daha geniş zaman aralıklarına yayıldığı dikkat çekmektedir.

3.3.4.4. Malezya’da ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.12’de, Malezya örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.12 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Malezya

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	31.03.2008	11.09.2008	19.06.2009	02.05.2008	10.07.2008 08.08.2008 13.03.2009	23.04.2009 08.05.2009
Suriye Krizi	-	22.09.2011 28.09.2011 25.11.2011 05.01.2012 06.09.2012	-	10.12.2010 04.01.2011	05.08.2011 11.10.2011 19.10.2011 22.11.2011 22.12.2011 12.01.2012 04.04.2012 25.05.2012 21.11.2012	03.06.2013
2014 Petrol Krizi	02.05.2014	25.09.2014 01.12.2014 29.01.2015	31.07.2015 15.10.2015	31.12.2013 27.02.2014 04.03.2014 18.04.2014	17.06.2014 27.06.2014 14.04.2015 22.04.2015	29.09.2015 14.10.2015
Pandemi Krizi	-	24.02.2020 10.11.2020 13.04.2020	14.01.2021 09.04.2021	02.09.2019 23.12.2019	18.03.2020 21.07.2020 21.08.2020	28.06.2021
Rusya-Ukrayna Krizi	10.11.2020	11.01.2022 21.06.2022	04.04.2023	-	03.11.2021 01.12.2021 10.12.2021 19.01.2022 16.05.2022 22.08.2022 28.11.2022 21.12.2022	04.08.2023
İsrail-Filistin Krizi	10.11.2020 09.04.2021	11.01.2022	21.06.2022	03.11.2021	28.06.2021 03.11.2021 01.12.2021 10.12.2021 19.01.2022	22.08.2022 28.11.2022
İsrail-İran Krizi	30.07.2024 12.09.2024	12.03.2025 14.04.2025	-	10.09.2024	03.01.2025 17.03.2025 04.04.2025	16.07.2025
ICSS	6	16	7	11	31	10
KUKLA	1	9	3	5	20	7

Tablo 3.12’deki bulgular değerlendirildiğinde, Malezya örnekleminde yer alan bankalarda incelenen kriz dönemlerinde belirgin yapısal kırılmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Katılım bankasında hemen hemen tüm kriz dönemlerinde daha fazla sayıda kırılma dikkat çekmektedir. Bu durum, Malezya’da katılım bankacılığının küresel ve bölgesel dalgalanmalara karşı daha duyarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Genel olarak bulgular, krizlerin ülke bankacılık sektörünün volatilité dinamikleri üzerinde önemli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

3.3.4.5. Kuveyt'te ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.13'te, Kuveyt örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.13 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Kuveyt

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	-	-	-	-	-	-
Suriye Krizi	-	-	-	-	-	-
2014 Petrol Krizi	-	-	-	-	-	-
Pandemi Krizi	-	01.03.2020 30.03.2020 29.07.2020 21.12.2020	-	09.09.2019	01.03.2020 16.06.2020	-
Rusya-Ukrayna Krizi	21.12.2020	17.02.2022	-	-	-	13.04.2023
İsrail-Filistin Krizi	21.12.2020	17.02.2022	-	-	-	-
İsrail-İran Krizi	-	07.01.2025 06.04.2025 13.04.2025	-		06.04.2025	01.07.2025 03.09.2025 09.09.2025
ICSS	1	8	-	1	3	4
KUKLA	1	2	-	1	2	-

Tablo 3.13'teki bulgular değerlendirildiğinde, Kuveyt örnekleminde yer alan bankalarda yapısal kırılmaların özellikle Pandemi Krizi döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Ticari bankalarda kırılmaların daha belirgin olduğu, katılım bankalarında ise sınırlı sayıda kırılmanın olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak bulgular, küresel krizlerin Kuveyt bankacılık sektöründe volatilité üzerinde etkili olmakla birlikte, bu etkinin diğer ülkelere kıyasla daha sınırlı düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir.

3.3.4.6. Katar'da ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.14'te, Katar örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.14 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Katar

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	-	13.09.2008	-	-	-	-
Suriye Krizi	02.01.2011 12.01.2011	22.03.2011 01.03.2012	24.02.2013 28.02.2013	02.01.2011 12.01.2011	22.03.2011 19.01.2012 23.02.2012 06.08.2012 10.01.2013	-
2014 Petrol Krizi	06.02.2014	11.12.2014 05.04.2015	24.11.2015	06.01.2014 19.05.2014	11.12.2014 23.12.2014 26.03.2015	20.08.2015 14.09.2015
Pandemi Krizi	28.05.2019 11.09.2019 09.11.2019	27.02.2020 25.03.2020 04.06.2020	16.03.2021 20.04.2021	-	25.02.2020 07.04.2020 22.06.2020 05.11.2020	13.04.2021 19.04.2021
Rusya-Ukrayna Krizi	08.12.2020	23.08.2021 18.01.2022	04.01.2023 16.02.2023	05.11.2020	13.04.2021 19.04.2021 30.11.2021 28.02.2022 29.11.2022	13.04.2023
İsrail-Filistin Krizi	08.12.2020 16.03.2021 20.04.2021	23.08.2021 18.01.2022	-	05.11.2020 13.04.2021 19.04.2021	30.11.2021 28.02.2022	29.11.2022
İsrail-İran Krizi	-	30.06.2024 19.03.2025 22.06.2025	-	-	06.04.2025	-
ICSS	9	13	7	7	18	6
KUKLA	5	8	3	2	5	1

Tablo 3.14'teki bulgular değerlendirildiğinde, Katar örnekleminde yer alan bankalarda incelenen kriz dönemlerinde yapısal kırılmaların çoğu kriz döneminde görüldüğü dikkat çekmektedir. Ticari bankalarda kırılmaların daha sık ve belirgin olduğu, katılım bankalarında ise kırılmaların sayıca daha az ancak benzer dönemlerde ortaya gözlemlenmektedir. Genel olarak bulgular, küresel krizlerin Katar bankacılık sektörünün volatilité yapısını etkilediğini göstermektedir.

3.3.4.7. Birleşik Arap Emirlikleri'nde ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.15'te, Birleşik Arap Emirlikleri örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.15 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Birleşik Arap Emirlikleri

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	-	15.09.2008 16.02.2009	-	15.01.2008	14.12.2008	01.08.2009
Suriye Krizi	-	-	-	13.12.2010	05.01.2013	-
2014 Petrol Krizi	-	27.07.2014 30.11.2014 24.12.2014 21.04.2015	-	08.12.2013	02.11.2014 22.12.2014	-
Pandemi Krizi	-	01.03.2020 19.05.2020	-	-	02.02.2020 04.02.2020 08.03.2020 17.03.2020 11.06.2020	-
Rusya-Ukrayna Krizi	-	02.08.2022	03.07.2023	08.12.2020	28.03.2021 15.02.2022 25.07.2022	12.06.2023
İsrail-Filistin Krizi	-	-	-	08.12.2020	-	10.07.2022
İsrail-İran Krizi	-	20.11.2024 30.01.2025	-	03.04.2024 14.06.2024	05.01.2025	-
ICSS	-	11	1	6	13	3
KUKLA	-	4	-	2	4	-

Tablo 3.15'teki bulgular değerlendirildiğinde, Birleşik Arap Emirlikleri örnekleminde yer alan bankalarda yapısal kırılmaların özellikle 2008 Küresel Krizi, 2014 Petrol Krizi ve Pandemi Krizi dönemlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ticari bankalarda kırılmaların kriz dönemlerinde belirginleştiği, katılım bankalarında ise daha sınırlı ancak benzer zaman dilimlerinde ortaya çıktığı görülmektedir. Genel olarak bulgular, küresel krizlerin Birleşik Arap Emirlikleri bankacılık sektörünün volatilité yapısını etkilediğini, ancak bu etkinin görece sınırlı düzeyde kaldığını göstermektedir.

3.3.4.8. Ürdün'de ICSS ve Kukla modeli bulguları

Tablo 3.16'da, Ürdün örnekleminde yer alan bankalara ICSS modelinin uygulanmasıyla tespit edilen yapısal kırılma tarihleri ile bu tarihlerin GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi sonucunda elde edilen anlamlı kırılma tarihleri koyu renkle verilerek birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3.16 ICSS ve Kukla modeli bulguları – Ürdün

Küresel Kriz	Ticari Banka			Katılım Bankası		
	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem
2008 Krizi	-	16.09.2008 25.01.2009	-	-	11.12.2008	-
Suriye Krizi	-	26.06.2011 05.03.2012 27.05.2012 16.08.2012 04.09.2012	24.03.2013 15.04.2013 25.07.2013		02.08.2011 01.09.2012 06.12.2012	11.04.2013 14.05.2013
2014 Petrol Krizi	20.01.2014 05.02.2014	11.08.2014 04.09.2014 18.05.2015	16.08.2015 01.09.2015 19.10.2015	04.01.2014 16.02.2014	06.01.2015	-
Pandemi Krizi	29.09.2019 31.12.2019	09.03.2020 14.05.2020 06.08.2020	12.01.2021 20.05.2021 16.06.2021	-	03.03.2020 09.06.2020	-
Rusya-Ukrayna Krizi	-	03.04.2022 27.06.2022 20.07.2022	-	-	08.12.2021	07.04.2023
İsrail-Filistin Krizi	-	20.05.2021 16.06.2021 03.04.2022	27.06.2022 20.07.2022	-	08.12.2021	-
İsrail-İran Krizi	-	30.12.2024 03.04.2025 15.05.2025	01.07.2025	-	06.01.2025	-
ICSS	4	21	12	2	9	3
KUKLA	4	20	10	1	5	1

Tablo 3.16'daki bulgular değerlendirildiğinde, Ürdün örnekleminde yer alan bankalarda yapısal kırılmaların özellikle ticari banka için yoğunlaştığı görülmektedir. Ticari bankalarda kırılmaların çeşitli kriz dönemlerinde belirginleşirken, katılım bankalarında ise daha sınırlı ancak benzer zaman aralıklarında ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bulgular, küresel krizlerin Ürdün bankacılık sektörünün volatilité yapısını etkilediğini, ancak bu etkinin katılım bankalarında görece daha zayıf düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir.

3.3.5. GARCH modellemesine ilişkin bulgular

ICSS ile belirlenen kırılma tarihleri, volatilité dinamiklerinin daha gerçekçi bir şekilde modellenebilmesi ve modelin açıklayıcı gücünün artırılabilmesi amacıyla GARCH (1,1) modeline kukla değişkenler olarak dâhil edilmiştir. Bu yaklaşım sayesinde yalnızca istatistiksel olarak anlamlı bulunan kırılma noktaları nihai kırılma tarihleri olarak kabul edilmiş ve modelleme süreci bu tarihler temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3.17'de, anlamlı yapısal kırılma tarihleri ile kurulan GARCH (1,1) modeline ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 3.17 GARCH (1,1) modeli bulguları – anlamlı kırılma tarihleri

Banka	Parametreler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
TR_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.3778	0.0324	0.0000
	β_1	0.6211	0.0337	0.0000
TR_Katılım	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.1984	0.0285	0.0000
	β_1	0.7638	0.0304	0.0000
SA_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.2362	0.0234	0.0000
	β_1	0.7502	0.0194	0.0000
SA_Katılım	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.1697	0.0062	0.0000
	β_1	0.8116	0.0107	0.0000
BH_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.4584	0.0935	0.0000
	β_1	0.5314	0.0891	0.0000
BH_Katılım	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.3248	0.0176	0.0000
	β_1	0.6714	0.0280	0.0000
MY_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.1453	0.0282	0.0000
	β_1	0.8536	0.0302	0.0000
MY_Katılım	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.3603	0.0314	0.0000
	β_1	0.6386	0.0330	0.0000
KW_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.0193
	α_1	0.6640	0.0762	0.0000
	β_1	0.3349	0.1077	0.0018
KW_Katılım	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.6642	0.0763	0.0000
	β_1	0.3347	0.1077	0.0019
QA_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.3003	0.0461	0.0000
	β_1	0.6707	0.0392	0.0000
QA_Katılım	α_0	0.0000	0.0306	0.0000
	α_1	0.2918	0.0234	0.0000
	β_1	0.7071	0.0176	0.0000
AE_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.2545	0.0440	0.0000
	β_1	0.6957	0.0564	0.0000
AE_Katılım	α_0	0.0000	0.0000	0.0016
	α_1	0.2397	0.0507	0.0000
	β_1	0.7592	0.0496	0.0000
JO_Ticari	α_0	0.0000	0.0000	0.1262
	α_1	0.3257	0.0829	0.0000
	β_1	0.6732	0.1409	0.0000
JO_Katılım	α_0	0.0000	0.0000	0.0000
	α_1	0.3773	0.0549	0.0000
	β_1	0.6216	0.0672	0.0000

GARCH (1,1) model sonuçlarına göre tüm katsayılar olasılık değerine göre istatistiksel olarak anlamlıdır. ARCH katsayısı (α_1), geçmiş şokların volatilité üzerindeki etkisini gösterirken, GARCH katsayısı (β_1) volatilitenin kalıcılığını vermektedir. $\alpha_1 + \beta_1$ değeri bize volatilitenin ne kadar kalıcı olduğunu, yani piyasadaki şokların etkisinin ne kadar süre devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 3.17'deki bulgular değerlendirildiğinde, sekiz ülke ve toplam on altı banka için tahmin edilen GARCH (1,1) modeli sonuçları, tüm modellerde parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bankaların getiri serilerinde volatilité bağımlılığının güçlü biçimde var olduğunu göstermektedir. Ticari bankalar ile katılım bankaları karşılaştırıldığında, ticari bankalarda β_1 katsayılarının genellikle daha yüksek olduğu, dolayısıyla volatilité şoklarının etkisinin bu bankalarda daha kalıcı olduğu görülmektedir. Buna karşın katılım bankalarında α_1 katsayılarının görece daha yüksek, yani şoklara daha duyarlı bir yapı sergilediği dikkat çekmektedir. Genel olarak bulgular, incelenen ülkelerde bankacılık sektörlerinin volatilité dinamiklerinin hem küresel hem de bölgesel şoklara güçlü biçimde tepki verdiğini, ancak bu tepkinin bankacılık türüne ve ülke koşullarına göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ticari bankalar daha uzun vadeli ve kalıcı volatilité etkileri sergilerken, katılım bankalarının kısa vadeli fakat daha ani dalgalanmalara açık bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, finansal sistemin farklı bankacılık modelleri altında krizlere karşı tepkisel davranış biçimlerinin değiştiğini ve risk yayılım mekanizmalarının farklı çalıştığını göstermektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Faizsiz finans sistemi, finansal işlemlerde adalet, risk paylaşımı ve reel varlık temelli yaklaşımı esas alması bakımından geleneksel finans sistemine önemli bir alternatif sunmaktadır. Bu sistem, özellikle spekülâtif faaliyetlerin sınırlandırılması ve ekonomik istikrarın desteklenmesi açısından önem taşımaktadır. Son yıllarda artan etik finans anlayışı ve sürdürülebilir yatırım eğilimleri, faizsiz finansın küresel ölçekte daha fazla ilgi görmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum hem gelişmekte olan ülkelerde hem de uluslararası finans merkezlerinde sektörün istikrarlı bir büyüme trendi yakalamasını sağlamıştır.

Faizsiz finans sisteminin temel aktörlerinden biri olan katılım bankaları, varlık temelli yapıları ve riskin taraflar arasında paylaşılmasına dayanan işleyişleri sayesinde teorik olarak finansal şoklara karşı daha dirençli bir profil sergileme potansiyeline sahiptir. Ancak bu varsayımı destekleyen borsa temelli ampirik kanıtlar oldukça sınırlıdır. Literatürdeki çalışmaların büyük bölümü tek bir kriz ya da ülke örneğiyle sınırlı kalmakta, bu da faizsiz finans sisteminin dayanıklılığına ilişkin yargıya ulaşılmasını güçleştirmektedir. Ayrıca mevcut araştırmaların çoğunun muhasebe temelli göstergelere odaklanması, kriz dönemlerinde faizsiz finansın göreceli üstünlüğüne dair değerlendirmelerin kapsamını daraltmaktadır. Dolayısıyla, farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren ticari ve katılım bankalarının çeşitli küresel kriz dönemleri karşısındaki dayanıklılıklarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bu alandaki boşluğun giderilmesi açısından önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Malezya, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün örneğinde yer alan ticari ve katılım bankaları analiz edilmiştir. Banka seçiminde, ilgili kurumların kriz dönemlerinin tamamında borsada kesintisiz olarak işlem görmüş olması ve günlük kapanış fiyat verilerine erişim imkânı temel ölçütler olarak belirlenmiştir. Katılım bankalarının sayısının sınırlı olması nedeniyle temel kriterleri sağlayan her ülkede piyasa değeri en yüksek katılım bankası tercih edilmiş, aynı yaklaşım ticari bankalar için de uygulanarak karşılaştırılabilir bir örneklem yapısı oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında analiz edilen krizler; 2008 Küresel Krizi, Suriye Krizi, 2014 Petrol Krizi, Pandemi Krizi, Rusya-Ukrayna Krizi ve Orta Doğu'daki İsrail-Filistin ile İsrail-İran Krizleri'dir. Her kriz dönemi, piyasa tepkilerini zamansal olarak daha sağlıklı değerlendirebilmek amacıyla kriz öncesi, kriz ve kriz sonrası alt dönemlerine ayrılmıştır.

Bazı dönemlerin farklı krizler için hem öncesi hem de sonrası dönem olarak nitelendirilmesi, finansal piyasaların eşzamanlı veya ardışık şoklara karşı tepkisinden kaynaklanan kaçınılmaz bir metodolojik sınırlılık olarak değerlendirilmiştir.

Analiz süreci üç aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada, bankaların günlük kapanış fiyatlarından logaritmik getiriler hesaplanarak tanımlayıcı istatistikler, birim kök testleri (ADF ve PP) ve değişen varyansın varlığına ilişkin ARCH-LM testi uygulanmıştır. İkinci aşamada, volatilitede ani sıçramaları tespit etmek amacıyla ICSS testi ile yapısal kırılma noktaları belirlenmiştir. Üçüncü aşamada ise, bu kırılma tarihleri GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmiş ve yalnızca istatistiksel olarak anlamlı kırılma noktaları nihai sonuçlara dâhil edilmiştir. Böylece, modelin volatilité dinamiklerini daha doğru biçimde yansıtması ve kriz dönemlerindeki oynaklık etkilerinin daha net biçimde ortaya konulması sağlanmıştır.

Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine göre, incelenen ülkelerdeki ticari ve katılım bankalarının getirilerinde genel olarak düşük ortalama ve yüksek oynaklık seviyelerinin bulunduğunu göstermektedir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin normal dağılımdan önemli ölçüde sapma gösterdiği, Jarque-Bera test sonuçlarının da tüm seriler için bu durumu doğruladığı görülmektedir. Bu bulgular, bankaların hisse senedi getirilerinin normal dağılmadığını ortaya koymaktadır.

Birim kök testi sonuçlarına göre tüm ticari ve katılım bankalarına ait serilerin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde durağan olduğu belirlenmiştir. Tüm serilerin test istatistikleri kritik değerlerin oldukça altında gerçekleşmiş ve olasılık değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, serilerin birim kök içermediğini ve zaman serisi analizlerinde kullanılmaya uygun olduklarını göstermektedir.

ARCH-LM testi sonuçlarına göre, incelenen ülkelerdeki ticari ve katılım bankalarına ait tüm serilerde büyük ölçüde değişen varyans problemi tespit edilmiştir. Çoğu seride farklı gecikme uzunluklarında elde edilen Ki-Kare istatistiklerinin anlamlı bulunması, getirilerde volatilité kümelenmesi özelliğinin varlığını göstermektedir. Bu bulgu, finansal serilerin sabit varyans varsayımını ihlal ettiğini ve oynaklığın zamana bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, volatilité dinamiklerinin doğru biçimde modellenmesi için GARCH tipi modellerin kullanılmasının metodolojik açıdan uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Daha sonra, bankaların kriz dönemlerindeki dalgalanmalarını tespit etmek amacıyla ICSS testi kullanılmıştır. ICSS testi yardımıyla her ülke ve banka türü için yapısal kırılma tarihleri belirlenmiş, ardından bu kırılmalar kukla değişkenler şeklinde GARCH (1,1) modeline dâhil edilmiştir. Ancak, tüm kırılma tarihleri modele alınmış olmakla birlikte, yalnızca istatistiksel olarak anlamlı bulunan tarihler nihai yapısal kırılma tarihleri olarak değerlendirilmiştir. Böylece, kukla modeli sonuçları, ilgili dönemlerde volatilité üzerindeki kalıcı etkileri en güçlü olan kriz tarihlerini temsil etmektedir.

2008 Krizi'ne ilişkin yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde, kriz öncesi dönemde (01.01.2008 - 30.06.2008) ticari bankalar için yalnızca Türkiye'de (1) yapısal kırılma tespit edilmiştir. Diğer ülkelerde kırılma bulunmaması, bu dönemde Türkiye'nin küresel risklere daha erken tepki vermiş olabileceğini, diğer ülke bankacılık sistemlerinin ise görece olarak daha dengeli bir görünüm sergilemiş olabileceğini göstermektedir. Kriz döneminde (01.07.2008 - 31.03.2009) ise Ürdün (2), Türkiye (1), Malezya (1) ve Suudi Arabistan'da (1) kırılmalar gözlenmiştir. Bu durum, söz konusu ülkelere finansal piyasalardaki belirsizliklerin bankacılık sistemine daha hızlı ve güçlü biçimde yansımış olabileceğini düşündürmektedir. Kriz sonrası dönemde (01.04.2009 - 30.09.2009) ise hiçbir ülkede bir kırılma saptanmamıştır. Bu durum, ticari bankacılık sektörlerinde oynaklığın azaldığı ve finansal istikrarın yeniden tesis edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Katılım bankaları açısından değerlendirildiğinde, kriz öncesi dönemde yalnızca Malezya (1) ve Birleşik Arap Emirlikleri (1) için yapısal kırılma bulunmuştur. Bu sonuç, her iki ülkede küresel finansal dalgalanmaların erken dönemde sınırlı da olsa etkili olabileceğini göstermektedir. Kriz döneminde ise Suudi Arabistan (2), Türkiye (1), Bahreyn (1), Malezya (1) ve Ürdün (1) katılım bankalarında anlamlı kırılmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bulgu, kriz sürecinde faizsiz finans sistemlerinin de küresel şoklardan etkilenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Kriz sonrasında herhangi bir ülkede anlamlı kırılma tespit edilmemesi ise dönemin ardından katılım bankalarının volatilité düzeylerinde görece bir istikrarın sağlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Suriye Krizi'ne ilişkin yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde, kriz öncesi dönemde (01.09.2010 – 28.02.2011) ticari bankalar için yalnızca Katar'da (2) yapısal kırılma saptanmıştır. Bu bulgu, Katar'ın kriz öncesi dönemde piyasa dalgalanmalarına karşı daha erken tepki veren bir yapıya sahip olabileceğini göstermektedir. Diğer ülkelerde kırılma gözlenmemesi ise, bu dönemde ilgili bankacılık sistemlerinin görece daha dengeli bir performans sergilemiş olabileceğini düşündürmektedir. Kriz döneminde

(01.03.2011 – 28.02.2013) Türkiye (5) ve Ürdün (5)'ün yaşadığı kırım sayılarının öne çıkması, özellikle coğrafi yakınlık ile birlikte bu ülkelerde finansal belirsizliklerin ticari bankalar üzerinde daha yoğun şekilde hissedilmiş olabileceğini göstermektedir. Kriz sonrası dönemde (01.03.2013 – 31.08.2013) ise yalnızca Malezya'da (1) kırım görülmüştür. Bu durum, diğer ülkelerde ticari bankacılığın dalgalanma düzeyinin azaldığı ve piyasa koşullarının görece daha istikrarlı bir zemine oturmuş olabileceğini göstermektedir. Katılım bankaları açısından değerlendirildiğinde, kriz öncesi dönemde yalnızca Suudi Arabistan (1) ve Bahreyn (1)'de yapısal kırım gözlenmiştir. Bu iki ülkede erken dönemde ortaya çıkan bu hareketlilik, bölgesel finansal beklentilerdeki değişimlere duyarlılıkla ilişkili olabilir. Kriz döneminde ise Suudi Arabistan (2), Bahreyn (2) ve Malezya (5) katılım bankalarında anlamlı kırılmalar tespit edilmiştir. Bu sonuç, faizsiz finans sisteminin de kriz sürecinde küresel ve bölgesel belirsizliklerden etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Kriz sonrasında yalnızca Malezya'da (1) kırım bulunması, bu ülke piyasasında oynaklığın bir süre daha devam ettiğini, diğer ülkelerde ise görece daha istikrarlı bir görünümün hâkim olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

2014 Petrol Krizi'ne ilişkin yapısal kırım tarihleri incelendiğinde, kriz öncesi dönemde (01.12.2013 - 31.05.2014) ticari bankalar açısından Türkiye (2) ve Ürdün (2)'de yapısal kırılmaların gerçekleştiği görülmektedir. Bu bulgu, her iki ülke bankacılık sisteminin enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara ve küresel beklenti değişimlerine karşı daha erken tepki verme eğiliminde olabileceğini düşündürmektedir. Kriz döneminde (01.06.2014 - 31.05.2015) ise Türkiye (3), Suudi Arabistan (3) ve Ürdün (3)'ün öne çıkması, söz konusu ülkelerde petrol fiyatlarındaki sert düşüşlerin finansal istikrar üzerinde belirgin etkiler yaratmış olabileceğini göstermektedir. Kriz sonrası dönemde (01.06.2015 - 30.11.2015), Türkiye (1), Suudi Arabistan (1) ve Malezya (2)'de gözlenen kırılmalar ise, bu ülkelerde piyasa uyum sürecinin görece uzun sürdüğüne işaret etmektedir. Diğer ülkelerde kırım tespit edilmemesi, bu ekonomilerde volatilitenin azaldığı ve finansal sistemlerin istikrar kazanmış olabileceğini göstermektedir. Katılım bankaları açısından bakıldığında, kriz öncesi dönemde yalnızca Katar (2) ve Ürdün (1)'de kırım görülmüştür. Bu erken dönem hareketliliği, bu ülkelerdeki İslami bankacılık sistemlerinin piyasa beklentilerindeki değişimlere duyarlılıkla tepki vermiş olabileceğini düşündürmektedir. Kriz döneminde Suudi Arabistan (2) ve Malezya (2) katılım bankalarında tespit edilen kırılmalar, faizsiz finans kurumlarının da petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların yol açtığı küresel belirsizlikten etkilenmiş olabileceğine işaret

etmektedir. Kriz sonrasında Suudi Arabistan (1), Bahreyn (1) ve Malezya (1)'da görülen kırılmalar ise, bu ülkelerde volatilitenin bir süre daha devam etmiş olabileceğini, buna karşılık diğer ekonomilerde katılım bankacılığı sisteminin görece daha dengeli bir seyir izlediğini düşündürmektedir.

Pandemi Krizi'ne ilişkin yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde, kriz öncesi dönemde (01.07.2019 - 31.12.2019) ticari bankalar açısından yalnızca Katar (3), Türkiye (2) ve Ürdün (2)'de yapısal kırılmaların gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, söz konusu ülkelerde bankacılık sektörünün küresel sağlık riskleri ve ekonomik beklentilerdeki değişimlere daha erken tepki verme eğiliminde olabileceğini göstermektedir. Kriz döneminde (01.01.2020 - 31.12.2020) ise tüm ülkelerde yapısal kırılmalar yaşanmış olup, en yüksek kırılma sayısının Türkiye'de (5) görülmesi dikkat çekmektedir. Bu bulgu, Türkiye'nin pandemi sürecinde finansal dalgalanmalara karşı daha yüksek bir duyarlılık göstermiş olabileceğine işaret etmektedir. Kriz sonrası dönemde (01.01.2021 - 30.06.2021) ise yalnızca Ürdün (3), Katar (2), Suudi Arabistan (1) ve Malezya (1)'da yapısal kırılmaların devam ettiği gözlenmiştir. Bu sonuç, ilgili ülkelerde piyasa istikrarının yeniden tesis edilmesinin görece daha uzun bir zaman almış olabileceğini düşündürmektedir. Katılım bankaları açısından değerlendirildiğinde, kriz öncesi dönemde yalnızca Malezya (2), Türkiye (1) ve Kuveyt (1)'te kırılmaların bulunması, bu ülkelerdeki faizsiz finans sisteminin küresel belirsizliklere karşı daha erken duyarlılık göstermiş olabileceğini ortaya koymaktadır. Kriz döneminde ise tüm ülkelerde yapısal kırılmaların artış göstermesi ve en yüksek kırılma sayısının Türkiye'de (5) görülmesi, faizsiz finans sisteminin de pandemi koşullarının yarattığı ekonomik belirsizliklerden önemli ölçüde etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Kriz sonrasında yalnızca Türkiye (2), Suudi Arabistan (1) ve Malezya (1)'da kırılmaların devam etmesi ise, bu ülkelerde volatilitenin bir süre daha yüksek seyretmiş olabileceğini, buna karşılık diğer ülkelerde görece bir istikrarın sağlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Rusya-Ukrayna Krizi'ne ilişkin yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde, kriz öncesi dönemde (01.09.2020 - 28.02.2021) ticari bankalar açısından yapısal kırılmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, savaş öncesi dönemde küresel finansal piyasalarda belirsizlik algısının henüz tam olarak fiyatlanmamış olabileceğini düşündürmektedir. Kriz döneminde (01.03.2021 - 28.02.2023) ise Türkiye (5) ve Suudi Arabistan'da (4) gözlenen yüksek kırılma sayıları dikkat çekmektedir. Bu sonuç, söz konusu ülkelerin hem bölgesel ticaret ağları hem de enerji fiyatlarındaki oynaklık

kanalıyla krizden daha fazla etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Diğer ülkelerde kırılma sayısının sınırlı kalması, bu ekonomilerin finansal sistemlerinin doğrudan etkilenme düzeyinin görece düşük olabileceğine işaret etmektedir. Kriz sonrası dönemde (01.03.2023 - 31.08.2023) ise yalnızca Türkiye (1) ve Suudi Arabistan'da (1) kırılma görülmesi, bu ülkelerde piyasa uyum sürecinin bir süre daha devam etmiş olabileceğini göstermektedir. Katılım bankaları açısından bakıldığında, kriz öncesi dönemde yalnızca Türkiye (1) ve Birleşik Arap Emirlikleri (1) için yapısal kırılma tespit edilmiştir. Bu durum, her iki ülkede faizsiz finans sistemlerinin küresel risk algısındaki değişimlere daha erken tepki vermiş olabileceğini göstermektedir. Kriz döneminde ise Malezya (6) ve Türkiye (4) yüksek kırılma sayılarıyla öne çıkmaktadır. Bu bulgu, faizsiz finans kurumlarının da savaşın yol açtığı ekonomik dalgalanmalardan belirgin biçimde etkilenmiş olabileceğini ortaya koymaktadır. Kriz sonrasında ilgili ülkelerde kırılmaların oldukça sınırlı kalması ise, dönemin ardından piyasalarda kademeli bir istikrarın sağlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

İsrail-Filistin Krizi'ne ilişkin yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde, kriz öncesi dönemde (01.11.2020 - 30.04.2021) ticari bankalar açısından kırılmaların sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu durum, savaşın henüz başlamadığı dönemde küresel piyasalarda belirsizlik algısının tam olarak fiyatlanmamış olabileceğini düşündürmektedir. Kriz döneminde (01.05.2021 - 30.04.2022) ise Ürdün (3) başta olmak üzere Türkiye (2), Suudi Arabistan (2) ve Katar (2)'da kırılma sayılarının artması dikkat çekmektedir. Bu bulgu, söz konusu ülkelerin coğrafi yakınlıkları ve bölgesel ticaret ilişkileri nedeniyle çatışmanın finansal sistemler üzerindeki etkilerini daha belirgin şekilde hissetmiş olabileceğini göstermektedir. Kriz sonrası dönemde (01.05.2022 - 30.10.2022) Türkiye (2), Ürdün (2) ve Suudi Arabistan (1)'da kırılmaların devam etmesi, bu ülkelerde piyasa dengelerinin yeniden sağlanmasının zaman almış olabileceğine işaret etmektedir. Katılım bankaları açısından değerlendirildiğinde, kriz öncesi dönemde Türkiye (2), Malezya (1) ve Birleşik Arap Emirlikleri (1)'nde yapısal kırılmaların gözlenmesi, bu ülkelerdeki faizsiz finans sistemlerinin jeopolitik risklere karşı daha erken duyarlılık göstermiş olabileceğini ortaya koymaktadır. Kriz döneminde Türkiye (2), Suudi Arabistan (2) ve Malezya (1)'de gözlenen kırılmalar, faizsiz finans kurumlarının da savaşın yol açtığı ekonomik belirsizliklerden etkilenmiş olabileceğini göstermektedir. Kriz sonrası dönemde yalnızca Malezya (2) ve Türkiye (1)'de kırılmaların devam etmesi, bu ülkelerde volatilitenin bir süre daha yüksek seyretmiş olabileceğini ve diğer ülkelerde

kırılma gözlenmemesinin ise finansal istikrarın tesis edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

İsrail-İran Krizi'ne ilişkin yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde kriz öncesi dönemde (01.04.2024 - 30.09.2024) ticari bankalar açısından kırılmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum savaş öncesi dönemde küresel finansal piyasalarda belirsizlik algısının tam olarak fiyatlanmamış olabileceğini göstermektedir. Kriz döneminde (01.10.2024 - 30.06.2025) ise Malezya (3) dışında diğer ülkelerde kırılmaların sınırlı kalması dikkat çekmektedir. Bu durum Malezya'nın finansal sisteminin küresel gelişmelere daha hassas bir tepki vermiş olabileceğini ya da yerel faktörlerin etkisiyle ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Kriz sonrası dönemde (01.07.2025 - 30.09.2025) bu sınırlı kırılma eğilimi devam etmektedir. Bu sonuç ilgili kriz özelinde küresel piyasalarda belirsizlik algısının kalıcı bir etki yaratmamış olabileceğini düşündürmektedir. Katılım bankaları açısından bakıldığında kriz öncesi dönemde herhangi bir ülkede yapısal kırılma gözlenmemiştir. Kriz dönemi ve kriz sonrası dönemde ise yalnızca Malezya'da yapısal kırılmaların yaşanması dikkat çekmektedir. Bu durum Malezya dışındaki ülkelerde hem ticari bankaların hem de katılım bankalarının kriz kaynaklı şoklara karşı daha dirençli bir yapı göstermiş olabileceği dolayısıyla finansal piyasalarda yaşanabilecek krizlere karşı ticari bankalar ile katılım bankalarının daha dayanıklı bir yapıya evrildiği düşünülebilir.

Genel olarak kriz dönemlerine ilişkin yapısal kırılma analizleri incelendiğinde, hem ticari hem de katılım bankalarının krizlerin niteliğine ve şiddetine göre farklı tepkiler verdiği görülmektedir. Özellikle Türkiye, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi bölgesel açıdan hassas konumda bulunan ülkelerde kırılma sayılarının görece yüksek olması, bu ekonomilerin jeopolitik ve bölgesel gelişmelere karşı daha duyarlı bir yapıya sahip olabileceğini göstermektedir. Buna karşın Malezya gibi Asya bölgesindeki ülkelerde dönemsel kırılmaların daha çok küresel finansal dalgalanmalar veya yerel dinamiklerle ilişkilendirildiği söylenebilir. Genel olarak son dönemlerde kırılma sayılarının azalmış olması ise, incelenen ülkelerde hem ticari hem de katılım bankacılığının krizlere karşı daha dirençli ve istikrarlı bir yapıya evrilmiş olabileceğine işaret etmektedir.

GARCH (1,1) modeli sonuçları, incelenen ülkelerdeki ticari ve katılım bankalarının volatilité dinamikleri açısından benzer bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm ülkelerde α ve β katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı çıkması, geçmiş şokların ve önceki döneme ait volatilitenin mevcut oynaklık üzerinde güçlü bir

etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle β katsayılarının yüksek değerleri, incelenen bankacılık sistemlerinde volatilitenin kalıcılığının yüksek olduğunu ve finansal şokların etkisinin uzun süre devam ettiğini işaret etmektedir. Bu bulgu, hem ticari hem de katılım bankalarının piyasa belirsizliklerine hızlı tepki verdiğini, ancak bu etkilerin sistemden hemen silinmediğini göstermektedir. Ayrıca, katsayıların genel olarak istikrarlı bir dağılım göstermesi, modelin finansal sistemdeki risk dinamiklerini etkin biçimde açıkladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, elde edilen sonuçlar incelenen ülkelerde bankacılık sektörünün genel olarak şoklara duyarlı ancak giderek daha dengeli bir volatilitite yapısına sahip olduğunu, bunun da bölgesel ve küresel kriz dönemlerinde risk yönetimi açısından önemli bir dayanıklılık göstergesi olabileceğini düşündürmektedir. GARCH (1,1) bulguları, ülkeler genelinde hem ticari hem de katılım bankalarında oynaklığın yüksek derecede kalıcı olduğunu doğrularken, iki banka türü arasında anlamlı benzerlikler de göstermektedir. Karşılaştırmalı olarak, çoğu ülkede ticari bankaların şoklara duyarlılığı katılım bankalarına göre daha yüksek, buna karşılık kalıcılık biraz daha düşüktür. Bu yapı, ticari bankaların yeni bilgiye daha hızlı tepki verdiğini fakat oynaklığın daha çabuk sönümlenebildiğini düşündürmektedir. Katılım bankalarında ise tablo genellikle tersine bir fikir vermektedir. α_1 nispeten düşük, β_1 daha yüksek olup, şokların ilk etkisi daha yumuşak ama daha uzun süre sistemde kalma eğilimindedir. Ülke bazında istisnalar bulunsa da, her iki banka grubunda da $\alpha_1 + \beta_1 = 1$ formülü, riskin zaman içinde yavaş çözüldüğünü ve kalıcı volatilitite rejimleri olabileceğini göstermektedir. Ayırışan bulguların ise iki bankacılık yapısının işleyiş farklılıklarından kaynaklanabilir. Ticari bankalar faiz oranlarına daha duyarlı oldukları ve piyasa koşullarına göre ürün şartlarını hızla güncelleyebildikleri için şoklara karşı tepki verme hızları daha yüksektir. Bu durum α değerlerinin neden daha yüksek olduğunu açıklayabilir. Buna karşılık, katılım bankalarında sözleşme yapısı gereği şartlar baştan belirlenmekte ve süreç tamamlanmadan değiştirilememektedir. Bu daha yavaş uyum mekanizması, şokların etkisinin sistemde daha uzun süre kalmasına yol açarak β değerlerinin neden daha yüksek görüldüğünü anlamlandırabilir. Ayrıca ticari bankalardaki hızlı bilgi akışı, geniş ölçekli bilanço yapısı ve finansal piyasalarla daha yoğun etkileşimleri de şoklara karşı duyarlılığı artırırken, katılım bankalarının reel ekonomiye daha doğrudan bağlı ve varlık temelli işleyişi şokların kalıcılığını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada yürütülen analizler sonucunda elde edilen çok ülkeli ve ardışık krizleri kapsayan bulgular, literatürdeki genel görünümle kimi yönleriyle paralel, kimi yönleriyle

ise farklılık göstermektedir. İlk olarak, ICSS yöntemiyle belirlenen kırılmaların GARCH (1,1) modeline kukla değişken olarak eklenmesi ve volatilité kalıcılığına ilişkin bulgular, Gürsakal (2011)'in yöntemi ve volatilité dinamiklerini anlamlı biçimde iyileştirdiğini gösteren sonuçları ile uyumludur. Kriz etkilerinin ülkelere göre farklılık göstermesi açısından, 2008 Krizi ve Pandemi Krizi dönemlerinde bazı Körfez piyasalarında belirgin tepkiler gözlenmesi, krizlerin ülkeleri farklı düzeylerde etkilediğini bildiren Miniaoui, Sayani & Chaibi (2015) ile Nawaz, Khan & Kayani (2025) çalışmalarının bulgularıyla örtüşmektedir. Bu çalışmadaki bulgular da dönem ve bölgeye göre kırılma sayılarının belirgin biçimde değiştiğini ve bölgesel gelişmelerin etkisinin güçlü olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, banka türleri karşılaştırıldığında, katılım bankalarında daha düşük şok duyarlılığı (α) ve daha yüksek kalıcılık (β) gözlenmiştir. Bununla birlikte, katılım bankalarının olumsuz haberlere karşı görece daha az etkilenip şok kalıcılığının ticari bankalarda daha yüksek olduğunu belirten Fakhdekhd vd. (2016) ile bu çalışma arasında kısmi bir farklılık bulunmaktadır. Bu fark, örneklemdaki ülke seti, dönem ve model farklılıklarından kaynaklanıyor olabilir. Endeks düzeyinde İslami varlıkların daha düşük volatilité gösterdiğini belirten Trabelsi & Naifar (2017) ile BIST'te geleneksel endeksin daha dalgalı olduğunu ortaya koyan Yıldırım & Sakarya (2019) ve Bayram, Aktaş & Kayalidere (2025) çalışmalarının bulguları, bu çalışmada katılım bankalarının ülke ve kriz türüne bağlı olarak zaman zaman daha öngörülebilir ya da istikrarlı bir görünüm sergileyebileceğini gösteren sonuçlarla benzerlik taşımaktadır. Özellikle Pandemi Krizi'nde Türkiye'de her iki banka türünde de yüksek kırılma görülürken, bazı Orta Doğu ülkelerinde katılım tarafının daha sınırlı tepki vermesi bu durumu desteklemektedir. Sonuç olarak, literatürde yaygın olan "katılım bankaları teorik olarak daha dayanıklı olabilir" görüşü, bu çalışmada coğrafi konuma ve kriz türüne bağlı olarak koşullu biçimde desteklenmektedir. Ayrıca, ticari bankalar ile katılım bankalarının volatilité yapılarının aynı kriz döneminde dahi farklılaşabildiği, ülke bağlamı ve bölgesel şok kanallarının bu farklılaşmada belirleyici rol oynayabileceği görülmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın en önemli sınırlılıklarından birine dikkat çekilmesi gerekmektedir. İncelenen ülkelerde borsada işlem gören katılım bankalarının sayısının oldukça sınırlı olması, örneklemin kapsamının genişletilmesini güçleştirmiş ve karşılaştırmalı analizlerin derinliğini belirli ölçüde sınırlamıştır. Faizsiz finans sisteminin gelişimi ve katılım bankalarının sektördeki rolünün daha sağlıklı biçimde değerlendirilebilmesi için, ilgili ülkelerin bu tür bankaların borsaya kote olmalarını teşvik

etmesi önem arz etmektedir. Böylece gelecekte yapılacak araştırmalar, daha geniş ve dengeli örneklemeler üzerinden kapsamlı analizler gerçekleştirebilecektir. Ayrıca, finansal piyasalarda yeni verilerin ve kriz dönemlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, benzer çalışmaların güncel veri setleriyle yeniden yapılması, faizsiz finans sisteminin zaman içindeki dayanıklılık ve performans dinamiklerinin daha bütüncül biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.



KAYNAKLAR

- Afşar, M. (2018). *Finansal ekonomi*. Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Ahmad, S. M., & Chowdury, S. R. H. (2020). Interest-free financing: an overview of interest-free finance in Turkey and Bangladesh. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(2), 272-291.
- Akalın, K. H. (2009). Eski Ahit metinlerinde J. Calvin'in faiz yorumu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 237-252.
- Akın, F., & Ece, N. (2010). İslami finans sistemi içerisinde İslami bankacılığın yeri ve Türkiye'de katılım bankacılığının gelişimi. *Mevzuat Dergisi*, 13(151), 4-5.
- Akrep, M. Y. (2017). Sümer ekonomisinde tapınak faktörü. *Mavi Atlas*, 5(2), 458-473.
- Aksoy C., & Kocaman, B. E. (2025). Türk bankacılık sektöründe piyasa yoğunlaşmasının analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 101-118.
- Aksu, H., Emsen, Ö. S., & Başar, S. (2001). Türkiye'de bütçe açıkları ile nominal ve reel faiz oranları ilişkileri: 1985-2000. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1-2), 43-53.
- Aktan, C. C., & Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2(42), 1225-1230.
- Aktepe, İ. E. (2013). *Sorularla katılım bankacılığı*. Erkam Matbaası.
- Al Ahmed, A., & Aloutaibi, S. (2025). Intellectual capital and bank performance in GCC: a comparison of Islamic and conventional banks. *Advances in Accounting Innovation*, 1(2), 119-136.
- Al-Tamimi, H., Hussein A., Miniaoui, H., & Elkelish, W. (2015). Financial risk and Islamic banks' performance in the Gulf Cooperation Council countries. *The International Journal of Business and Finance Research*, 9(5), 103-112.
- Alam, M. N. (2000). Islamic banking in Bangladesh: a case study of IBBL. *International Journal of Islamic Financial Services*, 1(4), 10-29.
- Alhoul, M. A. A., Al-Zghoul, M. H., AlAli, S. M., & Alomari, K. F. (2023). Activating Istisna'a in Islamic banks to finance housing for people with limited income-the case of Jordan. *Asian Economic and Financial Review*, 13(8), 576.
- Ali, R. (2011). An overview of the sukuk market. *Sukuk and Islamic Capital Markets: A Practical Guide*, 7-20.
- Almaida, A., Abbas, U., Ahmad Watto, W., Asdullah, M. A., Fahlevi, M., & Amrul Ichdan, D. (2024). The Islamic effect: exploring the dynamics of Islamic events on sustainable performance of Islamic and conventional stock markets. *Uncertain Supply Chain Management*, 12, 235-248.
- AlNemer, H.A. (2013). Revisiting takaful insurance: a survey on functions and dominant models. *Afro Eurasian Studies*, 2(1-2), 231-253.
- Alper, D., & Anbar, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun iç borçlanmada kullandığı yöntem ve araçlar. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(87), 27-49.
- Alrifai, T. (2017). *İslami finans ve yeni finansal sistem*. Buzdağı Yayınevi.

- Altay, N. O., Küçüközmen, C. C., Ural, M., & Demireli, E. (2016). *Bankacılığın el kitabı*. Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Altın, H., & Caba, N. (2016). Borsa İstanbul'da işlem gören katılım endekslerinin performanslarının değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 229-248.
- Arabacı, H. (2018). Türkiye'de bankacılık sektörünün gelişimi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 25-42.
- Arabacı, H., & Yücel, D. (2020). Covid-19 pandemisinin Türk bankacılık sektörü üzerine etkisi. *Social Sciences Research Journal*, 9(3), 196-208.
- Aras, O. N., & Öztürk, M. (2011). Reel ekonomiye katkıları bakımından katılım bankalarının kullandığı fonların analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 167-179.
- Ariffin, N. M., Archer, S., & Karim, R. A. A. (2009). Risks in Islamic banks: evidence from empirical research. *Journal of Banking Regulation*, 10(2), 153-163.
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2021). TFRS/TMS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve faizsiz finans muhasebe standartları kapsamında gerçeğe uygun değer kavramı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 43(1), 21-41.
- Ateş, H. (2024). *Türkiye'deki katılım bankalarının fon toplama yöntemlerine göre kıyaslanması ve çok kriterli karar verme tekniği ile bir uygulama*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Auyezbayeva, T., & Tussupova, S. (2013). Development banks and their role in facilitating economic growth: proposed research background in case of Kazakhstan. *Available at SSRN 2338150*.
- Avcı, T. (2020). *Katılım bankacılığı sektörünün gelişimi ve işleyişi: ülkeler bazında finansal analizler*. Gazi Kitabevi.
- Aydın, N., Başar, M., & Coşkun, M. (2014). *Finansal yönetim*. Detay Yayıncılık.
- Aydın, N., Delikanlı, İ., Çabukel, R., Erdal, L., Erdal, F., & Ergeç, E. H. (2018). *Bankacılık ve sigortacılığa giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, Y. (2015). Keynes'in parasal faiz teorisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 207-224.
- Ayub, M. (2017). *İslami finansı anlamak*. (Çev. Çürük, S. A., & Parlakkaya, R.). İktisat Yayınları.
- Bağış, B. (2022). *Rusya-Ukrayna savaşının küresel ekonomiye ve Türkiye'ye etkileri*. SETA.
- Bank for International Settlements. *About, overview and history*. <https://www.bis.org/about/history.htm?m=13> (Erişim tarihi: 02.02.2025)
- Bank for International Settlements. *The Basel Committee on banking supervision*. <https://www.bis.org/bcb/index.htm> (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- Bank of England. *Bank of England 1734-1984*. <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/archive/publications/the-bank-1734-1984.pdf> (Erişim tarihi: 25.06.2025)

- Bank of Japan. *Outline of the bank and history*.
<https://www.boj.or.jp/en/about/outline/history/index.htm> (Erişim tarihi: 17.06.2025)
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. *Basel düzenlemeleri*.
<https://www.bddk.org.tr/Sss/Liste/108> (Erişim tarihi: 22.07.2024)
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. *Kurum hakkında*.
<https://www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/Detay/19> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- Barens, I. (1997). What went wrong with IS-LM/AS-AD Analysis—and Why?. *Eastern Economic Journal*, 23(1), 89-99.
- Baykara, H. V. (2012). *Katılım bankalarında etkinlik ve verimlilik analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Bayram, E., Aktaş, R., & Kayalıdere, K. (2025) Volatility forecasting in Borsa Istanbul: a comparative analysis of participation and conventional indices. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 43(3), 449-468.
- Beker, V. A. (2014). The European Debt Crisis: causes and consequences. *Journal of Stock & Forex Trading*, 3(2), 1-9.
- Berger, A. N., & Bouwman, C. (2015). *Bank liquidity creation and financial crises*. Academic Press.
- Bitar, M. (2014). *Banking regulation, stability and efficiency of Islamic banks: what works best? a comparison with conventional banks*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Grenoble Alpleri Üniversitesi, Grenoble.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Bordo, M. D. (2007). A brief history of central banks. *Economic Commentary, Federal Reserve Bank of Cleveland*.
- Bozdağ, R., & Polat, M. (2025). VIX volatilité endeksinin finansal piyasalara etkisi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 103-118.
- Bulut, M. (2017). Modern iktisat-finance geleneği ve Osmanlılar. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 3(1), 33-59.
- Büberkökü,  . (2021). Volatilit deki  oklu yapısal kırılmaların finansal risk yönetimi açısından öneminin incelenmesi. *Finansal Araştırmalar ve  alışmalar Dergisi*, 13(24), 86-110.
- Büyükkara, G. (2011). *Finansal kurumlar*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Cameron, R. E. (1953). The Cr dit Mobilier and the economic development of Europe. *Journal of Political Economy*, 61(6), 461-488.
- Canbaz, M. F., & Baykut, E. (2021). Covid-19 pandemisinin katılım endeksi üzerindeki etkisinin analizi. *Bilecik şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 273-283.
- Ceylan, A., & Korkmaz, T. (2015). *İşletmelerde finansal yönetim*. Ekin Kitabevi.

- Challoumis, C., & Eriotis, N. (2025). Evolution of banking systems: a comprehensive historical analysis. *Journal of Contemporary Research in Business, Economics and Finance*, 7(1), 1-21.
- Chong, B. S., & Liu, M. H. (2009). Islamic banking: interest-free or interest-based?. *Pacific-Basin Finance Journal*, 17(1), 125-144.
- Clews, R. J. (2016). *Sources of finance and the global project finance markets*. Project Finance For The International Petroleum Industry.
- Common, M.S. (1976), *Basic econometrics: an introductory for economists*. Longman.
- Conard, J. W. (1959). *An introduction to the theory of interest*. University of California Press.
- Council of Islamic Banks and Financial Institutions. *About CIBAFI*. <https://www.cibafi.org/About>. (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- Çağırın Kendirli, H., Kendirli, S., & Aydın, Y. (2019). Küresel kriz çerçevesinde katılım bankalarının ve ticari bankaların mali performanslarının TOPSİS yöntemiyle analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 137-154.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Journal of Social Policy Conferences*, (59), 89-132.
- Çıtak, L. (2017). Firmaların pazarlama satış ve dağıtım giderleri, pay senedi yatırımcıları tarafından doğru olarak fiyatlandırılmakta mıdır? Carhart dört faktör modeli ile Borsa İstanbul firmalarının analizi. *Sosyal ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 18(40), 220-234.
- Çiçek, M. (2010). Türkiye’de faiz, döviz ve borsa: fiyat ve oynaklık yayılma etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(02), 1-28.
- Çil, E. Ö. (2008). Küresel mali kriz ve Latin Amerika ekonomileri. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32), 17-23.
- Darıcan, M. F. (2013). Ekonomik krizler ve Türkiye. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 5(17), 39-46.
- De Aghion, B. A. (1999). Development banking. *Journal of Development Economics*, 58(1), 83-100.
- De Pooter, M., & Van Dijk, D. (2004). Testing for changes in volatility in heteroskedastic time series-a further examination.
- Deesomsak, R., Paudyal, K., & Pescetto, G. (2009). Debt maturity structure and The 1997 Asian Financial Crisis. *Journal of Multinational Financial Management*, 19(1), 26-42.
- Demirci, E. (2004). *Faizin vade yapısı teorileri ve Türkiye’deki faizin vade yapısının kesitsel olarak incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demireli, E., & Torun, E. (2010). Alternatif piyasa oynaklıklarında meydana gelen kırılmaların ICSS algoritmasıyla belirlenmesi ve süregenliğe etkileri: Türkiye ve Londra örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (46), 129-145.

- Demirgil, B., & Türkay, H. (2017). Tarihsel süreç içerisinde faiz olgusunun kuramsal açıdan gelişimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 131-160.
- Demirtaş, T. (2024). Evaluation of the fundamental differences that distinguish participation banking from deposit banks in Türkiye. *International Journal of Social Science and Human Research*, 7(9), 7321-7330.
- Deniz, A. (2006). *İslam hukukunda illet kavramı ve faizin illeti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Depamphilis, D. (2010). *Mergers and acquisitions basics: all you need to know*. Academic Press.
- Diamond, D. W. (1996). *Liquidity, banks, and markets: effects of financial development on banks and the maturity of financial claims*. World Bank Publications.
- Diamond, W. (1957). *Development banks*. The Johns Hopkins Press.
- Dikkaya, M., & Kutval Y. (2014). *Katılım bankacılığı Türkiye örneği*. Savaş Yayınları.
- Dillard, D. (1948). *The economics of John Maynard Keynes: The theory of a monetary economy*. Prentice-Hall Inc.
- Ece, N. (2011). Dünya’da ve Türk bankacılık sektöründe İslam bankalarının gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi*, (25), 1-17.
- Eğilmez, M. (2020). 2008 Krizi üzerine. *İktisat ve Toplum Dergisi*, (120), 92-102.
- Eğilmez, M. *Kendime yazılar – hiperenflasyon*. <https://www.mahfiegilmez.com/2023/11/hiperenflasyon.html> (Erişim tarihi: 30.07.2024)
- Ekşi, İ. H. (2012). A’dan z’ye dış ticaret uygulamaları. Nobel Yayınları.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic finance: law, economics, and practice*. Cambridge University Press.
- Elbir, H. K. (1952). Fahiş faiz meselesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 18(3-4), 832-874.
- Encyclopaedia Britannica. *Finance basics – interest*. <https://www.britannica.com/money/interest-economics> (Erişim tarihi: 01.01.2024)
- Engle, R. (2002). Dynamic conditional correlation: a simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(3), 339-350.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica. Journal of the Econometric Society*, 987-1007.
- Erdem, E. (2017). *Para banka ve finansal sistem*. Detay Yayıncılık.
- Erdemol, H. (1993). *Bankalarda dış ticaret işlemleri ve uygulama*. Akbank Ekonomi Yayınları.
- Ergin, F. (1983). *Para faiz ve teorileri*. Beta Basım Yayın Dağıtım.

- Eroğlu, Ö., & Albeni, M. (2002). *Küreselleşme, ekonomik krizler ve Türkiye*. Bilim Kitabevi.
- Ertürk, E. (2019). Kilise, faiz, kapitalizm: günden meşruiyete sancılı bir geçişin anatomisi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 108-134.
- Ertürk, E., & Yılmaz, D. (2014). Latin Amerika Borç Krizi ve Avrupa için çıkarılacak dersler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 159-173.
- Eskicioğlu, O. (1999). *İslam ve ekonomi*. Çağlayan Matbaası.
- European Central Bank. *Our history, arts and culture*. <https://www.ecb.europa.eu/ecb/history-arts-culture/history/html/index.en.html> (Erişim tarihi: 17.06.2025)
- European Central Bank. *Transmission mechanism of monetary policy*. <https://www.ecb.europa.eu/mopo/intro/transmission/html/index.en.html> (Erişim tarihi: 17.06.2025)
- Fabozzi, F. J., Modigliani, F., Jones, F. J., & Ferri, M. G. (2010). *Financial markets and institutions*. Prentice Hall.
- Fadıllıoğlu, T. (1993). *Türkiye’de kalkınma bankaları ve yatırım bankalarının fonksiyonları ve organizasyon yapıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İşletme İktisadi Enstitüsü, İstanbul.
- Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu. (2024). *Faizsiz Finans Standartları*. Seçil Ofset.
- Fakhfekh, M., Hachicha, N., Jawadi, F., Selmi, N., & Cheffou, A. I. (2016). Measuring volatility persistence for conventional and Islamic banks: An FI-EGARCH approach. *Emerging Markets Review*, 27, 84-99.
- Fatima, M. (2006). Differences and similarities between Ijara and conventional operating lease contracts. *Market Forces*, 1(4).
- Fatima, S., Gan, C., & Hu, B. (2022). Price stability properties and volatility analysis of precious metals: an ICSS algorithm approach. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(10), 465.
- Federal Reserve System. *About the fed – who we are*. <https://www.federalreserve.gov/aboutthefed/fedexplained/who-we-are.htm> (Erişim tarihi: 17.06.2025)
- Ferber, R., & Verdoorn, P. J. (1962). *Research methods in economics and business*. The Macmillian Comp.
- Financial Stability Board. *About the FSB – the framework*. <https://www.fsb.org/about/> (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- Fischer, S. (2021). *Comparing the monetary policy responses of major central banks to the Great Financial Crisis and the COVID-19 Pandemic*. Working Paper. MIT Management Sloan School.
- Fohlin, C. (2016). *A brief history of investment banking from Medieval times to the present*. In *The Oxford Handbook of Banking and Financial History*, 133-162.
- Fong, W. M. (1998). The dynamics of DM/£ exchange rate volatility: a SWARCH analysis. *International Journal of Finance & Economics*, 3(1), 59-71.

- Fridriksson, I. (2009). The banking crisis in Iceland in 2008. *The Central Bank of Iceland*, (6), 1-12.
- Gafoor, A. A. (2001). Mudaraba-based investment and finance. *Accessed at*, 11(3).
- Glosten, L. R., Jagannathan, R., & Runkle, D. E. (1993). On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. *The Journal of Finance*, 48(5), 1779-1801.
- Goitein, S. D. (1999). A Mediterranean society. University of California Press.
- Goodnight, G. T., & Green, S. (2010). Rhetoric, risk, and markets: The Dot-com Bubble. *Quarterly Journal of Speech*, 96(2), 115-140.
- Gökçe, H., & Küçük Kaplan, İ. (2018). Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların sağladığı kredilerin yapısı, dağılımı ve karlılığı etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 153-169.
- Gökçen, G. (2021). Faizsiz Finans ve Muhasebe Standartları (FFMS) kapsamında düzenlenen finansal tabloların incelenmesi ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS)/Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ile karşılaştırılması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 552-565.
- Gujarati, D. (1979). *Basic econometrics*. International Student Edition.
- Guechati, I., & Chami, M. (2022). Lebanon, economic and financial crises, reasons for collapse. *Revue Française d'Economie et de Gestion*, 3(6), 276-291.
- Güçlü, F., & Kılıç, M. (2020). İslami finansın dünyadaki gelişimi ve İslami finansa yön veren uluslararası kuruluşlar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 75-91.
- Gümüş, T., & Topoğlu, E. (2022). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası politika faiz kararının TL/ABD doları kuruna etkisinin incelenmesi. *Journal of Banking and Financial Research*, 10(1), 1-13.
- Güner, M. F. (2019). *Geçmişten günümüze finansal piyasalar*. Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Güneş, H., & Kaya, M. (2025). BİST Katılım 30 endeksinde yer alan hisse senetlerinin teknik analiz ile incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 16(46), 373-390.
- Güngen, A. R. (2018). Türkiye'nin 2018 Krizi: nereden nereye?. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 449-452.
- Güngören, M. (2011). *Katılım bankalarında menkul kıymet ihracının (seküritizasyon) yapısal farklılık gösteren finansal piyasalarda uyum modellemesi: sukuk örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güredin, E., & Uyar, S. (2020). *Denetim ve güvence hizmetleri*. Türkmen Kitabevi.
- Gürsakal, S. (2009). Varyans kırılması gözlemlenen serilerde GARCH modelleri: döviz kuru oynaklığı örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 319-337.
- Gürsakal, S. (2011). GARCH Modelleri ve varyans kırılması: İMKB örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 161-178.

- Harunoğulları, E., & Çalışır, M. (2022). Faiz kavramı ve tarihsel perspektiften faiz. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(12), 1777-1797.
- Hassan, Z. (2010). Profit sharing ratios in mudaraba contract. *International Journal of Banking and Finance*, 7(1), 1-19.
- Holden, K. (2008). İslamic finance: legal hypocricarisy moot point, proplematic future bigger concern. *Boston University International Law Journal*, (25), 341-368.
- Homer, S., & Sylla, R. E. (1996). *A history of interest rates*. Rutgers University Press.
- Hsieh, D. A. (1989). Modeling heteroscedasticity in daily foreign-exchange rates. *Journal of Business & Economic Statistics*, 7(3), 307-317.
- Hudson, M. (2000). How interest rates were set, 2500 BC-1000 AD: mas, tokos and foenus as metaphors for interest accruals. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 43(2), 132-161.
- Ilahia, I., Jamila, R. A., & Kazmib, S. (2014). Financial performance of investment banks: a comparison. *Journal of Management Info*, 4(1), 35-51.
- Inclan, C., & Tiao, G. C. (1994). Use of cumulative sums of squares for retrospective detection of changes of variance. *Journal of the American Statistical Association*, 89(427), 913-923.
- International Association of Insurance Supervisors. *About the IAIS – what we do*. <https://www.iais.org/about-the-iais/what-we-do/> (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- International Association of Insurance Supervisors. *International Association of Insurance Supervisors Global Insurance Market Report (GIMAR) 2023*. <https://www.iais.org/uploads/2023/12/Global-Insurance-Market-Report-2023.pdf> (Erişim tarihi: 02.07.2025)
- International Islamic Financial Market. *International Islamic Financial Market sukuk report 2024*. <https://www.iifm.net/frontend/general-documents/61b62b8779cbce687eac670ce915a3b31732169124.pdf> (Erişim tarihi: 03.07.2025)
- International Monetary Fund Islamic Finance Task. Consolidated Guidance Note on Islamic Finance. Team Thirty-Seventh Meeting of the IMF Committee on Balance of Payments Statistics (2021, Ekim 26 – 2021, Kasım 1). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2021/pdf/37/21-10.pdf> (Erişim tarihi: 04.07.2025)
- International Monetary Fund. *About the IMF*. <https://www.imf.org/en/About> (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- International Organization of Securities Commissions. *About IOSCO*. https://www.iosco.org/v2/about/?subsection=about_iosco (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- Iqbal, M., & Khan, M. F (1981). A survey of issues and a programme for research in monetary and fiscal economics of Islam. *International Centre of Research in Islamic Economics*.
- Iqbal, M., & Molyneux, P. (2005). *Thirty years of Islamic banking: history, performance, and prospects*. Palgrave Macmillan.
- Iqbal, Z. (1997). Islamic financial systems. *Finance and development*, 34(2), 42-45.

- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). *An introduction to Islamic finance: theory and practice*. John Wiley & Sons.
- Islamic Development Bank Institute. *Who we are*. <https://isdbinstitute.org/who-we-are/> (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- Islamic Finance News. *2025 annual guide*. <https://www.islamicfinancenews.com/supplements/ifn-annual-guide-2025> (Erişim tarihi: 20.06.2025)
- Islamic Financial Services Board. *Islamic Financial Services Board Islamic financial services industry stability report 2025*. <https://www.ifsfb.org/wp-content/uploads/2025/05/IFSI-Stability-Report-2025.pdf> (Erişim tarihi: 01.07.2025)
- İlter, H. İ., & Aksoy, B. (2024). VIX Volatilite (Korku) endeksinin BİST Katılım Endeksi üzerindeki etkisi: bir ARDL Sınır Testi Modeli. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 10(2), 308-337.
- Jarbou, S. I., Irimia-Diéguez, A., & Prieto-Rodríguez, M. (2024). Financial performance of Islamic and conventional banks in MENA region: a GLS approach. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*.
- Kahraman, A. (2021). *40 soruda faiz*. İktisad Yayınları.
- Kalafat, E. (1991). *Yatırım bankacılığı*. İş Bankası Yayınları.
- Kalaycı, İ. (2013). Katılım bankacılığı: mali kesimde nasıl bir seçenek?. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 51-74.
- Kandemir, Y. D. (2017). *Bankacılık giriş ve ilkeleri*. Beta Yayınları.
- Kang, S. H., Kang, S. M., & Yoon, S. M. (2009). Forecasting volatility of crude oil markets. *Energy Economics*, 31(1), 119-125.
- Karahan, H., & Ersoy, H. (2016). Faizsiz finansın temel prensipleri ile Türkiye’de reel kesimde kullanılması. *Maliye ve Finans Yazıları*, (105), 93-114.
- Karapınar, A. (2003). *Özel finans kurumları ve muhasebe uygulamaları*. Gazi Kitabevi.
- Karaş, Z. (2017). 2008 Küresel Krizi sırasında merkez bankaları tarafından uygulanan geleneksel olmayan para politikaları. *Journal of International Social Research*, 10(48), 1-18.
- Karlı, M. (2004). *Sermaye piyasası, borsa, menkul kıymetler*. Alfa Kitabevi.
- Kartal, M. T., & Ay, H. (2019). Türkiye’de faizsiz finans kuruluşları açısından bir dönüm noktası: Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) üzerine bir inceleme. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 77-102.
- Kaya, F. (2021). *Katılım bankacılığı*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kaya, R. (2013). *Türk bankacılık sisteminde katılım bankalarının tercih nedenleri ve bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kazgan, G. (2008). *Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2001)*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, M. (2020). *Merkez Bankası ve hazine*. Astana Yayınları.

- Kettell, B. (2010). *Frequently asked questions in Islamic finance*. John Wiley & Sons.
- Kettell, B. (2011). *Case studies in Islamic banking and finance*. Great Britain.
- Keynes, J. M., & Akalın, U. S. (2010). *Genel teori: istihdam, faiz ve paranın genel teorisi*. Kalkedon Yayınları.
- Khalife, D., Elia, R., & Yammine, C. (2023). What are the financial causes of The Lebanese Economic Crisis and how can it be resolved or avoided in the future?. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(6), 1-27.
- Khan, M. F. (1995). *Islamic futures and their markets: with special reference to their role in developing rural financial market*. (Research Paper No. 32). Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Khan, M. S. (1986). Islamic interest-free banking: a theoretical analysis. *Staff Papers-International Monetary Fund*, 33(1), 1-27.
- Khorshid, A. (2004). *Islamic insurance: a modern approach to Islamic banking*. Routledge.
- Kılıç, E. K. (2020). Dünyada bankacılık tarihi ve krizleri: Türkiye'deki bankacılık sektörü. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 1(1), 1-31.
- Kindleberger, C. P. (1986). *The world in depression, 1929-1939*. University of California Press.
- Kiş, E. (2023). 1948'den bugüne, tarihi ve siyasi yönleri ile "İsrail-Filistin sorunu". *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1), 262-274.
- Kmenta, J. (1971). *Elements of econometrics*. Macmillan.
- Konak, F., & Demir, Y. (2023). İslami sigortacılık (tekafül) üzerine bibliyometrik bir analiz. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 22(1), 11-46.
- Konak, F., & Türkoğlu, D. (2022). Borsa İstanbul bünyesinde katılım endeksi oluşturulmasının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, 4(10), 813-831.
- Kowalewski, P., & Shirai, S. (2023). History of Bank of Japan's more than two decades of unconventional monetary easing with special emphasis on the frameworks pursued in the last 10 years. (Working Paper No. 1380).
- Küçüköğlu, S. (2021). COVID-19 pandemi sürecinin küresel ekonomik göstergeleri ve Türkiye'de bankacılık ve finans sektörüne etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291.
- Lassoued, N., Khanchel, I., & Saidani, W. (2025). Comparative study on the efficiency of Islamic banks and conventional banks during the COVID-19 outbreak. *Sage Open*, 15(1).
- Lewis, M. K., & Algaoud, L.M. (2001). *Islamic banking*. Edward Elgar.
- Ljungqvist, A., & Wilhelm Jr, W. J. (2003). Ipo pricing in The Dot-com Bubble. *The Journal of Finance*, 58(2), 723-752.
- Intriligator, M.D. (1978), *Econometric models, techniques and applications*. North-Holland Publ. Comp.

- Lök, H. (2018). Türkiye’de yatırım bankacılığı: TSKB örneği. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(18), 413-426.
- Madura, J. (2020). *Financial markets and institutions*. Cengage Learning.
- Mahr, A. (1929). *Untersuchungen zur Zinstheorie*. G. Fisher.
- Mandelbrot, B. (1963). The variation of certain speculative prices. *Journal of Business*, 36(4), 394.
- Marshall, A. (1964). *Principles of economics*. Mcmillan.
- Matés-Barco, J. M. (2024). *The Great Depression of 1929: crisis in the world economy. In the age of Global Economic Crises*. Routledge.
- Mensi, W., Hammoudeh, S., & Kang, S. H. (2015). Precious metals, cereal, oil and stock market linkages and portfolio risk management: evidence from Saudi Arabia. *Economic Modelling*, 51, 340-358.
- Metwally, M. M. (1990). Towards abolishing the rate of interest in contemporary Islamic societies. *American Journal of Islamic Social Science*, 2(2), 3-24.
- Miniaoui, H., Sayani, H., & Chaibi, A. (2015). The impact of financial crisis on Islamic and conventional indices of the GCC countries. *The Journal of Applied Business Research*, 31(2), 357-370.
- Mirakhor, A., & Zaidi, I. (2007). Profit-and-loss sharing contracts in Islamic finance. *Handbook of Islamic Banking*, 49(1), 2-37.
- Mishkin, F. (1995). Symposium on the monetary transmission mechanism. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 3-10.
- Mishkin, F. S. (2019). *The economics of money, banking, and financial markets*. Pearson Education.
- Mishkin, F. S., & Eakins, S. G. (2012). *Financial markets and institutions*. Pearson Education.
- Moen, J. R., & Tallman, E. W. (2015). The Panic of 1907. *Federal Reserve History*.
- Mozheiko, M. (2025). *One index, many regions: revenue distribution and index performance: Evidence from the Euro Stoxx 50*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), University of Vaasa, Vaasa.
- Muneeza, A., Nurul Atiqah Nik Yusuf, N., & Hassan, R. (2011). The possibility of application of salam in Malaysian Islamic banking system. *Humanomics*, 27(2), 138-147.
- Mücahitoglu, N. (2015). *Türkiye’de katılım bankalarının finansal kiralamadaki yeri, diğer finansal kiralama şirketleriyle karşılaştırılması ve sektörde sukuk uygulaması beklentileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Naeem, M. A., Khan, S., & Rehman, M. Z. (2025). Comparing Islamic and conventional stock markets in GCC: a TVP-VAR analysis. *International Journal of Emerging Markets*, 20(9), 3977-4001.
- Najeeb, S. F., & Lahsasna, A. (2013). Qard Hasan: Its Sharī ‘ah Rules and Applications in Islamic Finance. *Journal of Islamic Business and Management*, 3(1), 1-14.

- Nasserinia, A., Ariff, M., & Cheng, F. F. (2017). Relationship between participation bank performance and its determinants. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, 25(2), 491-514.
- Nawaz, F., Gan, C., Khan, M., & Kayani, U. (2025). Financial market resilience in the GCC: evidence from COVID-19 and the Russia-Ukraine conflict. *Journal of Risk and Financial Management*, 18(7), 398.
- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 347-370.
- Ngai, P. (2020). Reflecting on Hong Kong protests in 2019-2020. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 10(2), 333-338.
- Obaidullah, M. (2015). Enhancing food security with Islamic microfinance: insights from some recent experiments. *Agricultural Finance Review*, 75(2), 142-168.
- Orhan, O. Z., & Erdoğan, S. (2007). *Para politikası*. Yazıt Yayın Dağıtım.
- Orhan, Z. H. (2018). Mit Ghamr Savings Bank: a role model or an irreplicable utopia?. *İnsan ve Toplum*, 8(2), 85-102.
- Orhangazi, Ö. (2019). Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları, finansal kırılganlıklar ve kriz dinamikleri. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 111-137.
- Ögel, S., & Gökgöz, H. (2020). BİST 100 ve katılım endeksinin faiz ve döviz kurlarıyla ilişkisinin analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (114), 353-374.
- Önder, İ. (2001). Ekonomik kriz. *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 7(41), 45-55.
- Öner, H., İçellioğlu, C. Ş., & Öner, S. (2018). Volatilite endeksi (VIX) ile gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasası endeksleri arasındaki engel-granger eş-bütünleşme ve granger nedensellik analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.
- Özcan, M. E., & Hazıroğlu, T. (2000). Bankacılıkta yeni bir boyut: katılım bankacılığı. *Bereket Dergisi*, 3, 8-10.
- Özdemir, Ç. (2016). Suriye’de iç savaşın nedenleri: otokratik yönetim mi, bölgesel ve küresel güçler mi?. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 81-102.
- Özgür, E. (2007). *Katılım bankalarının finansal etkinliği ve mevduat bankaları ile rekabet edebilirliği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Özgüven, A. (2001). İktisadi krizler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 1(41), 56-63.
- Özsoy, İ. (2024, Eylül 20). *Faiz*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz>
- Özulucan, A., & Deran, A. (2009). Katılım bankacılığı ile geleneksel bankaların bankacılık hizmetleri ve muhasebe uygulamaları açısından karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 85-108.
- Palma, G. (2006). The 1999 Brazilian Financial Crisis “Macho-Monetarism” in action. *Economic and Political Weekly*, 41(8), 727-737.
- Parasız, İ. (2011). *Merkez bankacılığı ve para politikası*. Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2018). *Para, banka ve finansal piyasalar*. Ezgi Kitabevi.

- Pasha, A. T., & Hussain, M. M. (2013). Takaful business models: a review, a comparison. *Business Management Dynamics*, 3(4), 24-32.
- Pehlivan, P. (2016). Türkiye’de katılım bankacılığı ve bankacılık sektöründeki önemi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 296-324.
- Pıçak, M. (2012). Faiz olgusunun iktisadi düşünce tarihindeki gelişimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 61-92.
- Piccinelli, G. M. (2010). *The provision and management of savings: the client-partner model*. (Der. Khan, M. F. & Porzio, M.) In *Islamic Banking and Finance in The European Union içinde* (23-40). Edward Elgar Publishing.
- Polat, M. A. (2018). Küresel Finans Krizinin nedenleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 177-195.
- Poon, S. H., & Granger, C. W. J. (2003). Forecasting volatility in financial markets: a review. *Journal of Economic Literature*, 41(2), 478-539.
- Putri, A. K., Razia, R., & Muneeza, A. (2019). The potential of bai salam in Islamic social finance to achieve united nations’ sustainable development goals. *International Journal of Management and Applied Research*, 6(3), 142-153.
- Qahf, M. M., & Khan, T. (1992). Principles of Islamic financing: a survey. *Islamic Research and Training Institute*.
- Ramsay, I. (2010). A tale of two countries: responding to over-indebtedness in France and the UK: 1985-2010: the role of interest rate ceilings. *University of Toronto Law Journal*, 75(2), 212-248.
- Rigobon, R., & Sack, B. (2004). The impact of monetary policy on asset prices. *Journal of Monetary Economics*, 51(8), 1553-1575.
- Ruffert, M. (2011). The European Debt Crisis and European Union Law. *Common Market Law Review*, 48(6), 1777-1805.
- S&P Global Ratings. *Islamic finance 2025-2026: Resilient growth amid upcoming headwinds*. <https://www.spglobal.com/> (Erişim tarihi: 17.04.2024)
- Sadat, I., & Gormus, S. (2025). Divergent impacts of financial factors on Islamic vs conventional stock markets: insights from advanced countries using MM-QR. *Journal of Capital Markets Studies*, 9(1), 6-27.
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın psikolojik faktörlere duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST 100 arasındaki ilişkiler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Sadr, S. K. (2014). Qard hasan financing in islamic banks. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 6(2), 7-20.
- Saeed, A. (1996). *Islamic banking and interest: a study of the prohibition of riba and its contemporary interpretation*. Brill.
- Sağlam, M. S., & Eğri, T. (2020). Mudarebe finansmanının katılım bankalarında uygulanmasının ahlaki risk yönünden değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 6(2), 197-226.

- Sağlam, N., Uyar, S., & Yolcu, M. (2020). *Bağımsız denetim uygulama rehberi*. Muhasebe TR.
- Sakti, M. R. P., & Harun, M. Y. (2013). Relationship between Islamic stock prices and macroeconomic variables: Evidence from Jakarta stock exchange Islamic index. *Global Review of Islamic Economics and Business*, 1(1), 071-084.
- Samar, M. (2021). Türkiye’de katılım sigortacılığı (tekafül) literatürü. *İlahiyat Akademi*, (13), 97-122.
- Sarıkaya, F. T. (2007). *İMKB’de volatilité, likidite, işlem hacmi ve getiri ilişkisinin ekonometrik analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarp, K. H. (2025). *Kripto varlıklar ile hisse senedi, döviz ve altın piyasaları arasındaki getiri ve volatilité yayılımı: BRICS-T ülkeleri üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Savaş, V. F. (1999). *İktisadın tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- Schéele, M. V. (2002). *Islamic banking law concept, practice and effects*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of Lund, Sweden.
- Semin, A. (2023). Orta Doğu’da Filistin-İsrail sorununda bölgesel dengeler: algılar, iş birlikleri, jeopolitik ve İran etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 90-108.
- Sermaye Piyasası Kurulu. *Görev, yetki ve sorumluluklar*. <https://www.spk.gov.tr/hakkimizda/gorev-yetki-ve-sorumluluklar> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- Sermaye Piyasası Kurulu. *Kurumlar – bağımsız denetim kuruluşları tanıtım rehberi*. <https://www.spk.gov.tr/kurumlar/bagimsiz-denetim-kuruluslari/bagimsiz-denetim-kuruluslari-tanitim-rehberi> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- Setiawan, R. A. (2021). Why an interest-free economy was instituted from Early Religious Zeal. *Australian Journal of Islamic Studies* 6(2), 31-48.
- Setser, B., & Gelpert, A. (2006). Pathways through financial crisis: Argentina. *Global Governance*, 12(4), 465-487.
- Sevüktekin, M. (1990). Regresyon modellerinde kukla değişkenlerin rolü. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 119-140.
- Seyidoğlu, H. (1992). *Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük*. Güzem Yayınları.
- Seyrek, İ., & Mızırak, Z. (2009). Faiz teorileri üzerine bir inceleme: finansal istikrarsızlık hipotezinin temel dayanağı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 383-395.
- Sezal, L. (2017). Türkiye sigortacılık sektörünün değerlendirilmesi ve faizsiz sigortacılık sisteminin uygulanabilirliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1156-1167.
- Sezal, L. (2022). Türkiye’de mevduat ve katılım bankalarının karşılaştırmalı finansal performansları üzerine bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(3), 659-674.

- Shahzad, F., Yannan, D., Kamran, H. W., Suksatan, W., Nik Hashim, N. A. A., & Razzaq, A. (2021). Outbreak of epidemic diseases and stock returns: an event study of emerging economy. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-20.
- Shanmugam, B., & Zahari, Z. R. (2009). A primer on Islamic finance.
- Shek, D. T. (2020). Protests in Hong Kong (2019–2020): a perspective based on quality of life and well-being. *Applied Research in Quality of Life*, 15, 619-635.
- Siddiqi, M. N. (2006). Islamic banking and finance in theory and practice: A survey of state of the art. *Islamic Economic Studies*, 13(2), 1-48.
- Sigurthorsson, D. (2012). The Icelandic Banking Crisis: a reason to rethink CSR?. *Journal of Business Ethics*, 111(2), 147-156.
- Siraj, K. (2004). Development banks and economic development: a comparative study. *Journal of Finance and Development Studies*, 12(2), 55-72.
- Slay, B. (1999). An interpretation of The Russian Financial Crisis. *Post-Soviet Geography and Economics*, 40(3), 206-214.
- Sveriges Riksbank. *About the Riksbank*. <https://www.riksbank.se/en-gb/about-the-riksbank/> (Erişim tarihi: 06.06.2025)
- şahin, H. A. (2005). Asurlu tüccarların M  2. bin yılın ilk çeyreğinde Anadolu'da faiz uygulaması. *Belleten*, 69(255), 425-466.
- şenkul, O. (2020). *Parahistoria faiz Sümer'den siber dünyaya yolculuk*. Scala Yayıncılık.
- şentürk, M., Kayhan, S., & Bayat, T. (2016). Küresel finans krizi sonrasında merkez bankacılığı ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 147-160.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. *Görev, yetki ve sorumluluklar*. <https://www.hmb.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. *Tarihçe*. <https://www.hmb.gov.tr> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- T hk , S. (2021). *Fundamental Analysis of EURO STOXX 50*. (Yayımlanmamış bitirme projesi) Murcia Katolik Üniversitesi, Murcia.
- Takan, M. (2001). *Bankacılık teori, uygulama ve yönetim*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu. *Tarihsel yolculuğu*. <https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Info/tarihce.tr> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- Taşkıran, F., & Altuntaş, S. T. (2023). DCC-GARCH modeli yardımıyla İşlami bankalar arasındaki etkileşimin belirlenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 932-948.
- The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. (2025, şubat 22). *About AAOIFI*. <https://aaoifi.com/our-history/?lang=en>
- The Gulf Capital Market Association. *Sukuk market strong performance set to continue in 2025*. <https://www.gulfcapitalmarket.org/market/sukuk-market-strong-performance-set-to-continue-in-2025/> (Erişim tarihi: 12.04.2025)
- The International Islamic Liquidity Management Corporation. *Home/about the IILM*. <https://iilm.com/v2/en/about-us/> (Erişim tarihi: 22.02.2025)

- The Islamic Financial Services Board. *Establishment*.
<https://www.ifsb.org/establishment/> (Erişim tarihi: 22.02.2025)
- Thomson Reuters. Industry at crossroads: thomson reuters barwa sukuk perceptions & forecast 2016.
<https://static.zawya.com/pdf/Sukuk%20Reports/2015%20Sukuk%20Report.pdf>
(Erişim tarihi: 25.04.2025)
- Tiby, A. M. E. (2011). *Islamic banking: how to manage risk and improve profitability*. John Wiley & Sons.
- Toraman, C., Ata, H. A., & Buğan, M. (2015). Mevduat ve katılım bankalarının karşılaştırılmalı performans analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 301-310.
- Trabelsi, N., & Naifar, N. (2017). Are Islamic stock indexes exposed to systemic risk? Multivariate GARCH estimation of CoVaR. *Research in International Business and Finance*, 42, 727-744.
- Tunç, H. (2010). *Katılım bankacılığı felsefesi, teorisi ve Türkiye uygulaması*. Nesil Yayınları.
- Turna, F. (2014). Geçmişten günümüze merkez bankaları ve modern merkez bankacılığının bir örneği: Avrupa Merkez Bankası. *Journal of life economics*, 1(1), 41-56.
- Türk Dil Kurumu. *Faiz*. www.sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 01.01.2024)
- Türkiye Bankalar Birliği. *Hakkımızda*. <https://www.tbb.org.tr/tbb-hakkinda> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. *Tarihçe*.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Tarihce/> (Erişim tarihi: 17.06.2025)
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. *Genel Bakış*.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Genel+Bakis> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Katılım bankaları*. <https://www.tkbb.org.tr/> (Erişim tarihi: 15.08.2023)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *2021-2025 katılım bankacılığı strateji güncelleme raporu*. <https://tkbb.org.tr/faaliyetler/yayinlar/strateji-belgesi> (Erişim tarihi: 15.08.2024)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *TKKB 2023 Faaliyet Raporu*.
https://tkbb.org.tr/upload/TKBB_FRA_2023_MTB_uyg_44.pdf (Erişim tarihi: 12.07.2024)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Kurumsal*.
<https://www.tkbb.org.tr/kurumsal/hakkimizda> (Erişim tarihi: 01.03.2025)
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Katılım bankaları sukuk ihraç hacimleri*.
<https://www.tkbb.org.tr/> (Erişim tarihi: 15.01.2025)
- Türkiye Sigorta Birliği. *2023 yılı sigorta sektörü raporu*.
https://www.tsb.org.tr/content/Broadcasts/TSB_2023_YILI_SEKTOR_RAPOR_U.pdf (Erişim tarihi: 20.01.2025)

- Tüyen, Z. (2014). Türkiye’de para politikalarının geleceği. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (4), 19-31.
- Uçar, M. (1994). *Türkiye’de-dünyada faizsiz bankacılık ve hesap sistemleri*. Fey Vakfı Yayınları.
- Udovitch, A. L. (1970). *Partnership and profit in Medieval Islam*. Princeton University Press.
- Uhlig, H. (2006). *Tarih başlangıcında bir halk Sümerliler*. Telos Yayınları.
- Ulusoy, R., & Altun, İ. (2017). Faizsiz finans sistemine teorik yaklaşım. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 135-150.
- Unay, C. (2000). *Genel iktisat*. Ekin Kitabevi.
- Usmani, M.T. (1998). *An introduction to Islamic finance*. Idaratul Ma’arif.
- Ustaoglu, M. (2014). Alternatif faizsiz sigortacılık uygulamaları ve gelir seviyesine göre kamu bilincinin değerlendirilmesi: ampirik analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 109-130.
- Ustaoglu, M. D., & Bayındır, S. (2020). *Faiz meselesine giriş*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ülger, Ö. (2022). TCMB’nin Covid-19 salgını sürecinde uyguladığı para politikalarının değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (118), 101-130.
- Van Schaik, D. (2001). Islamic banking. *The Arab Bank Review*, 3(1), 45-52.
- Vandorpe, K., & Clarysse, W. (2008). *Egyptian bankers and bank receipts in Hellenistic and Early Roman Egypt*. Peeters.
- Vincent, J. (2014). Historical, religious and scholastic prohibition of usury: the common origins of western and islamic financial practices. *Student Works*, 600.
- Vural, U. (2013). *Geleneksel olmayan para politikalarının yükselişi*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi).
- Walsh, C. E. (2015). Goals and rules in central bank design. *International Journal of Central Banking*, 11(4), 295-352.
- Warde, I. (2000). *Islamic finance in the global economy*. Edinburgh University Press.
- White, A. D. (1960). *History of the warfare of science with theology in christendom*. Dover Publications.
- Whitt Jr, J., & Joseph, A. (1996). The Mexican Peso Crisis. *YPFS Resource Library*, 1-20.
- Wilson, R. (1998). Muhammed Bakır Es-Sadr’ın İslam ekonomi düşüncesine katkısı. *Hakikat Dergisi*.
- World Bank. Getting to know The World Bank. https://www.worldbank.org/en/news/feature/2012/07/26/getting_to_know_theworldbank (Erişim tarihi: 02.12.2024)
- Yahşi, F. (2014). *Katılım bankalarında risk odaklı iç denetim ve bir model önerisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Yanpar, A. (2021). *İslami finans: ilkeler, araçlar ve kurumlar*. Scala Yayıncılık.

- Yazdan, G. F., & Sadr, M. H. S. (2012). Analysis of Islamic bank's financing and economic growth: case study Iran and Indonesia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(4), 1-24.
- Yerlikaya, A., & Uysal, B. (2024). Katılım bankacılığında finansal performans: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13, 138-148.
- Yeşilyaprak, M. (2012). *Katılım bankalarında kredi derecelendirmesi ve etkin subjektif kriterlerin anket yöntemi ile ölçümü*. Beta Basım Yayın.
- Yetiz, F. (2016). Bankacılığın doğuşu ve Türk bankacılık sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 107-117.
- Yıldırım, H. H., & Sakarya, Ş. (2019). BİST 30 ve Katılım 30 Endeksi volatilitelerinin karşılaştırılması. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 167-174.
- Yıldırım, İ. (2014). Tekafül (İslami) sigortacılık sisteminin dünyadaki gelişimi ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 49-58.
- Yılmaz, E. (2014). Yeni bir finansal araç olarak sukuk: çeşitleri, Türkiye uygulaması ve vergilendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (61), 81-100.
- Yurttadur, M., & Yıldız, İ. (2017). *Faizsiz finans*. Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Yurttadur, M., Çalış, N., & Teran, Y. (2025). Katılım bankalarının finansal performanslarının SECA modeli ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 177-199.
- Zeytinoğlu, E. (1992). *Faiz para, faiz ve İslam*. Ensar Neşriyat.
- Zulhibri, M. (2015). A synthesis of theoretical and empirical research on sukuk. *Borsa Istanbul Review*, 15(4), 237-248.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Kemal COŞKUN

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

Eğitim Geçmişi:

- 2012-2013, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İngilizce Hazırlık
- 2013-2017, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Lisans
- 2017-2020, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans
- 2020-2025, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora

Mesleki Geçmişi:

- 2019-2021, Araştırma Görevlisi, Alanya Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
- 2021-(Devam Ediyor), Öğretim Görevlisi, Alanya Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

Yayınları ve Bilimsel/Sanatsal Faaliyetleri:

Makaleler:

- Coşkun, K. & Yıldırım, S. (2024). Hamburger Ekonomisi ve Big Mac Endeksi: Ampirik Bir Analiz. *Alanya Akademik Bakış*, 8(3), 858-871.
- Güner, M. F. & Coşkun, K. (2023). Türkiye Finans Tarihinde Ponzi Dolandırıcılık Sisteminin Erken Örneği: Banker Krizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 137-161.
- Coşkun, K. & Yıldırım, S. (2023). Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (25), 85-103.
- Coşkun, K. & Tok, A. (2023). Kiralama İşlemlerinin TFRS 16 Kapsamında Kiracı ve Kiraya Veren Açısından Örnekleştirilmesi. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 63-86.
- Coşkun, K. & Torun, T. (2021). Fama & French Üç ve Beş Faktörlü Varlık Fiyatlama Modellerinin Geçerliliği: Borsa İstanbul Örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 84-102.

Kitap Bölümleri:

- Coşkun, K. & Uyar, S. (2024). "The Concept of Interest and Its Historical Adventure (Chapter 28) (Theory and Practice Finance). Niyazi Kurnaz & Kaan Evren Bolgün (Eds.). Berlin: Peter Lang.
- Coşkun, K. (2021). "Havacılık Ekonomisi: Teori, Politika ve Güncel Araştırmalar" içinde "Yoğunluk Ekonomileri ve Ölçek Ekonomileri: Havayollarının Maliyet Farklılıkları (Bölüm 8)". Deniz Macit (Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bildiriler:

- Coşkun, K. & Uyar, S. (2025). Alanya Tarım Ekonomisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme. 14. Alanya Tarih, Kültür ve Alanya Araştırmaları Sempozyumu, 08-09 Kasım.
- Coşkun, K. & Uyar, S. (2021). Fundamentals of Ziraat Bank: Homeland Coffers. International Artuklu Congress on Economic, Administrative and Political Sciences, 20-21 November, 387-388.
- Songül, C. & Coşkun, K. (2021). Blockchain Technology and Methods of Cryptocurrency Mining. International Blockchain and Cryptocurrency Conference, 02-03 November, 132-133.

Yabancı Dil:

- YÖKDİL (2019): 92,50

